

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

ІННОВАЦІЙНА ПЕРСПЕКТИВА
У СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
КОНСОЛІДАЦІЇ В УКРАЇНІ

Аналітична доповідь

Київ – 2013

УДК 001.895[323.1](477)
ББК 65(4Укр)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту політичних
і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України
(протокол № 8 від 24 грудня 2013 р.)*

**Інноваційна перспектива у стратегії національної консолідації
в Україні.** Аналітична доповідь / За ред. О.М.Майбороди. – К.:
ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 280 с.
ISBN 978-966-02-7120-3

Аналітичну доповідь підготовлено за результатами науково-дослідної роботи «Націоінтегруючий потенціал науково-інноваційної політики в Україні: соціо-гуманітарні аспекти», що виконувалася в Інституті політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України у 2013 р. У ній розглянуто проблеми інноваційного розвитку України та вплив інноваційних технологій на перспективи соціального і гуманітарного поступу суспільства з метою забезпечення його конкурентоспроможності у світовому геостратегічному просторі.

УДК 324 (477) «2012»
ББК66.042.1 (4 Укр.)

ISBN 978-966-02-7120-3

© Інститут політичних і етнопонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України, автори, 2013

ЗМІСТ

Вступ	5
1. Інтереси і потреби в сучасному українському суспільстві.....	8
1.1. Ієрархія інтересів та потреб населення України у її соціо-структурних проявах (<i>В.В.Близнюк</i>)	8
1.2. Інноваційний розвиток в діяльності громадських організацій (<i>Ю.В.Тищенко</i>).....	33
2. Інноваційний потенціал вітчизняної науки	62
2.1. Продуктивний потенціал фундаментальних і прикладних наукових досягнень (<i>І.В.Одотюк</i>)	62
2.2. Становлення та розвиток національних технологічних платформ як націо-інтегруючий фактор інноваційної політики в Україні (<i>О.В.Ком</i>).....	83
2.3. Інфраструктурні та інституційні передумови руху до соціальної інтеграції на засадах інноваційного розвитку економіки (<i>В.П.Соловійов</i>)	106
2.4. Наукові проекти модернізації країни: соціальний та гуманітарний аспекти (<i>С.Ю.Римаренко</i>)	136
3. Інноваційна стратегія у політиці та державному управлінні	153
3.1. Питання науково-технічної модернізації країни у програмах політичних партій (<i>М.С.Кармазіна</i>).....	153
3.2. Урядові інноваційні проекти: соціальні та гуманітарні наслідки (<i>Л.І.Федулова</i>)	172
3.3. Геостратегічний вектор інноваційної політики України (<i>О.М.Майборода</i>)	192
4. Модель досягнення національного консенсусу на основі спільної інноваційної стратегії.....	210
4.1. Інформаційні мережні технології у розвитку регіонів, малих та середніх міст України (<i>В.В.Сенченко</i>)	210

4.2. Популяризація науки: сенси, методи, результати (<i>В.О.Перевезій</i>).....	233
4.3. Інституційні механізми та управлінські процедури врахування громадської думки при здійсненні державної інноваційної політики (<i>Г.І.Зеленько</i>).....	252
Висновки	272
Відомості про авторів.....	275

ВСТУП

Розрахунки на те, що глобалізація як кратне збільшення економічних зв'язків між країнами, як розповсюдження у світі ряду однакових культурних зразків і як певне міжцивілізаційне взаємопроникнення матиме своїм результатом безконфліктну ідилію, своєрідну світову гармонію, мають бути визнані наївними. У світі не лише зменшуватиметься, а й дедалі більше загострюватиметься економічна конкуренція, боротьба за ринки збуту. Перемога буде за національними економіками, які пропонуватимуть якісніші і при тому дешевші товари. Виробництво такої продукції можливе лише на основі науково-технічних інновацій.

Участь країни у світовій економічній конкуренції, як і будь-яка спільна боротьба, завжди була і є одним із вирішальних чинників солідаризації суспільства, перетворення його на єдину націю або консолідацію сформованої нації. Доводиться із сумом визнати, що більшість українських громадян не опікується такого роду проблемами. В повсякденному житті людей тема інноваційного розвитку не відноситься до найбільш пріоритетних. Ієрархія потреб та інтересів пересічного українського громадянина починається з таких питань, як здоров'я, сім'я, добробут, робота, освіта та їм подібних.

Масова психологія в Україні перебуває під потужним впливом селянської традиції вважати більш суспільно корисною фізичну, а не розумову працю. Між тим, саме у другій сфері діяльності відбувається творення ідей, пропозицій, розробок, здатних кардинально оновити характер усіх видів праці, у т.ч. і фізичної. Науково-технічна діяльність має сприйматися не тільки як спосіб заробляння грошей, а й як спосіб особистого самоствердження.

У суспільстві не завжди достатнє розуміння прямої залежності між рівнем інноваційності економіки (по суті, рівнем її конкурентоспроможності) і спрямованістю геополітичного та гео економічного вектору. Країні знову доводиться вибирати між «дарованою рибою», тобто фінансовими вливаннями із зовні, та «вмінням ловити рибу», тобто здатністю піднести свою економіку до рівня спроможності виходити на світові ринки з наукоємною продукцією. Вибір зумовлюватиметься розрахунком між суспільними витратами на інноваційне оновлення і перспективним результатом,

він стосуватиметься кожного, насамперед в питанні соціальної ціни інновацій. Спільне рішення або платити, або не платити високу ціну за модернізаційний стрибок, є індикатором присутності або відсутності національної свідомості громадян.

Проблема інноваційного оновлення не є для України несподіваною новацією: про неї вже давно говориться на рівнях і державної влади, і інтелектуальної громади. Ілюстративними в цьому відношенні є модернізаційні проекти, розроблені у вітчизняних і урядових, і наукових колах. Питань науково-технічної модернізації країни більшою чи меншою мірою торкаються найбільш впливові політичні партії, навіть коли і не застосовують термін «інновація».

Для оцінки перспектив реалізації інноваційних ініціатив державних і політичних акторів важливо проаналізувати ряд проблем, які видаються нам особливо актуальними. Зокрема, це питання про фінансовий і кадровий потенціал країни, про правові засади інноваційної діяльності. У цьому зв'язку важливо обговорити питання про обґрунтованість розрахунків на зближення з ЄС з точки зору інноваційної перспективи у порівнянні з можливостями концентрації національних ресурсів під державним регулюванням. Аналогічне питання стоїть і по відношенню до євразійського простору. Паралельно потрібна і оцінка готовності державних та управлінських механізмів до втілення проектів модернізації країни на інноваційній основі.

Інноваційне оновлення країни не може бути здійснене силами тільки державних інституцій, без інтересу з боку суспільства та його громадських організацій. І якщо громадські інституції обмежені у безпосередньому впливі на інноваційний процес на виробництві, то їхня активність може більш повно проявитися у сфері соціальних інновацій, у так званому соціальному підприємстві, соціальному мережуванні, у заохоченні соціальної відповідальності бізнесу. Для оцінки можливостей ГО у цьому напрямі важливо знати і про спрямованість їхньої діяльності, і про ступінь довіри між ними і органами державної влади та управління.

Крім того, для солідарного вибору на користь інноваційного розвитку країни у ній мусить існувати розгалужена мережа наукового просвітництва, через яку до суспільства має бути донесено доцільність такого вибору, його наступний позитивний вплив на долю майбутніх поколінь.

Вітчизняною наукою, крім загальної постановки питання про важливість інновацій для країни суспільства у її конкурентній боротьбі в рамках глобалізованої економіки, розроблялися і продовжують розроблятися конкретні механізми і форми досягнення успіху у вирішенні цієї проблеми. Зокрема, заслуговує на увагу організаційний досвід здійснення різноманітних інновацій в рамках так званих технологічних платформ, здійснення міжрегіональної інтеграції на кластерній основі і піднесення таким чином інноваційної культури як складової культури національної.

Тема інноваційного оновлення України сполучена також із вибором географічної моделі проекту – його універсалізації для всіх регіонів чи диверсифікації відповідно до місцевих особливостей, зокрема шляхом адаптації до соціально-економічних і виробничих умов малих і середніх міст.

Запропонована аналітична доповідь не претендує на охоплення усіх питань, які стосуються впливу інновацій на стан національної інтеграції. Якщо, за відомим висловом, «нація – це щоденний плебісцит», то і питання її виходу на більш високий рівень конкурентоспроможності завдяки інноваціям має бути темою, яка, за сподіванням авторського колективу, стане однією з центральних для державного керівництва, політиків, громадських діячів, нарешті, для всіх громадян країни.

Аналітична доповідь підготовлена фахівцями Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» та Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України за результатами виконання наукової роботи «Націо-інтегруючий потенціал науково-інноваційної політики в Україні: соціо-гуманітарні аспекти» в рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Гуманітарні технології як чинник суспільних перетворень в Україні».

1. Інтереси і потреби в сучасному українському суспільстві

1.1. Ієрархія інтересів та потреб населення України у її соціо-структурних проявах

Цивілізаційний розвиток обумовлений як об'єктивними законами його функціонування, так і потребами, інтересами, цінностями конкретних членів суспільства. Інтереси населення пов'язані з можливістю отримати певні блага для забезпечення відтворення життєвих потреб, які постійно зростають, змінюють, визначають структуру суспільного виробництва й темпи його розвитку. У подальшому потреби усвідомлені перетворюються в інтереси, які потім трансформуються у мотиви діяльності людини. Оскільки структура потреб видозмінюється, на що в свою чергу впливає рівень економічного розвитку та рівень доходу індивідуума, тому зростатиме частка інтелектуальних та соціальних потреб, а також роль соціально-культурних чинників у задоволенні фізичних потреб [1].

Усвідомлений економічний інтерес, який зумовлений відносинами власності та принципом економічної вигоди щодо задоволення системи індивідуальних потреб є реальним стимулом і мотивом соціально-економічних дій у суспільстві та економіці будь-якої країни. Інтерес виникає як результат усвідомлення потреби у вигляді конкретної цілі (наприклад, отримання прибутку, володіння власністю та ін.). Тобто усвідомлення потреб конкретних суб'єктів господарювання відбувається у вигляді економічних інтересів [2], однак проявляються у їх діях. На сьогодні існує безліч досліджень, спрямованих на пошук взаємодії та узгодження економічних інтересів різних суб'єктів. Існує думка щодо керуючої ролі ринку у цих процесах і його можливостей у формуванні компромісу. Але реальний ринок, на нашу думку, не здатен повною мірою узгодити інтереси усіх прошарків суспільства, тому не варто очікувати синергетичного ефекту у напрямку ефективного соціально-економічного розвитку. Носії економічних інтересів відрізняються один від одного, тому й економічні інтереси їх різноспрямовані і достатньо часто вступають у протиріччя. Найяскравіше розбіжності інтересів проявляються у господарській діяльності при розподілі власності та доходів.

До сьогодні в Україні здійснюється формування змішаної економіки із зростаючою часткою приватного сектору. Передкризова структура зайнятості України свідчила про наявність достатньо вагомого сегменту найманих працівників – 82 % всіх зайнятих, що є порівнюваним із даними за країнами Євросоюзу. Професійно-статусна структура зайнятості в країнах ОЕСР та Україні свідчить, що у розвинених капіталістичних країнах частка роботодавців (які включають і дрібних підприємців без найманих працівників, тобто самозайнятих) складає не менше 10% усіх зайнятих, у країнах із трансформаційною економікою вагомим сегментом є самозайняті. Існування та поширення цієї форми зайнятості пояснюється можливістю виживання та отримання коштів для існування, однак якщо ці види діяльності зосереджені у сфері індивідуальних послуг, то це майже унеможлиблює інноваційний розвиток країни.

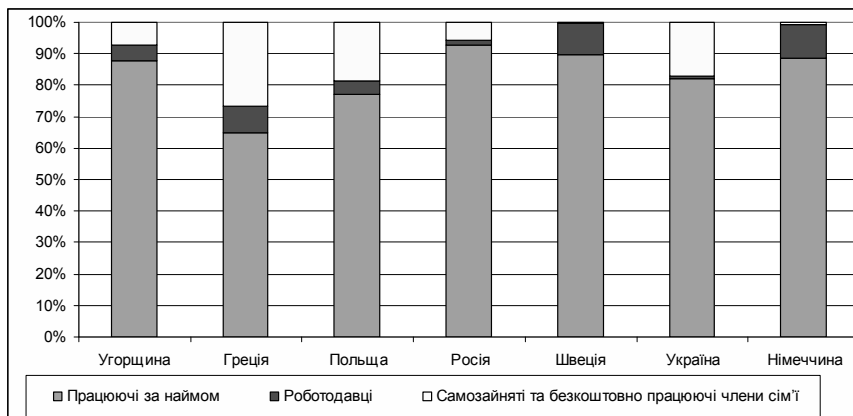

Рис. 1 Професійно-кваліфікаційна структура зайнятості в деяких країнах світу у 2011 році, %

Невелика частка роботодавців та самозайнятих у Росії означає, що в країні низький підприємницький потенціал. Це пояснюється, з одного боку, нерозвиненістю бізнес-середовища, недоступністю кредитних ресурсів тощо, з іншого – неготовністю населення до ризику та відповідальності. Цікавим у цьому відношенні є приклад Румунії та Польщі, де частка роботодавців, які створюють робочі місця, складає трохи більше 1% та 4% відповідно, а майже

20% та 15% – це самозайняті. На наш погляд, розвиток сектору самозайнятості реалізує особистісні інтереси в отриманні трудового доходу та зайнятості, та інтереси регіональної та державної влади щодо зменшення напруженості ринку праці, оскільки цей сегмент дозволяє реалізувати підприємницьку активність, але не є місцем продукування технологічних інновацій в економіці.

Нерозвиненість підприємницького потенціалу та несформованість середнього прошарку суспільства призводить до диспропорцій у структурі доходів населення, що є чинником дестабілізації та конфліктності особистісних інтересів в частині забезпечення соціальної справедливості у суспільстві. Так, квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення за даними 2012 р. складає 1,9 разів (і це враховуючи, що в у статистику вибірку обстеження доходів домогосподарств не попадають домогосподарства із дуже високими доходами). Економічні інтереси різних соціально-демографічних груп та соціальних страт суспільства мають різноспрямований характер як для рівня соціума, так і для мезо-, макро-, регіонального та галузевого рівнів. Невузгодженість інтересів та відсутність механізмів щодо їх взаємодії, невміння та небажання прислухатися один до одного призводять до того, що іноді ціни на товари встановлюються необґрунтовано не на користь виробників і споживачів, а посередників; розвиток однієї галузі відбувається не на користь іншої; одні страхи населення використовують інші заради отримання матеріального зиску; молодь ображається на старше покоління, бо не може знайти робочі місця; пенсіонери – на молодь, яка почасти не виплачує податки, які є базою пенсійних виплат. Економічні інтереси у суспільстві є різноманітними та різнорівневими.

У складі суспільних інтересів явно виокремлюються особистісні (індивідуальні), групові (колективні, кланові) і територіальні (регіональні, муніципальні). Кожна людина має особисті інтереси, частина з яких збігається з інтересами більшості соціума, територіальних спільнот людей. Однак, вони можуть і не співпадати, навіть суперечити один одному. Це зумовлює об'єктивну потребу узгодження відносин між ними. Вирішення цієї проблеми на теоретичному рівні, наприклад, полягало у тому, що взаємовідносини у громадянському суспільстві мають будуватися на таких засадах: «По-перше, згідно з принципами свободи членів суспільства, по-друге, у відповідності з принципами про залежність усіх від єдиного спільного закону і, по-третє, за законом рівності усіх» [3, с.99–107].

Тобто принцип особистої свободи має поєднуватися з юридичною рівністю всіх на її здійснення, оскільки свобода не може здійснюватися за рахунок інших. Отже, права мають органічно поєднуватися із обов'язками, свобода вибору передбачає відповідальність за неї. Лише у такому разі система громадянського суспільства буде повноцінно розкриватися, і права людини матимуть дійсну реалізацію.

Територіальні інтереси являють собою сукупність інтересів людей, що проживають на певній території (держави, регіону, міста, села). Вони (інтереси) виражаються в уявленнях територіальних спільнот людей про загальні потреби, цілі та напрямки їх соціально-економічного та культурного розвитку, про збереження середовища проживання. Сутність інтересів території поки ще повністю не розкрита, але вже є конструктивні підходи до її вивчення. Зрозуміло, що реалізація інтересів території повинна стати цілеорієнтованим напрямком розробки та реалізації регіональної політики, «фокусом» всієї управлінської діяльності.

Неодмінною передумовою ефективною системи громадянського суспільства є наявність його розвинутої багатоманітної структури, їх складають різні неурядові групи, об'єднання, організації, асоціації, інші соціальні інститути, їхня функціональна спрямованість досить широка: творчі, спортивні, ветеранські, жіночі, правозахисні, благодійницькі, професійні спілки тощо. Призначення цих організацій полягає у сприянні реалізації особистістю її цінності, інтересів, потреб, прагнень, потенціалу. Соціальні інститути створюють індивіду певний простір для цього. Адже людина може сформуватися як особистість лише у системі суспільних відносин. Це не обмежує можливості самовизначення індивіда, індивідуальна свідомість забезпечується соціальними та економічними механізмами.

Центральне місце посідають економічні права людини і громадянина як певні можливості, що характеризують їх участь у виробництві матеріальних і духовних благ [4]. На думку вчених, система економічних прав людини і громадянина має такі головні елементи: право на працю, право на страйк, право на відпочинок, право приватної власності та право на підприємницьку діяльність [5, с. 313–317]. Виокремлення основних прав базується на основних особистісних інтересах. Відповідно, неможливість з тих чи інших причин їх забезпечити є каталізатором конфліктності у суспільстві.

Процес соціально-економічної трансформації сучасного українського суспільства має наслідком те, що соціальна реальність змінюється з високою швидкістю, створюючи нові умови життєдіяльності членів суспільства і, відповідно, такі ситуації, стереотипи, правила поведінки, які дотепер були відсутні в індивідуальній і суспільній практиці. Економічні інтереси кожного індивідуума не завжди збігаються з інтересами більшості, а саме тут приховується небезпека прорахунків і неефективних рішень.

Постійно відтворюється головна умова конфліктності – розбіжність між людськими потребами й інтересами та можливостями їхнього задоволення. Індивідууми пристосовувались до конфліктності в різний спосіб: хтось завдяки конформізму, хтось, навпаки, новою поведінкою. Кардинальні соціально-економічні зміни, у тому числі на ринку праці, що відбулися за два останні десятиліття в українському суспільстві, призвели до переоцінки значимості багатьох фундаментальних цінностей, вплинули на трудову поведінку людей і їхню трудову орієнтацію. В зв'язку з цим змінювались їхні потреби, інтереси, ціннісні орієнтації. Інтерес постає як усвідомлена потреба в економічному (власність, гроші, інші матеріальні ресурси), політичному (владна посада) та символічному (вчений ступінь, звання, титул, популярність, репутація) формах капіталу. Інтереси, представляючи прояв системи цінностей, визначають прерогативи особистості при обранні певного виду діяльності. Еволюційні зміни поряд із формаційними в українському суспільстві призвели до істотних змін у ставленні до праці як до усвідомленої діяльності, спрямованої на задоволення певних інтересів. На сьогодні загострюються численні проблеми людини праці, її розгубленість перед процесами соціально-економічних трансформацій, що спричинили зміну форм власності, безробіття, зниження рівня і якості життя, втрату професійної наступності, привабливості продуктивної праці призвели до кризи праці в українському суспільстві.

Криза праці характерна для перехідних періодів, коли змінюються форми використання виробничої сили найманого працівника. Вона являє собою стан загострення проявів відчуження праці, що полягає у втраті її значення, її смислотворюючої функції та перетворення праці з основи способу життя на засіб виживання, у девальвації трудових цінностей на індивідуальному й суспільному рівні.

Криза праці поглиблюється під негативним впливом загального фону трансформаційних змін в епоху «народження капіталізму» з його економічним примусом до праці, відчуженням працівника від управління трудовим процесом і результатів праці. Розповсюджується «офісне рабство», коли життя службовця зводиться до перебування за комп'ютером, праця строго регламентована, а за будь-які пересування і відхилення від робочого графіку суворо карають. Для працівників з низькою кваліфікацією ситуація – ще гірша: ставлення до їхньої робочої сили – дійсно як до товару, який можна купити за безцінь і використовувати, як заманеться.

Перший симптом кризи праці – зниження задоволення нею, зміна ціннісних орієнтирів і трудової мотивації, коли гроші – безвідносно до їх походження – подаються як єдиний критерій успіху, а праця призначається для їх здобуття. Праця перетворилася на інструмент одержання заробітку, на інструментальну цінність з відповідною трудовою мотивацією.

Результати опитувань, проведених різними дослідниками у 2007-2011 рр., демонструють тенденції до невдоволення працею, її оплатою і стимулюванням. Повсюдно простежується пріоритетність матеріальних орієнтацій в ієрархії трудових цінностей, що свідчить про наявність протиріччя між змістом праці та її оплатою. Інформаційно-довідкова служба «559 Швидка довідка» у 2008р. провела опитування на тему «Які складові хорошого місця роботи». Переважна кількість опитаних (77%) вважають фактор пристойної зарплати визначальним, 67% людей вважають, що хороша робота – це у першу чергу комфортні умови (зручний графік, обладнане робоче місце, відповідний психологічний клімат у колективі) [6].

Кадрова служба порталу Bankir.Ru проводить опитування своїх відвідувачів (опитування триває з 1.02.2011), з якого можна дізнатися, чим є робота для аудиторії цього порталу, а саме:

- для 52,17 % – частиною життя, рівновеликою з родиною, розвагами і т.д.;
- для 39,13 % – джерелом засобів до існування;
- для 27,83% – матеріальною необхідністю.

Якщо поєднати два останніх варіанти, оскільки вони обидва характеризують працю як інструментальну цінність, одержимо у результаті 66,96%, тобто перевагу матеріального інтересу.

Сучасний стан задоволення особистих інтересів через працю можна охарактеризувати загальною трудовою пасивністю, низькою значимістю суспільних мотивів праці, професійного й кваліфікаційного зростання, визначенням соціального статусу особистості більшою мірою за нетрудовими критеріями, бажанням отримувати максимум доходів при мінімальній інтенсивності праці. При цьому якщо необхідність заробляти більше нещодавно зумовлювала підвищену інтенсивність праці більшості працівників, то нині їхня трудова поведінка стала більш пасивною, вичікувальною: вони пристосувалися до нової ситуації, коли праця далеко не завжди оплачується адекватно.

Переконливою ілюстрацією важливості умов праці для людей є потік трудових мігрантів з України, який не припиняється вже багато років, а також бажання багатьох українців, зокрема, більше половини молодих людей, виїхати з країни. Так, за результатами обстеження трудової міграції 2008 р., проведеним Державним комітетом статистики, з початку 2005 р. до 1 червня 2008 р. за кордоном працювало 1,5 млн. мешканців України. Особи, які брали участь у трудових міграціях протягом останніх 3,5 років, становлять близько 5,1% населення України працездатного віку, а за останні 1,5 року – 4,4 відсотки, серед них 45,2% молоді люди у віці до 35 років [7].

Численні опитування і дослідження виявляють цікавий парадокс: з одного боку, у цілому українці вкрай незадоволені своїм матеріальним становищем, з іншого боку – зовсім не готові до напруженої праці. Як виявило опитування, проведене Дослідницьким центром рекрутингового порталу Superjob, кожного п'ятого працюючого українця відчуття щастя від перебування на роботі позбавляє низька оплата праці. У цілому опитування показало, що приводів для незадоволення на робочому місці в українців багато: затримки зарплати, некомпетентність колег, відсутність кар'єрного зростання, невиконання обіцянок роботодавцем, погані умови праці, нерозуміння, незручний графік роботи, сувора дисципліна і т.д. Виявилося, що тільки 3 відсотки опитаних не бачать ніяких причин для того, щоб почувати себе на роботі нещасливими [8].

Сучасна українська економіка характеризується кризою праці з усіма властивими їй ознаками: девальвацією трудових цінностей, дестабілізацією нормативно-правової бази для найманої праці,

неможливістю забезпечити соціально нормального рівня життя працівників, низькою значимістю суспільних мотивів праці, прагненням мати стабільну високооплачувану роботу без наполегливої праці. Якщо при соціалізмі людська праця оцінювалася суспільством залежно від рівня складності і суспільної значимості, то тепер – від рівня одержаного заробітку і набутого статку.

У червні 2012 року Pew Research Center опублікував дані опитування жителів 21 розвинутих країн і країн, що розвиваються [9]. Учені запитували в тому числі про ставлення до праці як до джерела матеріального благополуччя. У 13 з 21 країн переважає думка, що завзята праця є джерелом успіху. Такої точки зору дотримуються 81% пакистанців, 77% американців, 67% індійців, 57% британців, але лише 46% французів, 48% поляків, 40% японців і тільки 35% росіян. При цьому 53% росіян вважають, що наполеглива праця не є гарантією успіху. Україна не потрапила до даного опитування, але культурологічна і ментальна схожість, подібність умов праці і життя дозволяє припустити, що у нашій країні результат був би подібний до російського. Адже у нас не результати праці, а зовсім інші фактори впливають на рівень добробуту і статки.

Серед основних причин, що заважають безробітним українцям шукати роботу, а працюючим – працювати з повною віддачею, тобто реалізовувати інтерес у роботі, експерти вказують на низькі зарплати, відсутність гідних стимулів до праці, сімейні обставини, дискримінацію за віком. Інше опитування, проведене міжнародним кадровим порталом hh.ua (Head Hunter) показало, що 77% українців готові працювати в будь-яких умовах. Для 58% з них умова щасливої роботи – самореалізація, для 57% – зарплата, для 52% – робочий процес [10]. Збільшення кількості фахівців по роботі з персоналом свідчить, що заробітна плата вже не стимулює співробітників до досягнення успіху, як це було у недавньому минулому, і в списку переваг працівників матеріальні вигоди вже не посідають перші місця, все частіше поступаючись першістю соціальним пільгам та іншим факторам мотивації і стимулювання. У середовищі HR-менеджерів сьогодні існує стійке уявлення про те, що для підвищення мотивації ефективніше збільшити обсяг нематеріальних компенсацій, ніж підняти заробітну плату.

Водночас в Україні існують свої, специфічні ознаки й фактори кризи праці та кризи задоволення інтересу до праці, іманентні для її

економіки: невизначеність (щодо цінностей, соціальних норм, поведінки і т.д.), непрозорість і розбалансованість ринку праці, перевага міжособистісних відношень і негласних норм перед офіційним законодавством, аномальний розподіл доходів, трудова пасивність, пострадянське «ноу-хау» щодо заборгованості із виплат заробітної плати, низький рівень оплати праці, коли зарплати не забезпечують навіть простого відтворення робочої сили. Саме остання обставина, коли праця у суспільному виробництві не може забезпечити працівнику нормального рівня життя (феномен бідності працюючих, яких у нас налічується більше 19 відсотків), яскравіше за інші свідчить про кризу праці.

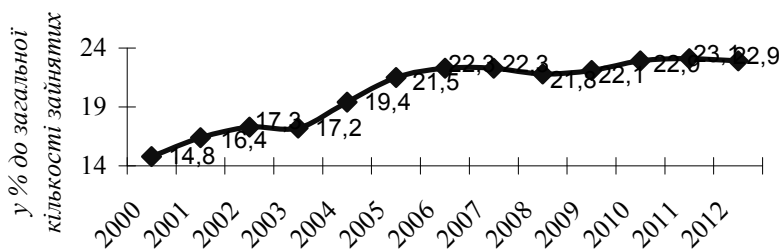

Рис.2. Рівень участі населення, зайнятого у неформальному секторі економіки

На особливості української кризи праці вказують й інші ознаки українських трудових відносин, зокрема, псевдотрудові відносини тіньового сектора господарювання. Неформальна сфера розвивається нині не як сектор економіки, а скоріше як вимушений і тому безперспективний вид зайнятості. Відхід матеріальних інтересів значної частини населення, особливо молоді, в «тінь» закономірно змінює трудову мотивацію, соціальні та професійні орієнтації, веде до зміни системи особистих інтересів та цінностей. Але, з іншого боку, деформалізація економіки, особливо розвиток її нелегальних та нерегламентованих видів, ще більше обмежує можливості для реалізації трудових інтересів у формальній сфері в національному масштабі.

Наступним особистісним інтересом населення є забезпечення здоров'я та працездатності, що оцінюється доступністю медичних та освітніх послуг. Держстат України у жовтні 2012р.

провів опитування осіб, які входять до складу 10,5 тис. домогосподарств. Результати дослідження свідчать, що майже кожна друга особа (у 2011р. – 47%) оцінювала стан свого здоров'я як «добрий». Найвища частка таких осіб (76–74%) була серед дітей до 14 років (за оцінкою батьків), підлітків, чоловіків та жінок у віці 18–29 років. Добрий стан свого здоров'я серед населення у працездатному віці зазначили 59% чоловіків та 55% жінок (у 2011р. – відповідно 57% та 52%). Серед населення старше працездатного віку добре себе почували 12% чоловіків і 8% жінок. «Задовільним» уважали свій стан здоров'я 42% осіб: серед дорослих осіб повідомили, що мають такий стан здоров'я 46%, серед дітей у віці до 14 років – 23%, а серед підлітків у віці до 18 років – 22 %. Оцінили стан свого здоров'я як «поганий» 9% осіб (у 2011р. – кожна десята особа). Найбільша частка населення, яке погано себе почувало, спостерігалася серед осіб непрацездатного віку: так оцінили стан свого здоров'я чверть чоловіків і 29% жінок. У країнах Європейського Союзу оцінили стан свого здоров'я як «добрий» 68% осіб у віці 16 років і старшому, 22% повідомили, що мають задовільний стан здоров'я, а десята частина оцінила стан свого здоров'я як «поганий». В Україні таких осіб 43%, 46% та 11% відповідно.

Основною причиною недоступності окремих видів медичної допомоги переважна більшість домогосподарств, як і в опитуванні 2011 року, вказала занадто високу вартість ліків, медичних товарів, послуг охорони здоров'я. Серед домогосподарств першого дециля та серед домогосподарств, середньодушові еквівалентні загальні доходи яких у місяць нижче прожиткового мінімуму, відповідно 20% та 19% домогосподарств (у 2011р. – відповідно 30% та 29%) при необхідності не змогли отримати ліки, медичні товари та послуги, в той час як серед домогосподарств десятого дециля частка таких склала 10% (12%). Серед домогосподарств, у складі яких були особи, які потребували медичної допомоги, але не змогли її отримати, 80% респондентів повідомили про випадки неможливості придбання необхідних, але занадто дорогих ліків (у 2011р. – 84%). Така ситуація склалася в 13% загальної кількості домогосподарств (у 2011 – 19%).

Залишаються проблеми з доступністю послуг лікарів. Майже в кожному другому домогосподарстві, у яких хто-небудь із членів при потребі не отримав медичну допомогу (8% усіх домогосподарств),

хворі не мали можливості відвідати лікаря (у сільській місцевості таких домогосподарств було 63%). У 71% таких випадків опитувані пояснили це високою вартістю послуг, у 15% – занадто довгою чергою та у 14% – відсутністю медичного спеціаліста потрібного профілю (у сільській місцевості – 17%).

Протягом останніх двох десятиріч інтерес до освіти та попит на освітні послуги та з боку населення залишається достатньо високим: питома вага студентів, які здобувають вищу освіту, в загальній чисельності осіб відповідного віку склала в Україні 81,1%. За цим показником Україна близька до найбільш розвинених країн Європи – Норвегії (73,5%), США (85,9%), Фінляндії (90,9%) [11].

Як свідчить статистика, особи з вищою освітою є більш конкурентоспроможними на ринку праці.

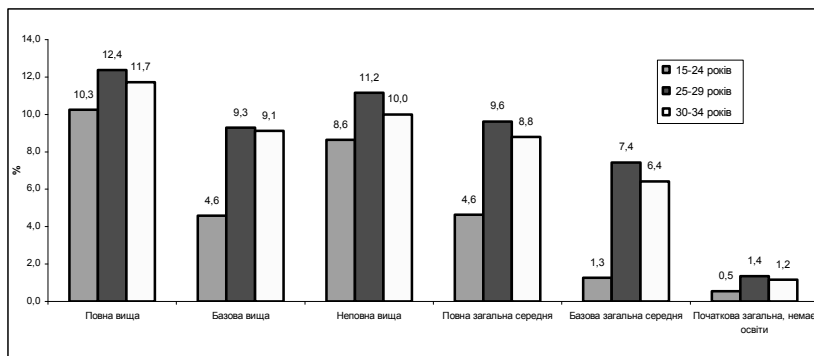

Рис.3 Рівень зайнятості молоді України за освітніми рівнями у 2012 р.

Розвиток системи освіти в Україні протягом останніх років характеризується тенденцією зменшення мережі професійно-технічних і ВНЗ I–II рівнів акредитації та відповідне зростання ВНЗ III–IV рівня акредитації. Динаміка чисельності студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації до 2010/2011 навчального року (на відміну від ВНЗ I–II рівнів акредитації) характеризується тенденцією до збільшення, що свідчить про зростання попиту на отримання вищої освіти більш високої якості. Економічна криза не мала істотного впливу на галузь, однак на сьогодні спостерігається зменшення кількості студентів у навчальних закладах, що безпосередньо пов'язано з демографічною ситуацією в Україні. В цілому ж у розрахунку на 10 тисяч населення України

припадає 401 студент ВНЗ III–IV рівнів акредитації та 76 студента ВНЗ I–II рівнів акредитації.

Протягом 2001–2010 років найбільше студентів здобували освіти за напрямом «Соціальні науки, бізнес і право» – близько 44,33%, що на 7,49 пунктів більше значення 2001 року, проте менше значення 2008-2009 рр. Такі тенденції зменшення частки підготовлених фахівців є результатом втілення державою певних кроків у забезпечення підготовки кадрів у відповідності з потребою економіки. На другому місці напрям «Технічні, промислові та будівельні спеціальності», хоча зараз постерігається тенденція скорочення випуску таких фахівців. Зростає також частка тих, хто навчається за напрямом «Освіта» та «Фундаментальні науки».

Про незбалансованість інтересів населення в отриманні освіти та потреб ринку праці свідчать неможливість або небажання людей працювати в зв'язку з невідповідністю пропонованої заробітної плати. Так, за результатами соціологічного опитування, проведеного Українським Інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка у серпні – вересні 2013 р. по всій країні, найменшою серед працюючих за отриманим фахом є частка тих, хто отримував освіту за такими освітніми напрямами: міжнародні відносини (20,0%), фізико-математичні науки (28%), енергетика та енергетичне машинобудування (17,6%), текстильна та легка промисловість (21,2%), техніка та енергетика аграрного виробництва (18,2%). Найбільше за отриманим фахом працюють у таких галузях, як воєнні науки, національна безпека і безпека держкордону (86,7%), охорона здоров'я (86,4%), Розробка корисних копалин (82,6%) сфера обслуговування (80,8%), видавничо-поліграфічна справа (75,0%), металургія та матеріалознавство (76,7%).

Вирішення проблеми поєднання та консолідації освітніх інтересів є досить актуальним для держави, адже саме забезпечення високого рівня зайнятості економічно активної частини населення, а особливо молодих фахівців, є одним із шляхів до створення та утвердження інноваційної моделі розвитку економіки країни.

У 2011–2012 рр. найбільша частка працівників, які закінчили вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації, займалась фінансовою діяльністю (67,8% облікової чисельності штатних працівників), науковою діяльністю (65,5%), була зайнята у державному управлінні (63,7%). Високий освітній рівень кадрів також спосте-

рігався в галузі освіти – 53,3%, у сфері операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та наданні послуг підприємцям – 42,9%, діяльності у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг – 40,1%.

Разом з тим, досить низькою є питома вага працівників з повною вищою освітою у промисловості – 22,8%, у якій на кінець 2012 р. працювало 26,3% усіх зайнятих в економіці, тобто кожен четвертий працівник [12]. Таким чином, вирішальним фактором ефективності виробництва та створення конкурентоспроможної продукції є забезпечення національної економіки працівниками з високим рівнем професіоналізму та кваліфікації, які працюють з високою віддачею та продуктивністю праці.

Ступінь реалізації освітніх інтересів населення залежить від взаємодії усіх суб'єктів ринку: держави, населення, роботодавців як представників корпоративних інтересів, які є одночасно і рушійною силою розвитку корпоративної системи в цілому і кожного її учасника зокрема, і джерелом загроз у випадку їх незадоволення.

Існують два основних підходи до розуміння сутності корпоративних інтересів. Зазвичай такими інтересами визнаються інтереси товариства, що інтегрують у собі приватні інтереси учасників, посадових осіб, найманих працівників, публічні інтереси та приватні інтереси пов'язаних з товариством третіх осіб. При другому підході розрізняють дві категорії корпоративних інтересів: загальний корпоративний інтерес, носієм якого виступає корпорація/товариство, та індивідуальний корпоративний інтерес учасника. У літературних джерелах панує думка, що основною характерною ознакою корпоративних інтересів є їх конфліктність, і лише у поодиноких наукових працях йдеться про їх збалансованість [13; 14, с. 48].

Особлива увага приділяється проблемі корпоративних інтересів та їх взаємодії у наукових дослідженнях. Так, О.Макарова відзначає, що основою корпоративних відносин є компроміс [15]. На думку В.Кононова, корпоративні інтереси перебувають у площині правовідносин між учасником корпорації та корпорацією і призначені для узгодження майнових інтересів учасників корпорації при формуванні єдиної волі корпорації [16]. Як і при розгляді індивідуального інтересу, в основі корпоративних інтересів перебуває економічний інтерес. Саме тому основу корпоративних відносин становить не факт створення юридичної особи (акціонер-

ного товариства), а факт наявності спільних економічних інтересів певної кількості осіб.

Можна виокремити три групи суб'єктів економічних інтересів в структурі корпоративних відносин – *власники підприємств, наймані робітники, менеджери*. Різновекторність їхніх економічних інтересів може спричиняти і на практиці спричиняє конфлікт інтересів. Зазначений підхід збігається з теорією держателів інтересу, згідно з якою товариство (корпорація) розглядається як згусток різноманітних інтересів, які не лише збігаються, а й конкурують [17, с. 32–42]. Отже, наявність економічних інтересів у суб'єктів корпоративних відносин з одного боку є основою розвитку організації, а з іншого – несе загрозу конфлікту. Тому економічні інтереси всіх учасників корпоративних відносин мають узгоджуватися і в такий спосіб набувати форми і змісту корпоративних інтересів, які об'єднують усіх учасників, а не конкурують між собою і тим більше не конфліктують. Крім того вони закладають основи механізмів: розвитку організації; противаг щодо протилежних або конкуруючих інтересів; сприяння в реалізації спільних інтересів (інтересів більшості).

Сьогодні у зарубіжній управлінській практиці знайшла широке практичне застосування так звана теорія зацікавлених сторін. Одним із перших ідею врахування інтересів зацікавлених сторін в управлінні компаніями сформулював відомий економіст Р.Фрідмен у 1984 році. На його думку, стратегічне управління фірмами приватного сектора може бути набагато ефективнішим і результативнішим, якщо менеджери почнуть враховувати інтереси різних зацікавлених сторін [18].

Для корпоративних інтересів характерним є те, що приватні інтереси окремого учасника підпорядковуються інтересам товариства, що в більшості випадків збігається з інтересами більшості (в об'єднаннях капіталів), або інтересам усіх учасників, що мають право вести справи товариства (у персональних об'єднаннях). Товариство має діяти в інтересах учасників (якщо ці інтереси є законними), а учасники, у свою чергу, не повинні перешкоджати діяльності товариства.

До корпоративних інтересів, в реалізації яких можуть бути зацікавлені всі учасники корпоративних відносин [19, с.11-14], можна віднести:

- 1) отримання гарантованого доходу з вкладеного капіталу;

- 2) збереження та ефективне управління власністю;
- 3) безпечні умови праці;
- 4) стабільність виплати заробітної плати
- 5) отримання акціонерним товариством максимального прибутку задля збільшення власних відсотків від його діяльності згідно з попередньою домовленістю з власником;
- 6) ефективне використання капіталу товариства;
- 7) налагоджені взаємовідносини «менеджмент-працівник», які б виключали можливість виникнення конфліктних ситуацій і забезпечували відповідну робочу атмосферу;
- 8) забезпечення фінансової стійкості та незалежності роботи підприємства тощо.

Отримання прибутку є можливим завдяки впровадженню інноваційних процесів у виробничу практику, що, в свою чергу, створює нову систему вимог до працівників та відповідно до їх професійної підготовки з боку корпоративного сектору. Одними з характерних ознак інноваційного працівника є: постійне оновлення набутих знань, підвищення власної кваліфікації. Сучасна освіта має бути спрямована на розвиток творчої та суспільної активності, підвищення власної активності до постійного набуття знань.

Важливим чинником інноваційного розвитку економіки України є формування висококваліфікованих кадрів. Продуктивна праця останніх надасть можливість піднести конкурентоспроможність як окремих підприємств, так і економіки країни в цілому. Результати досліджень доводять, що висококваліфіковані працівники мають більший вибір: вони можуть погодитися на менш кваліфіковану роботу як тимчасову, тоді як некваліфіковані не можуть розраховувати на роботу, що потребує вищого рівня освіти. В умовах зростання рівня безробіття і конкуренції серед працівників за робочі місця, підприємства (організації) підвищують стандарти найму, висуваючи вищі вимоги до кандидатів. Високоосвічені працівники мобільніші і використовують ефективніші способи пошуку роботи. Вони менш схильні припиняти пошук роботи, тоді як низькокваліфіковані частіше переходять до категорії економічно неактивного населення. Саме в цій площині перетинаються освітні інтереси особистісного та корпоративного рівнів.

Одним з інструментів економії витрат на робочу силу виступає заборгованість із виплати заробітної плати. Він активно вико-

ристовується підприємствами різних розмірів, галузевої приналежності і форм власності. Цей інструмент адаптації до ринкових умов породжений конфліктом інтересів різних суб'єктів корпоративних інтересів – найманих працівників та власників. Наслідки використання цього інструменту є цілком негативними для усіх представників корпоративних інтересів. По-перше, заборгованість із виплати заробітної плати приводить до скорочення ефективної реальної заробітної плати. Забезпечуючи певний «перепочинок» підприємствам та організаціям, невиплата заробітної плати водночас підриває стимули до реструктуризації, зумовленої інтересами довгострокового розвитку і забезпечення ефективності української економіки. Натомість відбувається консервація неефективної структури виробництва і зайнятості, що негативно проявляється на доходності власників корпоративного сектору.

В Україні практика затримки виплат зберігається понад 20-ти років, і практично стільки ж років здійснюється боротьба з цим феноменом пострадянської економіки. Останнім часом, незважаючи на заходи, що вживаються урядом, ситуація продовжує загострюватися. Заборгованість із виплати заробітної плати досягла свого максимального рівня у 1999 році, впродовж 2000-2007 рр вона скоротилась до 668,7 млн. грн., а з кризою 2008-го р. знову розпочалось її зростання. З середини 2010 р. цю тенденцію було подолано, але у 2013 р. спостерігається загасання динаміки зниження рівня заборгованості по заробітній платі, що свідчить про те, що механізм протидії цьому явищу є не досить результативним. Водночас це можна пояснити впливом триваючого «відбілювання» зарплат, у результаті чого формально зростають фонди оплати праці і, відповідно, збільшується заборгованість.

Якщо розглянути картину заборгованості у галузевому розрізі, то найбільша заборгованість, і це зберігається протягом багатьох років, існує у промисловості (601028 тис. грн.), передусім, обробній, на транспорті, у складському господарстві і поштової діяльності (163853 тис. грн.), у будівництві (98193 тис. грн.).

Найчастіше до факторів впливу на зростання заборгованості по заробітній платі відносять економічні – скорочення попиту на продукцію, негативні результати господарської діяльності, моносонічну структуру ринку праці.

Зазвичай вважають, що зростання зарплатних боргів викликано підвищенням заробітних плат. Проте динаміка зростання зарплатних боргів останнім часом не корелює із динамікою підвищення заробітної плати. Як доводять статистичні дані, поступове, обгрунтоване підвищення середньомісячної заробітної плати у 2010-2013 роках не впливало на зростання її заборгованості.

Основною причиною, яка зумовлює всі інші проблеми, є падіння обсягів виробництва під час радикальних реформ. Також очевидними є економічні передумови погіршення справ у роботодавців і високий рівень збитковості підприємств у період глобальної фінансової кризи і теперішньої рецесії: з падінням виробництва, за інших рівних умов, зменшується фонд оплати праці, що зумовлює утворення заборгованості. Збільшується й число збиткових підприємств.

Затримка, а іноді й невивплата зарплат виступили своєрідним механізмом зниження витрат підприємствами й організаціями в умовах інфляції під час проведених реформ. Підприємства й організації стали використовувати такий механізм мінімізації витрат, що дозволяло їм знижувати витрати на оплату праці: в умовах високої інфляції (а у 90-і роки – гіперінфляції) відстрочені платежі в реальному вираженні значно зменшуються. Отже, заборгованість по заробітній платі використовується підприємствами й організаціями як спосіб не тільки заощадити, на заробітній платі, а й знизити свої витрати у цілому.

Нестача ліквідності, брак обігових коштів у підприємств й організацій не дає можливості вчасно виплачувати працівникам заробітну плату. Розрахунки будувалися на тому, що працівники можуть почекати і все залагодиться, в той час як інші заборгованості (перед бюджетом) загрожують пенею і штрафами.

Особливим аспектом конфлікту інтересів власників корпорацій та найманих працівників слід вказати проблему справедливості в оплаті праці, яка посилилася останнім часом через зростання диференціації рівня життя населення. Це пояснюється теорією справедливості, головний висновок якої полягає в тому, що доти, доки люди не почнуть вважати, що їхня винагорода отримана справедливо, вони будуть прагнути зменшити ефективність своєї праці (хоча при цьому слід пам'ятати, що сприйняття та оцінка справедливості має досить суб'єктивний, відносний характер).

Таким чином, основною точкою перетину інтересів бізнесу, найманих працівників та місцевої, регіональної влади є низька, несправедлива (на думку багатьох) та нестабільна (затримки з виплатою, невпевненість у майбутньому) зарплата, на яку доводиться погоджуватися найманому працівнику.

Регіональні інтереси можна розглядати на рівні області, оскільки вона (область) є ланкою регіональної економіки і являє собою цілісне територіальне утворення соціально-економічних структур, спільнот та інститутів. Соціально-економічна характеристика тієї чи іншої області базується насамперед на економічних аспектах: господарській спеціалізації регіону, регіональному розміщенні продуктивних сил, розвитку інтеграційних процесів. Але при цьому в тіні залишаються інтереси населення як соціально-територіальної спільноти, не беруться до уваги соціальні фактори, значення яких у міру переходу до ринку різко зростає. З огляду на затяжну економічну кризу, що відзначалася поглибленням соціально-економічної диференціації, ринкові реформи парадоксальним чином супроводжували феномен соціальної недостатності – розширення сфери незадоволених потреб [20].

Наукові дослідження доводять, що об'єктивний соціально-економічний інтерес регіону полягає у створенні для його населення ефективної зайнятості й підвищення рівня життя, соціальної та екологічної захищеності, сприятливих умов для природного відтворення, розвитку освіти, культури, етнічної своєрідності [21] та можливості забезпечити соціальні потреби й рівний доступ до соціальних послуг місцевим жителям. Регіони розрізняються за ступенем ресурсної самозабезпеченості, за якісними та кількісними характеристиками робочої сили і фінансів, за рівнем розвитку інфраструктури (природоохоронної, виробничої, ринкової, соціальної), ступенем використання демографічного потенціалу, рівнем розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Відповідно і ступінь забезпеченості особистих інтересів є різною для окремих регіонів країни, на що впливає і їхня галузева спрямованість. Тобто, на рівні регіону перетинаються усі вище проаналізовані групові інтереси. На територіальному рівні особлива роль у забезпеченні та консолідації інтересів належить місцевим громадам.

Від соціальних умов залежать розвиток, ефективність економіки та відтворення робочої сили. Проте нині існує значна

кількість поселень, в яких немає можливості забезпечити необхідний асортимент як соціальних послуг, так і послуг, пов'язаних із забезпеченням інших базових потреб, і тому переважна частина жителів змушена одержувати їх за межами місця постійного проживання. Тому доступність цих послуг для кожного жителя є одним з визначальних показників соціальної характеристики населених пунктів. На цей показник впливають насамперед густота і людність населених пунктів, рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури, їх потужність та потреба в їх модернізації, розвиток транспорту та зв'язку та ін.

Основні причини проблем неможливості задоволення соціальних потреб та інтересів на місцях можна об'єднати в такі основні групи:

Інституційні:

- недостатній рівень довіри населення до різноманітних об'єднань у вирішенні соціальних проблем
- низький ступінь поінформованості громадськості щодо можливостей забезпеченні базових соціальних потреб
- нерозвиненість громадянського суспільства
- неврегульованість питання форм взаємодії територіальних громад та місцевої влади, їх співробітництва при реалізації спільних проектів
- відсутність у населення свідомості відповідального власника, який враховує не тільки свої права щодо власності, але й обов'язки з її утримання
- адміністративні та бюрократичні бар'єри реалізації громадських ініціатив у вирішенні місцевих соціальних проблем
- недостатній рівень знань та самоорганізації для ініціювання вирішення питань з підвищення якості базових послуг та умов праці
- відсутність прозорих та ефективних механізмів вирішення проблеми забезпечення житлом найуразливіших груп населення
- неефективність керівництва, невміння вчасно попереджати проблеми у реалізації соціальних потреб та несистемний підхід до їх вирішення

Економічні:

- регіональні диспропорції економічного та соціального розвитку

➤ економічна неспроможність переважної більшості територіальних громад, органів місцевого самоврядування малих міст щодо здійснення власних та делегованих повноважень, що в свою чергу зумовлює низький рівень надання послуг, пов'язаних із забезпеченням соціальних потреб

➤ високий ступінь зносу об'єктів соціальної інфраструктури та зростаюча потреба у здійсненні капітального ремонту основних фондів

➤ низькі темпи будівництва об'єктів соціальної інфраструктури у малих містах та селах

➤ відсутність важелів державного регулювання для пріоритетного планування і розміщення нових та реконструкції існуючих об'єктів соціальної інфраструктури

➤ домінування так званого «компенсаторного» підходу до вирішення регіональних проблем на місцях, що передбачає пріоритетність цільового бюджетного фінансування різних регіональних проектів та збереження практики застосування заходів «ручного управління» у розподілі коштів на ці потреби

➤ обмежені ресурси державного та місцевих бюджетів

➤ низький рівень доступу до кредитних ресурсів через територіальну недоступність кредитних установ у регіонах та на селі, відсутність ліквідної застави та надто обтяжливі для більшості відсоткові ставки

Соціальні:

➤ недостатня ефективність або адресність програм соціальної підтримки

➤ недостатність умов для надання якісних соціальних послуг та задоволення соціальних потреб

➤ погіршення матеріально-технічного стану існуючих об'єктів соціальної інфраструктури, що є бар'єром у задоволенні соціальних потреб

➤ відсутність прозорих та ефективних механізмів вирішення проблеми забезпечення соціально незахищених верств населення житлом викликає соціальну напругу на місцях

➤ швидкі темпи змін у віковій структурі населення (зростання частки старших осіб)

➤ темпи зростання цін на будівництво та цін на квартири є вищими ніж зростання зарплат та доходів домогосподарств

- зuboжіння населення, включаючи зростання кількості бідних, безробітних тощо
- низький життєвий рівень населення, що заважає активізації інвестиційної активності громади
- трудова міграція працездатного населення із сільських територій та малих міст, що змінює структуру наявного населення в бік збільшення осіб пенсійного віку та дітей
- зростання попиту на соціальні послуги дітям (установлення опікунства, при смерті батьків тощо)
- відсутність навичок у визначенні пріоритетів вирішення соціальних проблем даної громади.

Оскільки визначені нами проблеми притаманні більшості регіонів України, їх вирішення потребує державного регулювання на загальнонаціональному рівні.

Історично суспільство виживає за рахунок утискання індивідуальних інтересів, оскільки людина – істота соціальна та колективна, а ринок не виконує регулюючої функції узгодження індивідуальних інтересів із суспільними, тому роль координатора має належати саме державі з її національними економічними інтересами.

Враховуючи, що отримання інноваційного доходу є більш ризикованим і неперіоритетним для більшості корпорацій та бізнесових структур, інноваційний розвиток країни є можливим лише коли отримання саме інноваційного доходу на відміну від рентного стане державним національним економічним інтересом. Головна мета держави полягає у забезпеченні одновекторності реалізації інтересів в межах певної структурної форми єдиної парадигми інтересів [22]. Держава, виходячи з історичних умов, формує ієрархічну систему інтересів, причому ієрархія нижчих рівнів може видозмінюватися і пріоритет у вигляді національних інтересів можуть отримувати інтереси будь яких рівнів – особисті, корпоративні, регіональні тощо.

Однією з основних рис сучасної української держави є те, що інтелектуальні чинники виробництва, яке базується на інноваційних знаннях, не набули першорядного значення, проте лозунгові прокламації про перехід до «інноваційної моделі розвитку», «постіндустріального суспільства», «наукоємної економіки», «економіки знань» представлені зараз ледь не в кожній платформі економічного розвитку.

В дійсності ж українська економіка розвивається в напрямі, прямо протилежному від декларованих орієнтирів.

Як вірно зазначають дослідники [23], однією з проблем переходу української економіки від сировинного до інноваційного типу є невизначеність та незадоволеність інтересів основних суб'єктів інноваційного процесу, а саме дослідника-розробника науково-інноваційного знання; безпосереднього продуцента інноваційної продукції; її споживача; держави; посередника.

Інноваційно-активна поведінка безпосередньо залежить від рівня інноваційної свідомості, яка формується в процесі інноваційного розвитку. Основну роль у структурі інноваційної свідомості (серед таких чинників, як інтереси, ціннісні орієнтації, потреби, пов'язані зі здійсненням нововведень), грає мотивація інноваційної поведінки: за оцінками західних експертів, мотивований спеціаліст може збільшити ефективність своєї роботи на 40%.

Сучасне становище інноваційної діяльності в Україні відображає ті негативні і позитивні сторони. Аномія, тобто стан соціальної дезорганізації і соціальної нестабільності, що характеризується розпадом норм, які регулюють соціальні взаємодії та міжособистісне поведіння, досить точно характеризує ситуацію, що запанувала в Україні з початком ринкових реформ. Постійно відтворювалась необхідна умова аномії – розбіжність між людськими потребами й інтересами та можливостями їхнього задоволення. Люди пристосовувались до аномії в різний спосіб: хтось завдяки конформізму, хтось, навпаки, новаторською, інноваційною поведінкою. В зв'язку з цим змінювались їхні потреби, ціннісні орієнтації, мотивація.

В роботах деяких дослідників [23, с. 68–72] підкреслюється, що роки «перебудови» стали для багатьох інноваторів, зокрема для науковців, кризовими, і значна їх частина не змогла адаптуватися до нової соціально-економічної ситуації. На думку відомого політолога С.Кара-Мурзи, «ми переживаємо культурну кризу, вона придушує творчі імпульси. Ознакою цього служать зниження кваліфікації працівників, орієнтація на «легкі» гроші, низький престиж важкої безперервної праці» [24]. Він стверджує, що «необхідний перехід до інноваційного розвитку. Але спочатку треба здійснити реабілітацію всього суспільства, усунути джерела соціальних страхів і стресів, заспокоїти людей», адже «інноваційний

тип господарства можливий тільки при спокійній упевненості людей, об'єднаних складною спільною роботою. Учений, інженер, робітник і безліч інших працівників повинні мати високу мотивацію, її не замінити ані карбованцем, ані страхом» [24]. Автори ж інших досліджень вважають, що «вольова, емпірична й евристична складові присутні у творчій діяльності людей у будь-якій області й у будь-яких умовах – і при сприятливому соціально-економічному кліматі, і в період криз» [25].

Дійсно, макроекономічні умови у сполученні в конкретними особливостями організації виробництва й праці створюють сукупність зовнішніх об'єктивних факторів і умов, що суттєво впливають на інтереси усіх ієрархічних рівнів. Фактори макросередовища – соціально-економічні, політичні, культурні – визначають загальні тенденції в цій сфері. Отже, мотиваційні процеси у значній мірі визначаються економічним і суспільно-політичним рівнем розвитку країни та дієвістю держави у впровадженні та реалізації інноваційних інтересів.

При цьому слід констатувати, що на сьогодні не сформовано систему інституцій, яка має формувати економічну зацікавленість в результатах інноваційного процесу. Можна виокремити наступні проблеми в цій сфері:

- фінансування науково-технічних досліджень та розробок, а також системи освіти і науки;
- трансформація певних ринкових відносин у сфері практичного використання нової наукоємної продукції (військового і цивільного значення);
- координація заходів з розвитку науково-технічного потенціалу;
- організація взаємодії різних секторів когнітивно-інформаційної сфери;
- стимулювання (прямими чи опосередкованими методами) створення і використання науково-технічних досягнень в промисловості та невиробничій сфері;
- темпи інноваційної діяльності;
- світоглядно-методологічне сприйняття суспільства проблем розвитку науково-технічної сфери.

Всі перелічені проблеми мають знайти власне вирішення у державній інноваційній політиці мотивування економіки щодо продукування та споживання інновацій. Для мотивації іннова-

ційної діяльності на мікрорівні є два шляхи: стимулювання, тобто зовнішній вплив на працівника, і формування внутрішніх мотивів. Зазвичай експерти вважають, що для інноваційної діяльності більше значення має внутрішня мотивація працівників, і це вірно. Але за умов, коли не задоволені основні, базові потреби населення, така мотивація є ненадійною, і навіть «інноватори» або намагатимуться задовольнити потреби нижчого рівня, або нехтуватимуть інноваційною діяльністю і шукатимуть інші засоби задоволення базових потреб та інтересів.

Таким чином, незважаючи на те, що матеріальні стимули на сьогодні є найчастіше застосовуваним інструментом стимулювання, спрямованим на формування бажаної інноваційно-активної поведінки, в інноваційному процесі для одержання необхідного результату необхідна також наявність мотивації, пов'язаної безпосередньо зі справою та інноваційною діяльністю як такою [26, с.31].

Очевидно, прості прагматичні рішення щодо мотивації інноваційної діяльності не матимуть дієвих результатів. Для підвищення її рівня необхідні не окремі, навіть дуже своєчасні, кроки, а формування в суспільстві цілісної системи мотивації інноваційної діяльності як процесу задоволення інноваційних інтересів, в якій були б задіяні усі необхідні елементи з їх взаємозв'язками та взаємовпливом, і за допомогою якої визначені мотиви можуть бути трансформовані у відповідні системи стимулювання для вирішення актуальних проблем інноваційного розвитку.

Використані джерела та література

1. Управління розвитком регіону: Навчальний посібник / Миронova Т.Л., Добровольська О.П., Процай А.Ф., Колодій С.Ю. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.
2. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / Григоров А.А., Палюх М.С., Литвин Л.М., Літвінова Т.Д. – Тернопіль, 2002. – 304 с.
3. Щедрова Г. Проблема громадянського суспільства в класичній соціально – політичній теорії та його роль у становленні і розвитку політичної системи / Г.Щедрова // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К., 1999. – С. 99 – 107.
4. Колодій, А. М. Права людини і громадянина : навч. посібник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 336 с.
5. Рижук Ю. М. Економічні права і свободи людини і громадянина як об'єкт національної безпеки України / Ю.Рижук // Національна безпека

України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання : Міжнар. наук.-практ. конф., 7–8 грудня 2005 р., Київ : зб. наук. праць. – К. : Нац. акад. управління. – Центр перспективних соціальних досліджень, 2005. – С. 313–317.

6. Украинцы больше всего ценят в работе уровень оплаты их труда // [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://bin.ua/news/business/management/77077ukraintsy_bolshe_vsego_tseniat_v_rabote_uroven_oplaty_ikh_truda_a_vot_lichnost_nachalnika_i_obschestvennaia_polza_ot_raboty_malo_volnuiut_sootchestvennikov.htm](http://bin.ua/news/business/management/77077ukraintsy_bolshe_vsego_tseniat_v_rabote_uroven_oplaty_ikh_truda_a_vot_lichnost_nachalnika_i_obschestvennaia_polza_ot_raboty_malo_volnuiut_sootchestvennikov.htm).

7. Зовнішня трудова міграція населення України // Звіт соціологічного обстеження Український центр соціальних реформ та Державний комітет статистики // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Украинцы не находят счастья в работе // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://job.ukr.net/news/ukraincy-ne-nahodjat-schastja-v-rabote>

9. Pervasive Gloom About the World Economy. Faith in Hard Work, Capitalism Falter But Emerging Markets Upbeat. Pew Research Center. July 2012

10. Опрос: 77% украинцев готовы работать в любых условиях // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ukr.aif.ru/society/news/28465>

11. Human Development Report, 2011.

12. Праця України у 2011 році: Статистичний збірник. - К.: Державна служба статистики, 2012. – 343 с.

13. Минаев Г.А. Безопасность организации / Г.А. Минаев. – К.: КНТ, 2009. – 440 с.

14. Спасибо-Фатеева І. Акціонерне товариство як акумуляція, синтез та суперечність інтересів / І. Спасибо-Фатеева // Право України. – 1999. – № 12. – С. 48.

15. Макарова О.А. Корпоративное право: учебник / О.А. Макарова. – М.: Волтерс Клувер, 2005 – 432 с. – (Серия «Библиотека студента»).

16. Кононов В.С. Корпоративные правоотношения: понятие, признаки, сущность / В.С. Кононов // Актуальные проблемы гражданского права: сб. статей. – Вып. 9 / Под ред. О.Ю. Шиловцова. – М.: Норма, 2005. – 480 с.

17. Мур Д. Заинтересованные лица или акционеры: теоретический или практический вопрос? / Д. Мур // Современный менеджмент в России и за рубежом. – 1998. – № 10. – С. 32–42.

18. Редченко К.І. Стратегічний аналіз у бізнесі / К.І. Редченко. – Львів: «Новий світ-2000», 2003. – 272 с.

19. Франчук В.І. Корпоративні інтереси як об'єкт безпеки / В.І.Франчук // Актуальні проблеми підготовки фахівців для підрозділів державної служби боротьби з економічними злочинами: мат-ли третьої

звітної наукової конференції / М-во внутр. справ, Львів. держ. університет внутріш. справ. – Львів, ЛьвДУВС, 2009 – С.11-14.

20. Дорогунцов С.І., Чернюк Л.Г., Борщевський П.П., Данилишин Б.М., Фашевський М.І. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / С.І.Дорогунцов, Л.Г.Чернюк, П.П.Борщевський та інші. – К., 2002.

21. Джулай Т. Особливості становлення міського господарства як регіональної системи // Економіка та держава. –2008. – №.4.

22. Урусова И.Н. Экономические интересы хозяйствующих субъектов в современной экономической системе: дис... канд экон наук. / Урусова И.Н. – Чебоксары, 2005.

23. Микитенко Д.О., Юрик Я.І. Конститутивно-ключові перешкоди інноваційному зростанню економіки України Д.О.Микитенко, Я.І.Юрик // «Перспективні питання світової науки – 2008». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Том 10. – Економічні науки. – Софія. – «Бял ГРАНД-БГ» ОДД, 2008. – С. 68 – 72.

24. Кара-Мурза С. Неизбежная невозможность: инновационное развитие / С.Кара-Мурза // Наша власть: дела и лица. – 2007. – № 3.

25. Топология инновационного развития. Элементарный инновационный цикл // [Электронный ресурс] Режим доступа: http://insi.org.ua/metod/CA_InnovCycle.htm

26. Пономарев И.П. Мотивация работой в организации / И.П.Пономарев. – М., 2004. – С.31.

1.2. Інноваційний розвиток в діяльності громадських організацій

Соціальні зміни, зростання та економічний розвиток значною мірою сьогодні визначаються широким застосуванням новітніх технологій та поглибленням інтелектуалізацією процесів виробництва та управління. Застосування комплексних інноваційних підходів до сфери адміністративного управління та діяльності інститутів громадянського суспільства уможливорює позитивні зміни, зростання рівня довіри в соціумі, прозорості управлінського менеджменту. Розвиток соціальних ініціатив в різноманітних соціальних сферах надає можливості для вирішення різних проблем різноманітних соціальних груп, вразливих верств. В даному огляді мова значною мірою буде йти про розвиток соціальних інновацій в діяльності організацій громадянського суспільства. Тема соціальних інновацій значною мірою має міждисциплінарний характер і може полягати у визначенні соціологічних, політичних, управлінських, феноменів інноваційної діяльності

в сфері життєдіяльності «третього сектору», інститутів громадянського суспільства.

У вітчизняному науковому дискурсі феномен інноваційної діяльності трактується переважно в економізованих термінах, наприклад, як застосування чи то поглиблення взаємин бізнесу та науки, втілення наукових інновацій у виробництво та принесення доданої вартості та зростання. Наприклад, у Законі України «Про інноваційну діяльність» [1] (2002), інновації визначаються як новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери, а сама інноваційна діяльність уявляється як така, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Існують доволі різноманітні підходи до визначення інновацій. Як відомо, саме австрійським науковцем в 30-ті роки минулого століття Й. Шумпетером було введено термін «інновація», який означає «втілення наукового відкриття, технічного винаходу в новій технології або новому виді виробу» [2]. Німецький спеціаліст Ф. Хаберланд переконаний, що «нововведення охоплює науково-технічні, технологічні, економічні й організаційні зміни, які виникають у процесі відтворення» [3]. Його основними характеристиками є: якісна новизна виробів, способів виробництва і технологій у порівнянні з попередніми, темпи зростання. Документи визначають інновацію як «розробку нових рішень і підходів; демонстрацію способів, у які вони можуть бути занесені до політичного порядку денного» [4].

Тематика «соціальних інновацій» широко представлена в класичних роботах Пітера Друкера і Майкла Янга в 1960 году. Так, П. Друкер дійшов висновку, що двома основними віхами економічного розвитку є інноваційна економіка та підприємницьке суспільство («суспільство знань»). Зміст інноваційної економіки і підприємницького суспільства П. Друкера полягає у характеристиці американської моделі інноваційного розвитку промисловості 90-х рр. XX ст., якій притаманні, по-перше, значний розвиток малого і середнього бізнесу, а, по-друге, перетворення знань у вирішальну продуктивну силу економічного розвитку.

Словацький дослідник Ш. Рамон визначає соціальні інновації як «зважений ризик», що має на меті через перетворення певних соціальних реалій викликати зміни у відносинах влади та розподілу ресурсів [5]. Серед дослідників тематики соціальних інновацій можна назвати О.В.Сотулу, Л.І.Федулову, Л.В.Бойко-Бойчук, О.О.Набатову та ін.

Реалізація соціальних інновацій надає можливість не тільки економічного розвитку, але й задоволенню широких потреб соціуму. Так соціальні інновації, пошук нових можливостей для взаємодії та реалізації місій організацій створюють таку засадничу «додаткову» вартість як зростання соціального капіталу, вирішення проблем соціальної мобільності та більш широкої та ефективної допомоги цільовим групам. Соціальні інновації можна трактувати як розробку та впровадження нових ідей, що стосуються суспільства та взаємодії індивідів у межах соціальної системи.

Продукти соціальних інновацій сприяють задоволенню потреб, які існують в громаді, суспільстві, їх запровадження дозволяє змінювати відносини в соціумі, підвищувати рівень співпраці в громаді та позитивно відбиваються на рівні та практиках життя в громадах.

Україна не демонструє позитивної динаміки поширення інновацій. Так в 2013 році країна зайняла 71-е місце в опублікованому інноваційному рейтингу Global Innovation Index [6] 2013 від Корнельського університету, бізнес-школи INSEAD та Всесвітньої організації інтелектуальної власності WIPO. Проте в 2012 році країна займала 63-е місце. При цьому Україна є одним з лідерів за інноваційністю в групі з 36 країн з середньо-низьким рівнем доходу. Індекс враховує 84 показника: умови для відкриття та розвитку нового бізнесу, податкову політику в країні, якість університетської освіти, доступність макрофінансування та венчурного капіталу.

Соціальний капітал та інновації

Дослідження показують, що сектор громадянського суспільства робить значний внесок у створення особистого «соціального капіталу», визначеного як перевага, створена включенням особистості у відносини, які автори вважають фундаментом демократії та економічного зростання. Ще на початку 90-х років

Роберт Патнам зазначав, що «громадянське суспільство характеризується активною й орієнтованою на суспільні цілі позицією громадян, егалітарними політичними відносинами і заснованими на довірі та співпраці суспільними відносинами» [7].

Поняття «соціального капіталу» стало предметом наукових студій у працях П'єра Бурдьє та Джеймса Коулмана у 1980-х – на початку 1990-х років. Так, Джеймс Коулман розглядав соціальний капітал як потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, що раціонально формується у міжособистісних взаєминах, виступаючи специфічною категорією ресурсів як неекономічний чи людський капітал [8]. Український філософ А. Колодій, яка аналізує явища «соціального капіталу» у вітчизняному дискурсі, визначає не лише етичні, а й соціокультурні виміри соціального капіталу, як-от єдність культури і структури, що складається в межах громад. Це охоплює норми взаємності (такі як довіра та толерантність) та мережі громадської залученості (участь людей у різного роду спілках та об'єднаннях, як нині, так і в минулому). Громадяни, здобуваючи соціальний капітал за рахунок участі в організаціях громадянського суспільства (ОГС), надалі можуть використовувати його для зміцнення демократичних принципів в управлінні державою та соціального та економічного розвитку [9].

Ф. Фукуяма говорив про роль соціального капіталу в створенні національної інноваційної системи США, підкреслюючи, що навіть у високотехнологічному постіндустріальному суспільстві можна побачити результати впливу соціального капіталу, які сприяють певним видам підприємницької діяльності. Соціальний капітал часто є результатом нераціональних чинників і упевнений, що не можна використовувати це як питання державної політики, хоч можна створити умови, за яких є кращі можливості для спонтанного розвитку довірчих стосунків [10], що сприятимуть інноваціям.

До соціальних інновацій можна віднести нові стратегії, концепції, ідеї та організації, які задовольняють різноманітні соціальні потреби – від умов праці та освіти до розвитку громад та охорони здоров'я, сприяючи розширенню і зміцненню громадянського суспільства. Актуальними сьогодні залишаються питання стосовно процесу виникнення та поширення соціальних інновацій, ролі держави у формуванні та реалізації політики підтримки соціальних інновацій та поширення відповідного досвіду.

На інноваційний потенціал неурядових, неприбуткових організацій звернув увагу П. Друкер ще наприкінці 80-х років 20-го ст., коли стверджував, що неприбуткові організації стають лідерами менеджменту в Америці, особливо у сферах стратегії та ефективного використання рад директорів і «практикують те, на що більшість американських бізнесменів лише моляться»[11].

Інноваційність в діяльності неурядових організацій насамперед може спостерігатися в кількох складових – інноваціях в організаційній структурі організації, в системі управління, в ухваленні рішень, в інноваційних підходах до реалізації місії організації, що, в свою чергу, може передбачати:

- застосування новітніх підходів та технологій у співпраці з інститутами влади;
- застосуванні інноваційних моделей задоволення потреб цільових груп, соціальної мобілізації;
- використання інноваційних моделей у співпраці з різними секторами суспільства (бізнес, ЗМІ), (розвиток соціального підприємництва, розвиток соціального партнерства)
- застосування інноваційних методів в пошуку підтримки для реалізації соціальних та наукових ініціатив (розвиток благодійництва)
- гнучкі моделі управління неурядових організацій.

В сучасному світі підтримка соціальних інновацій, в тому числі з боку держави, стала своєрідним трендом та потребою часу. Так, фінансова криза 2008-2009 рр. принесла такі виклики, як обмеженість держаного бюджету і брак ресурсів для задоволення соціальних потреб громадян. Відповіддю урядів стало бажання створити нові моделі управління та взаємодії з ІГС, бізнесом для вирішення соціальних проблем, наприклад в сфері охорони здоров'я, вирішення питань житла[12] та інших сферах соціального життя.

Підтримка інновацій є однією з флагманських ініціатив нової програми ЄС «Європа 2020», нової програми ЄС зі стимулювання економічного та соціального зростання, підвищення рівня зайнятості. Стратегія спрямована на сприяння стосовно виходу з кризи і перетворення ЄС в актора в глобальному управлінні з інклюзивною економікою та високим рівнем зайнятості, продуктивності, соціальних дій [13]. У стратегії зазначається, що її успіх залежить від участі всіх верств суспільства і не визначається тільки діяльністю урядів, для її реалізації необхідні зусилля підприємств, профспілок, неурядових організацій, окремих громадян.

ГО між статистикою та реаліями

Українське законодавство визначає неурядові організації, громадські об'єднання як «добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів» [14].

У світі до ГО зазвичай відносять учасників ринку праці, тобто соціальних партнерів; організації, що представляють соціальних та економічних гравців у широкому сенсі (наприклад, організації споживачів); організації на рівні громади, через які ті можуть брати участь в організації життя громади [15]. В Україні використовується подібна класифікація: громадські об'єднання, благодійні організації, професійні і творчі спілки; організації роботодавців; профспілки; релігійні організації; органи самоорганізації населення; недержавні засоби масової інформації; інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [16].

Офіційно в Україні фіксується зростання кількості зареєстрованих об'єднань громадян. Наприклад, за даними Єдиного державного реєстру установ та організацій України, оприлюдненими Державною службою статистики України, станом на початок 2012 р. було зареєстровано (включно з міжнародними, всеукраїнськими, місцевими організаціями, їх осередками, філіями та відокремленими структурними підрозділами) 71767 громадських організацій (на початок 2011 р. їх було 67696), 27834 профспілок та їх об'єднань (у 2011 р. – 26340), 13475 благодійних організацій (у 2011 р. – 12860), 13872 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (у 2011 р. – 11956) та 1306 органів самоорганізації населення (у 2011 р. – 1210) [17].

Водночас, не всі зареєстровані в Україні неурядові інституції постійно та активно працюють, реалізують статутну діяльність. Експерти фіксують лише 8-9 % від їх загальної кількості постійно діючих громадських організацій [18]. Ці дані з роками також майже не зазнають істотних змін.

Активність ГО у соціальному, комунікативному просторі може проявлятися в Україні через налагодження комунікації різних суспільних груп з інститутами влади різного рівня, сприяння внесенню змін до законодавства та вплив на формування та реалізацію

державної політики в сферах зацікавлення ГО, допомогу різним вразливим групам, розробку технічних і професійних стандартів, моніторинг дотримання існуючих зобов'язань відповідно до національного та міжнародного законодавства, надання можливостей для особистої самореалізації та просування та захисту спільних з іншими інтересів.

Сьогодні в Україні спостерігається комплекс системних складових, які гальмують розвиток інститутів громадянського суспільства, утруднюють їхню діяльність та зростання. Значною мірою ці чинники криються й у характері взаємин з владними інститутами. Так, в Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (2012 р.)[19] констатується, що механізми участі громадськості у формуванні та здійсненні державної політики належним чином не реалізуються; зберігаються тенденції до непрозорості, закритості та бюрократизованості в діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування замість налагодження ефективного діалогу з суспільством; податкове навантаження не стимулює діяльність і розвиток інститутів громадянського суспільства та їх підтримку вітчизняними благодійними організаціями; більшість інститутів громадянського суспільства не має доступу до державної фінансової підтримки та вітчизняної благодійної підтримки; потенціал інституцій громадянського суспільства щодо надання соціальних послуг громадянам не використовується.

Інститути громадянського суспільства: політика та тенденції

Розвиток соціальних інновацій пов'язаний із можливістю розвитку самих ГО, формуванням політичного та законодавчого середовища, яке б сприяло їхньої діяльності, створювало підстави для міжсекторальної співпраці.

В Україні розвиток «третього сектору» триває доволі динамічно. Відповідно до CIVICOS Enabling Environment Index 2013 [20] (доповіді про стан громадянського суспільства), констатується, що в Україні створено найбільш сприятливе правове середовище для розвитку організацій громадянського суспільства серед усіх країн СНД. Індекс сприятливого середовища для ОГС було виміряно в 109 країнах, зокрема, на основі соціально-культурних і соціально-економічних параметрів. Україна посіла найвище місце серед країн СНД – 46, значною мірою за

рахунок ухвалення позитивного законодавства для розвитку ГО. Так, Український Закон «Про громадські об'єднання» (2012) наведено як позитивний приклад прогресивних законодавчих ініціатив уряду щодо громадянського суспільства. Водночас, парадоксально, але уряд України фігурує в переліку тих, які у 2012 прагнули більше обмежити простір для громадянського суспільства (Азербайджан, Алжир, Бурунді, Китай, Єгипет, Ірак, Ізраїль, Литва, Молдова, Росія та Україна).

У випуску доповіді «Nations in Transit 2013: Authoritarian Aggression and the Pressures of Austerity», підготовленої Freedom House, також наголошується на значному прогресі, що було досягнуто у забезпеченні сприятливої правової бази для некомерційної діяльності. Ухвалення законодавства про громадські об'єднання наводиться як рідкісний приклад плідної співпраці між урядом і громадянським суспільством [21], а рейтинг України для громадянського суспільства залишається без змін порівняно із минулими роками – на рівні 2,75. Позитивно оцінюється ухвалення Стратегії державної політики у сфері підтримки розвитку громадянського суспільства [22] та основні етапи реалізації. Констатується, що стратегія та пов'язані з нею план дій були розроблені в адміністрації президента в тісній співпраці з активістами громадянського суспільства, які в цілому вітали відповідні кроки та результати. Тим не менше в Україні можна констатувати наявність комплексних проблем ГО, часто-густо пов'язаних із характером комунікацій з владними інституціями, яка значною мірою може носити формальний та односторонній характер.

В сучасній Україні становлення громадянського суспільства пройшло складний еволюційний шлях. Одним з етапів стала «помаранчева революція», яку часто-густо трактували насамперед революцією громадянського суспільства. Адже тоді відбулося, що правда нестійке, структурування та консолідація громадянського суспільства, чітка артикуляція демократичних цілей розвитку країни, європейської орієнтації саме на рівні громади.

В той же час, діяльність інституцій громадянського суспільства України характеризується недостатнім рівнем їх інституційної, фінансової та кадрової спроможності. Тим не менше, спостерігаються доволі складні та цікаві, динамічні процеси у їх становленні, намагання налагодження багатоканальної, дієвої, довірливої та ефективної комунікації з владними інституціями, доручення їх до процесів формування та реалізації політики.

Соціальні підґрунтя довіри

Варто зазначити, що однією з проблем розвитку громадянського суспільства в Україні залишається соціальна апатія та прояви суспільного розчарування та недовіри громадян до органів влади різного рівня та компетенції, самих соціальних інститутів, політичних партій. Водночас, ГО, як демонструють дані соціологічних досліджень за вересень 2013 р., перебувають в не найгіршому становищі за рівнем довіри до них населення. порівняно з іншими інститутами [23]. В той же час, лише 8% громадян вказують, що вони залучені до активної громадської діяльності, і порівняно з 2008 (12%) роком цей показник навіть знизився. Громадяни вважають, що потреба в активній громадській діяльності може у них з'явитися у разі, коли така діяльність принесе конкретну користь їм або їхній сім'ї (37%) та якщо під загрозою опиниться життя, здоров'я або добробут близьких і така діяльність сприятиме ліквідації цієї загрози (33%).

Показник політичної участі з перших років незалежності України залишається низьким. Зокрема, якщо у 1994 р. 82% громадян України не були членами жодної громадської, політичної організації або руху, у 2007 р. така цифра дорівнювала 87% [24], а в 2013 р. – 86% [25]. За даними соціологічних досліджень, основними причинами своєї неучасті у діяльності громадських організацій громадяни називають впевненість у тому, що їхня участь нічого не змінить, та брак часу на безоплатну роботу.

Дослідження розвитку громадянського суспільства в Україні, проведене у листопаді-грудні 2012 р. фондами «Спочатку люди» та «Творчий центр ТЦК»[26], показало, що громадяни у переважній більшості називають такі перешкоди для суспільної активності:

- у державі відсутня стратегія та плани розбудови ІГС і залучення громадян до громадської діяльності;
- молоді люди не мають можливості отримати навички громадської участі в навчальних закладах, що призводить до відсутності досвіду та невпевненості у собі в більш старшому віці;
- у містах і селах відсутні фахівці, до функцій яких входить навчання людей участі та допомога в організації і функціонуванні ІГС;
- не існує місць для зібрання людей, які бажають взяти участь у будь-якій громадській діяльності;

- відсутня інформація про місця потенційної участі у громадських заходах.

За результатами опитування громадської думки, проведеного в 2013 р. фондом «Демократичні ініціативи», ГО насамперед мають опікуватися захистом соціально уразливих соціальних груп (інвалідів, багатодітних сімей тощо) – так вважає 57% громадян. Далі йдуть надання людям юридичної та іншої допомоги в обстоюванні своїх прав (50 %) та контроль за діяльністю влади [27].

Серед проблемних питань взаємодії влади та інституцій громадянського: лише 30% громадян знають про ГО, які діють в їхніх містах чи селах; ГО не справляють відчутного впливу на процес прийняття державних рішень; органи державної влади та ГО не мають достатнього досвіду і навичок застосування процедур публічної політики та консультацій; часто-густо органи влади використовують ГО для легітимації власних рішень, при цьому процес консультацій може носити формальний характер [28; 29].

Інновації у соціальному підприємництві

Соціальне підприємництво виникло в Україні у процесі розвитку організацій третього сектору. Це бізнес, метою якого є вирішення соціальних проблем [30]. Прибутки соціального підприємства спрямовуються головним чином на розвиток бізнесу, на громадські справи чи на вирішення гострих суспільних проблем. Таке підприємство діє за всіма законами бізнесу і приносить прибуток, тому не вважається благодійною організацією. Воно поширюється на такі галузі, як освіта, охорона навколишнього середовища, боротьба з бідністю, захист прав людини тощо. Соціальне підприємництво динамічно розвивається в європейських країнах, вирішуючи проблеми безробіття, соціального захисту, громадського залучення тощо.

Головна місія соціального підприємництва – приносити користь суспільству. В Європі Там соціальні підприємства називаються «кооперативи соціальної солідарності» (Португалія), «кооперативи соціальних ініціатив» (Іспанія), «компанії соціальної мети» (Бельгія), «соціальні кооперативи колективної власності» (Франція). Парламент Великобританії узаконив роботу соціпідприємств (або «компаній, що працюють в інтересах громади» – social interest companies) у 2004 році.

Робота соціальних підприємств також легалізована в Угорщині, Чеській республіці, Словацькій республіці, Словенії, Литві та Польщі [31]. У європейських країнах соціальні підприємства дотаційні і залежні від донорів та держави.

Соціальне підприємство активно розвивається у США, а Президента Барака Обаму називають першим американським політиком, для якого підтримка соціального підприємництва та інновацій стала основним компонентом економічної політики.

В Україні соціальне підприємництво, соціальні інновації в цій сфері тільки розвиваються. В переліку соціальних підприємств на сайті «Соціальне підприємництво в Україні» нараховується 6 прикладів таких суспільно-бізнесових ініціатив у різних регіонах України. Серед них – профілактичне оздоровлення та відновлювальне лікування пацієнтів із захворюваннями нервової системи; надання населенню (у тому числі соціально незахищеному) ремонтно-будівельних робіт; працевлаштування та соціальна адаптація бездомних та людей з алкогольною залежністю, які втратили соціальні і сімейні зв'язки; допомога в адаптації соціально незахищених верств населення – наркозалежних, бездомних, безпритульних дітей, колишніх ув'язнених, підтримка некомерційних проєктів, створення робочих місць для людей з обмеженими можливостями.

Українські соціальні підприємства йдуть по європейському шляху – знаходити інноваційні підходи в соціальній сфері для вирішення складних соціальних проблем, розв'язання соціальних потреб. При цьому не існує сприятливого законодавства для розвитку соціального підприємництва та сприятливої фіскальної політики для них.

Інноваційна діяльність в соціальному мережуванні

Підтвердженням наявності в Україні потенціалу для розвитку соціального капіталу є залучення ГО до мережених структур, розвиток соціальних мереж. В Україні це доволі перспективна сфера, яка постійно зростає, приносячи додаткову соціальну користь.

Експерти в розвитку комунікаційних технологій, оцінюючи можливості Інтернет-технологій на діяльність неурядових організацій, підкреслюють можливість налагодження за допомогою соціальних мереж багатосторонньої комунікації між НУО та цільовими аудиторіями. Так, з 1980 до 2005 рр. спостерігалася «цифрова революція»: поява і

розвиток Інтернету і мобільних комунікацій. З 2005 відбувається зміна парадигми – починають з'являтися соціальні мережі, що призводить до появи в уряді і різних організацій нових способів взаємодії з аудиторією [32].

Соціальна мережа являє собою інтерактивний сайт багатозразового використання, контент якого наповнюється його відвідувачами з можливістю надання будь-якої інформації про окрему людину, розвиваються нові соціальні структури.

Сьогодні Україна знаходиться на 109 місці в рейтингу країн за рівнем використання Інтернету. Зокрема, доступ до мережі в країні мають 33,7% осіб. Про це свідчать дані звіту «Стан широко-смугового зв'язку 2013», підготовленого спільною ініціативою Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) та ЮНЕСКО. За даними Пошуку по блогах Яндекс, Фейсбук та В Контакте, в соціальних мережах зареєстровано понад 30 мільйонів українських акаунтів. Лідирує за кількістю облікових записів – 3 них близько 20 мільйонів – В Контакте, на другому місці Однокласники – 6 мілн., замикає трійку Фейсбук – 2 мільйони.

В Україні у сфері започаткування інновацій в сфері підтримки різних проектів тільки починають використовувати технологію краудфандинг (спільнокошт, від англ. Crowd funding, crowd – «натовп», funding – «фінансування» – колективна співпраця людей, які добровільно об'єднують свої гроші або інші ресурси разом, як правило через Інтернет, щоб підтримати зусилля інших людей або організацій). Для стартування збору коштів обов'язково має бути задекларовано мету, визначено ціну її досягнення, а обрахунок усіх витрат і процес збору мають бути відкритими для обговорення у вільному доступі. В Україні тільки зароджуються подібні практики, які набули популярності а Америці та європейських країнах. В цілому така практика існує в світі понад 12 років і залучила близько 3 млрд. дол.. США. Зараз у світі діють 452 відповідні платформи, які профінансували проектів на суму близько 1 млрд. тільки у 2011 році [33].

В Україні почали розвиватися ініціативи, подібні краудфандингу. Так, платформа «Велика Ідея» з 2012 року зібрала підтримки на 8 повноцінних проектів [34]. Значною мірою такі проекти орієнтовано на збір коштів та благодійництво. До відповідних проектів

можна віднести «Українську біржу благодійності» [35], запущена Фондом Віктора Пінчука, «X-Ideas» від «Nescafe». Останній пропонує відкрити кафе-магазин органічної їжі, сприяти екологічності харчування. На цих сервісах можна представити ідею та отримати підтримку на її реалізацію. Тільки почала своє функціонування платформа «Спільнокошт», яка пропонує людям взятися за здійснення власних проєктів, розраховуючи на матеріальну підтримку друзів, колег та товариств, зацікавлених у позитивних змінах. Механізм «Спільно кошт» захищає ваші добродійні наміри, діючи за принципом «все або нічого»: тільки той проєкт, що зібрав 100% потрібного бюджету до завершення зазначеного терміну, отримає кошти на здійснення. Проєкт «X-Ideas» – відкрити кафе-магазин органічної їжі та розробити індекс екологічності продуктів, а на «Великій Ідеї» – привертати увагу молоді до проблем змін клімату під час музичних фестивалів. Іноді автори шукають підтримки для запуску екологічно орієнтованого бізнесу (екокафе, екоферма і т.д.), проте є й більш масштабні соціальні ідеї.

В Україні в інноваційній проєктній сфері розвивається також краудсорсинг (англ. *crowdsourcing*, *crowd* – «натовп» і *sourcing* – «використання ресурсів») – передача певних виробничих функцій невизначеному колу осіб на підставі публічної оферти, без укладання трудового договору). Першим дослідником і популяризатором краудсорсинга є редактор журналу Wired Джефф Хау, який у 2006 році уперше використав термін «краудсорсинг» та присвятив його аналізу книгу «Краудсорсинг. Колективний розум як інструмент розвитку бізнесу». За оцінками експертів, запровадження краудсорсингу надає можливість реалізації мікросоціальної активності українців, особливо молоді. Основою для об'єднання стають проблеми, зрозумілі широкому колу людей. Наприклад: контроль якості доріг, контроль незаконних парковок транспорту і т.п. [36] Існує низка різних соціально орієнтованих проєктів, проєктів з протидії корупції. Так, у проєкту-платформі «CorruptUA» задіяними в його діяльності виявилися штатні та регіональні журналісти, правозахисники, представники громадських організацій.

Нещадовно створено Вітчизняний Research Club – перший український проєкт мережі дослідницьких клубів з різних напрямів науки і техніки, культури і мистецтва, філософії і релігії, який

об'єднує вчених і спеціалістів, підприємців і представників громадських організацій регіональних органів влади, усіх, зацікавлених у вирішенні конкретних проблем у сфері своєї діяльності, реалізації і розвитку соціальних, інноваційних, інвестиційних і грантових проєктів регіонального і міжнародного співробітництва [37].

Українські НУО, ініціативні групи почали освоювати можливості для фандрейзингу в соціальних мережах. Однією з найуспішніших подібних ініціатив є мережева ініціатива «Таблеточки», – за два роки існування цієї неформальної ініціативи в мережі фейсбук було зібрано 2 500 000 грн. на медичні препарати для вразливих груп, куплено 8900 одиниць 76 різних препаратів; орендовано амбулаторну квартиру, в якій живуть мами з дітьми; група склала більше 6300 людей і це найбільша група з благодійності в українському Фейсбуці [38];

Заслужують на увагу інтерактивні майданчики в соціальних мережах, які дозволяють обмінюватися досвідом, інформацією, мобілізувати прихильників. Наприклад, мережа «Ми Європейці» налічує більше 2 тис. симпатиків. Усе це перспективні сфери для розвитку соціальних інновацій. Проблеми ГО полягають у бракові суспільної довіри, відсутності сприятливого податкового законодавства, яке б реально стимулювало відсоткову філантропію, у бравік венчурного капіталу в країні. Наприклад, саме приватні інвестори, «бізнес-ангели», в економічно розвинених країнах є основним джерелом підтримки для подібних інноваційних проєктів. В Україні також існує об'єднання приватних інвесторів – Асоціація приватних інвесторів України [39], заснована в 2006 році, проте, складно оцінити реальні обсяги підтримки проєктів з її боку через брак даних. Отже, з ростом економіки та поширенням соціальної довіри можна припустити збільшення відповідних мережених інноваційних практик в українському суспільстві.

Інновації у сфері розвитку культури

За оцінкою експертів, в культурному секторі України сьогодні спостерігається досить позитивна тенденція до збільшення громадських ініціатив та інноваційних культурних проєктів. Поява нових недержавних організацій, що впроваджують нові культурні продукти та послуги, сприяє загальному розвитку даного сектору.

Враховуючи важливу роль інститутів громадянського суспільства у розбудові культурної сфери нова культурна політика має будуватись на демократичних засадах, зокрема принципах ефективного урядування, визнаних ЄС [40].

Пріоритетами такої діяльності ГО в сфері культурної політики протягом останніх років були підтримка і поширення кращих інноваційних культурних і творчих практик на основі традиційної культурної спадщини – музеїв краєзнавства, історії, археології, етнографії, мистецтва і т.д. всіх рівнів (районних, обласних, національних); залучення громадських організацій, творчих союзів, формальних і неформальних творчих груп, окремих авторів і кураторів до співпраці з музеями, розвиток партнерства між державними, недержавними і комерційними (туристичними) організаціями у сфері культури.

В сфері розвитку культури це унаочнюється в створенні нових громадських організацій та ініціатив (Центр культурного менеджменту, «Демократія через культуру», Інститут соціокультурного менеджменту), що ставлять за мету впровадження в Україні сучасних інноваційних підходів і практик культурної політики, розширення простору дії культури, модернізацію управління культурною, розвиток культурних індустрій. Зокрема, створення проекту «Українська мережа культури» для налагодження комунікації та співпраці, обміну інформацією та досвідом. Метою відповідних ініціатив є налагодження конструктивної та відповідальної комунікації менеджерів культури на національному і міжнародному рівнях. створення ресурсної бази для обміну досвідом та здійснення спільних проектів в рамках співпраці у сфері культури, надання консультаційної та освітньої підтримки менеджерам культури, промоція розвитку культурних та творчих індустрій, підтримка ініціатив та реалізації культурних проектів, стимулювання розвитку культурної аналітики в Україні [41].

Однією з культурних інновацій стала організація в багатьох районах України творчих об'єднань закладів, установ, організацій, які ініціюють розвиток широкого спектра видів і форм діяльності у сфері культури дозволя, створення безбар'єрних музеїв для осіб з обмеженими можливостями та інших ініціатив.

В рамках реалізації культурних та соціальних інновацій та підтримки культурних проектів в Україні зростає роль внутрішніх

донорів та соціально відповідального бізнесу. Заслужують на увагу ініціативи великого вітчизняного капіталу з підтримки культурних практик. Наприклад, нещодавно Фонд Ріната Ахметова «Розвиток України» почав активно діяти в галузі музеїв в межах власної Програми «Імпульс, Ідея, Інновації». Проект підтримує культурні напрями у візуальному мистецтві, літературі, театрі, музейній справі, кіно, а також міждисциплінарні проекти, що поєднують ці царини.

У 2012 р. фонд розпочав окрему масштабну програму «Динамічний музей», спрямовану на розвиток музейного менеджменту. В рамках проекту було створено інтернет-сторінку «Динамічний музей» – спільний інформаційний проект «Історичної Правди» і Фонду Ріната Ахметова «Розвиток України». Метою ініціативи є моніторинг ситуації в музейній галузі України. В цілому ініціатива направлена на підтримку українських музеїв, а пріоритетами такої підтримки є такі інноваційні складові як Нові форми просвітницької роботи, Нові принципи презентації музейних колекцій, Нові форми роботи з громадськістю, ЗМІ та потенційними донорами, партнерство і співпраця [42].

У розвиток культури та інновацій в сфері культури було внесено Центром сучасного мистецтва, який фінансується Фондом Сороса. Ці інновації та поява добре керованих фондів, які фінансуються українськими олігархами, забезпечує здорові стимули для культурного розвитку. Два основних фонди – Фонд Віктора Пінчука та Фонд Ріната Ахметова – творчо працюють у сфері культури [43].

В рамках проектів неурядових організацій відбувається культурне мапування в різних містах України, – дослідження культурного життя міста, яке проводиться з метою вивчення наявного потенціалу, проблем та перспектив розвитку культури. Робота над картами тривала протягом 2012 року в 7 містах України: Миколаєві, Дніпропетровську, Луцьку, Одесі, Мелітополі, Луганську та Херсоні [44].

В 2010-2013 рр. неурядові ініціативи широко просували інноваційні заходи в сфері модернізації культурного менеджменту, своєрідного «роздержавлення» управління культурною сферою. Громадськими організаціями було проведено роботу з поширення досвіду трансформації закладів культури в осередки громадської активності, які довели свою ефективність саме в умовах кризи [45].

Інноваційними підходами характеризується розвиток та модернізація українських бібліотек. Протягом 2009–2013 р. було проведено низку проектів та ініціатив з модернізації бібліотечної справи, перетворення бібліотек на осередки знань, інтерактивізацію. Так, наприклад, проект «Бібліоміст» представляв собою партнерську роботу Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX), Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Міністерства культури і туризму України та Української бібліотечної асоціації, на підтримку якої Фондація Білла та Мелінди Гейтс надала грант на суму 25 мільйонів доларів США. Для сприяння досягненню цілей програми, корпорація Microsoft безкоштовно передасть публічним бібліотекам України програмне забезпечення на суму близько 4,4 мільйони доларів США. Модернізація відбувалася шляхом обладнання 1500 публічних бібліотек технікою, щоб покращити доступ громадян до інформації; навчання більше 1000 бібліотекарів користуватися новітніми технологіями, щоб краще обслуговувати відвідувачів, а також створення до 25 нових тренувальних центрів для бібліотекарів по всій країні; допомоги бібліотекарям представляти інтереси бібліотек й отримувати ресурси, необхідні для задоволення потреб місцевих громад; формування у суспільстві розуміння ключової ролі бібліотек і необхідності їх підтримувати.

Ці проекти було спрямовано на активізацію громади та інституційний розвиток осередків культури, об'єднання лідерів для аналізу потреб громади, складання планів і роботи над рішенням місцевих проблем. Діяльність таких ініціатив було спрямовано не тільки на пошук ресурсів з боку донорів, але й підтримку відповідних ініціатив з боку органів місцевого самоврядування, розвиток соціального партнерства між НДО, владою та бізнесом територіальної громади, а також між НДО різних територій, інноваційні послуги, нові продукти для громади на базі культурних осередків, бібліотек, роботі з волонтерами.

Співпраця ГО та бізнесу у сфері соціальної відповідальності

В Україні отримують свій повільний розвиток програми корпоративної соціальної відповідальності бізнесу, які здатні сприяти запровадженню між секторального партнерства та інноваціям в різноманітних сферах. У списку з 145 найбільш відповідальних

(етичних) компаній світу за 2013 р., складеному Ethisphere Institute, немає жодної з країн СНД. Втім, проекти корпоративної соціальної відповідальності, які носять інноваційний характер, починають свій активний розвиток в Україні. З одного боку, вони вирішують маркетингові завдання кампаній, з іншого боку, розвиток подібних ініціатив сприяє міжсекторальній співпраці та вирішенню комплексних проблем розвитку громади в найрізноманітніших сферах.

Відповідно до проектів Концепції Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні (СВБ), соціальна відповідальність являє собою відповідальність організації за вплив рішень і дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості та етичної поведінки.

СВБ може бути представлена як система цінностей, заходів і процесів, що мають на меті поширення позитивного впливу діяльності компанії в економічній, екологічній, соціальній сферах як усередині організації, так і в навколишньому середовищі. Реалізація соціально відповідальних стратегій має орієнтуватися не лише на зменшення та запобігання негативним наслідкам діяльності, а й на досягнення економічного, екологічного та соціального ефектів (т.зв. стратегія потрійного впливу), що може розглядатися як основа підвищення конкурентоспроможності окремих компаній і національної економіки загалом.

За визначенням Європейської Комісії («Зелена книга з корпоративної соціальної відповідальності», 2001 р.), корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) – це «концепція, згідно з якою компанії інтегрують соціальні та екологічні питання у свою комерційну діяльність та взаємодію із заінтересованими сторонами на добровільній основі». Надзвичайно важливе значення у сфері СВБ (КСВ) має концепція «потрійного критерію», що містить у собі розширення меж звітності організацій та додання соціальних та екологічних аспектів до фінансових показників діяльності.

За інформацією науковців в середньому 49,1% підприємств взагалі не відслідковують соціальні наслідки власного розвитку, 29,4% підприємств роблять це лише іноді і лише 5,3% використовують для їх оцінки чіткі показники. Вітчизняні підприємства здійснюють у середньому по 4,3 заходи внутрішньої соціальної відповідальності на працівника на рік [46]. Водночас, незважаючи на такі незначні відсотки розвитку, в Україні існує значний по-

тенціал для розвитку інноваційної діяльності та співпраці бізнесу, ГО, держави в рамках КВС.

Відповідно до звітів бізнес-кампаній, окремі установи запроваджують інноваційні підходи до сфери між секторальної співпраці в організації форумів, підтримці інноваційних проектів в сфері енергетики, енергозберігаючих технологій, юридичної допомоги, навчання студентів, стажування, територіального розвитку.

Наприклад, «Ернст енд Янг» виступила генеральним партнером другої київської конференції Entreprenologic!, організованої Інститутом підприємництва Cisco і бізнес-інкубатором GrowthUp. У 2012 р. компанія підтримала також перший в Україні бізнес-табір «Made in Ukraine», що зібрав підприємців і людей, які хочуть створювати свій бізнес. За 5 днів роботи в командах учасники створили 5 проектів, які планують реалізувати і розвивати далі в Україні. Проект «Інноваційний прорив» є конкурсом інновацій, нових технологічних розробок, інвестиційно привабливих бізнес-ідей. Його мета — відібрати та реалізувати найбільш перспективні інноваційні проекти за інвестиційної підтримки вітчизняних бізнесменів та інвесторів. Організаторами є компанія «Global Management Challenge» та Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації. Компанія «Ернст енд Янг» виступає стратегічним партнером проекту вже четвертий рік поспіль. «Ернст енд Янг» є партнером стартап фонду «EastLabs». У рамках партнерства надаються консультаційні та освітні послуги членам команд стартапів [47].

У 2011 р. Група СКМ провела низку дискусійних зустрічей для учасників з боку громадських організацій, міжнародних проектів, органів місцевого самоврядування та міністерств в рамках формату між секторного діалогу та співпраці. Метою зустрічей було налагодження відкритого діалогу представників СКМ зі стейкхолдерами, визначення зон для удосконалення наявних КСВ-ініціатив, а також обговорення можливостей для співпраці. На зустрічах обговорювалася діяльність компаній у сфері екології та енергоефективності, регіонального розвитку та безпеки праці. У зустрічах взяли участь понад 50 представників громадських організацій, наукової спільноти, міжнародних інституцій, бізнес-середовища, представників влади та ін. [48].

В рамках КВС створюються безоплатні юридичні клініки. Наприклад, у березні 2012 року ЮФ «Астерс» спільно з Асоціацією правників України (АПУ) та за участі Ліги студентів АПУ

розпочала пілотний всеукраїнський про боно проект «Підтримаємо юридичні клініки разом». Його метою стало виведення юридичних клінік України на новий якісний рівень розвитку, Консультанти юридичних клінік отримали змогу надавати допомогу більш оперативно, що значно збільшило пропускну спроможність клінік та дозволило збільшити швидкість та якість надання юридичних консультацій населенню, що виводить клініки на якісно новий рівень у порівнянні з аналогічними підрозділами інших громадських організацій. Згідно з отриманими звітами від юридичних клінік, вони змогли прийняти на 30–40% більше осіб, які потребують допомоги, ніж до початку проекту. Оскільки проект активно популяризувався в юридичній спільноті, студентів, які зацікавилися діяльністю клінік та висловили бажання в них працювати, стало на 50% більше, ніж на момент їх відкриття. Позитивний приклад дав поштовх подальшому розвитку проекту. Він знайшов підтримку у Харкові, де міжнародна група Alias висловила бажання долучитися до кампанії.

Найбільшою приватною енергетичною компанією в Україні ДТЕК в 2012 було ініційовано та підписано Декларації соціального партнерства з 19 містами та 4 районами країни, на території яких проживає понад 7 млн. осіб-кінцевих споживачів благ за соціальними програмами. Одним з векторів бізнес-стратегії Компанії до 2030 року є «суспільство». Це означає, що Компанія бере на себе відповідальність за сприяння комплексному розвитку України та регіонів своєї присутності. З метою надання допомоги у розв'язанні територіальних проблем було вирішено розробити програми стратегічного партнерства з громадами територій присутності компанії. Координаційний комітет соціального партнерства (ККСП) є унікальним майданчиком з обміну досвідом для представників місцевої влади, територій присутності ДТЕК і діалогу між бізнесом, владою і суспільством.

У ККСП беруть участь мери міст учасників Декларації соціального партнерства ДТЕК, директора корпоративного центру ДТЕК, партнери соціальних проектів (міжнародні донори та неурядові організації). Координаційний комітет окреслює пріоритетні проблеми та розробляє ідеї проектів, покликаних розв'язати їх. На сьогоднішній день спільними зусиллями визначено п'ять пріоритетних напрямків роботи: енергоефективність в комунальному секторі; охорона здоров'я; соціально важлива інфраструктура; розвиток бізнесу

середовища; освіта, культура, спорт. У рамках цих пріоритетних напрямків протягом 2011 р. та 8 місяців 2012 р. Компанія підтримала 188 соціальних проектів на територіях присутності на загальну суму понад 57 мільйонів гривень [49]. Не всі ці проекти мають інноваційний потенціал, Але самі підходи міжсекторальної співпраці та діалогу носять інноваційний характер.

В рамках КВС-ініціатив низкою українських та міжнародних компаній з 2008 р. проводиться Національний Конкурс бізнес-кейсів, через який популяризуються кращі практики корпоративної відповідальності. За чотири роки було зібрано більше 100 кейсів компаній, значна частина яких має інноваційний потенціал та направлена на покращення управління кампанією, розвиток співпраці з неурядовими організаціями в тому числі. Значною мірою відповідна між секторальна співпраця спирається на соціально орієнтовані інновації і має значний потенціал для розвитку.

Інноваційні підходи в комунікації з інститутами влади

В Україні можна говорити про інноваційні підходи в організації комунікації неурядових організацій з інститутами влади.

Використання інновацій в системі управління було викладено у Європейській Стратегії інновацій та належного врядування на місцевому рівні, що здобула підтримку на 15-й Європейській конференції міністрів, відповідальних за місцеве та регіональне управління (м. Валенсія, 15-16 жовтня 2007 р.) та була затверджена Комітетом Міністрів Ради Європи у 2008 р. Вона передбачає, що в основу діяльності органів місцевого самоврядування мають бути покладені такі принципи: 1) чесні вибори, представництво та участь; 2) чутливість; 3) ефективність та результативність; 4) відкритість та прозорість; 5) верховенство права; 6) етична поведінка; 7) компетенції та спроможність; 8) інновації та відкритість до змін; 9) сталий розвиток та орієнтація на довгострокові результати; 10) надійний фінансовий менеджмент; 11) права людини, культурне різноманіття та соціальне згуртування; 12) підзвітність. Ці заходи передбачають створення прозорих площадок для консультації, комунікації та діалогу в рамках взаємин НУО з інститутами влади, розвиток між секторального партнерства.

До комплексу консультативно-дорадчих структур, куди входять представники мозкових центрів, неурядових організацій, де,

власне, й може відбуватися взаємодія ІГС з органами влади, відносяться: колегії, громадські ради, експертні та консультативні групи при Центральних органах виконавчої влади [51].

У березні 2013 року уряд ліквідував 102 консультативно-дорадчих структури [52]. Згідно з поясненнями міністерства Юстиції України, ліквідація відбулася з метою упорядкування їх діяльності. Крім того, оптимізовано кількість консультативних, дорадчих та інших допоміжних урядових органів. Окрім того, було ліквідовано допоміжні органи з дублюючими функціями, або потреба у діяльності яких відпала, зокрема, у зв'язку з проведенням реформи та зміною функцій центральних органів виконавчої влади.

Значною мірою ці консультативно-дорадчі структури не були виключно форматом для комунікацій уряду та громадських організацій, до їх складу входили представники урядових структур та державні службовці та науковці. Проте в числі ліквідованих консультативно-дорадчих структур були й утворення, які включали до свого складу представників неурядових організацій, громадських ініціатив. Так, наприклад, Союз захисту підприємництва зазначав, що ліквідація Координаційної ради з питань розвитку малого та середнього підприємництва при КМУ, яка була вчинена відповідно до вищезгаданої постанови, «була вчинена саме після активної позиції членів зазначеної ради проти законопроекту «Про внутрішню торгівлю» [53].

Однією із форм консультативно-дорадчих структур при ЦОВВ також можна вважати й Колегії міністерств та агенцій. Започаткування формату колегій, як консультативно-дорадчих структур при органах виконавчої влади було формалізовано у 2005 році. Пізніше ця форма отримала свій розвиток у Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» (2011 р.) [54]. У 2012–2013 рр. 80 % органів виконавчої влади включили голів громадських рад до складу своїх колегій. Однак, залучені експерти мають доволі обмежений доступ в цілому до діяльності цих дорадчих структур, зокрема спостерігається едостатність поширення інформації про роботу колегій, брак публічного оприлюднення планів роботи колегій, брак звітів про реалізацію колегіальних рішень, нечіткість критеріїв запрошення до складу колегій представників НУО, експертів.

Залучення ГО до консультацій з ЦОВВ відбувається у форматі громадських рад. Приклади співпраці у форматі консультативно-

дорадчих структур з органами виконавчої влади розпочалася в Україні ще 1993 року. Так, було створено Раду підприємців України при Кабінеті Міністрів України. В 2003 році при ЦОВВ функціонувало 16 громадських рад, однак більшість з них були чисто формальними, деякі з цих рад протягом року не провели жодного засідання.

Протягом років можна було спостерігати різні трансформації громадської участі у форматі громадських рад. Сьогодні типове положення про громадську раду при органі виконавчої влади, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996, надає можливість зацікавленим організаціям самостійно визначити кількісний і персональний склад громадських рад. Станом на жовтень 2012 р. понад 9 тис. представників ІГС взяли участь в установчих зборах із формування громадських рад при ОВВ різного рівня. До складу громадських рад різного рівня обрано понад 8,5 тис. представників ГО.

Протягом 2012–2013 рр. громадські ради були створені при усіх центральних органах виконавчої влади та облдержадміністраціях. Можна спостерігати певні складнощі з точки зору визначення ступенів незалежності таких консультативно дорадчих структур, можливостей широкого залучення громадських експертів. 20 червня 2012 р. Уряд постановою № 658 утворив Раду голів громадських рад при органах виконавчої влади. Очолює Раду заступник Керівника Секретаріату Кабінету Міністрів, до повноважень якого відносяться питання сприяння розвитку громадянського суспільства, забезпечення реалізації в Україні ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», забезпечення взаємодії з громадськістю. До її складу увійшли голови громадських рад при міністерствах, інших центральних та обласних, Київської та Севастопольської міських органах виконавчої влади.

За результатами моніторингу процесу формування громадських рад Секретаріатом Кабінету Міністрів [56] було виявлено ряд проблемних питань, причиною яких є недосконалість Типового положення про громадські ради, а саме: формування громадських рад відбувається без урахування експертного досвіду потенційних членів; необмежений кількісний склад громадських рад (третина громадських рад, сформованих у 2010 – 2012 рр., має більш як 50 членів, 10 % – від 100 до 222 членів. Ця ж тенденція характерна для близько 60 % громадських рад, які нещодавно оновили свій склад);

недостатня ефективність роботи громадських рад; відсутність можливості переобрати склад громадської ради у разі, якщо вона не може налагодити свою роботу; недостатня увага органів виконавчої влади до взаємодії з громадськими радами.

Досвід демонструє, що попри позитивні установки максимального залучення громадян до діяльності громадських рад, у більшості випадків під час установчих зборів фаховий критерій не береться до уваги і до складу громадських рад обираються всі бажані). Часто-густо до складу рад прямують організації, які не пов'язані в своїй діяльності з завданнями ЦОБВ, їм бракує фаху, а мотивації членства носять утилітарний характер. Таким організаціям бракує досвіду у фаховій експертизі рішень, нормативно-правових актів. Чисельність ГР ускладнює процеси координації роботи, періодичності засідань, планування діяльності та формату консультацій з ЦОБВ, так громадську, антикорупційну експертизу майже не проводять.

Узагальнення та висновки

В Україні існує значний потенціал розвитку ГО в контексті соціальних інновацій. Фактори, що гальмують його:

- брак фінансування інноваційних розробок та ініціатив;
- відсутність сприятливих фіскальних умов для розвитку ГО та соціальних ініціатив;
- брак умов для розвитку соціального підприємництва;
- брак співпраці між аналітичними центрами та бізнесом у сфері розвитку ГО, запровадження соціальних ініціатив та соціально-політичних інновацій;
- відсутність системної співпраці наукових, державних, громадських та комерційних інституцій та окремих фахівців;
- повільний розвиток корпоративної відповідальності;
- проблеми у розвитку партисипативної демократії та довіри між владними інститутами та НУО;
- брак розуміння у громадян перспектив розвитку та підтримки соціальних інновацій;
- слабка інтегрованість ГО у глобальні мережеві структури.

Використані джерела та література

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – С. 266.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) // Й. Шумпетер; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1982. – 456 с.
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) // Й. Шумпетер; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1982. – 456 с.
4. Кодекс кращих практик участі громадян у процесі прийняття рішень, CONF/PLE(2009)CODE1, Ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 року
5. Соціальні інновації. Нова парадигма соціальної роботи у центральній Європі: Дар'я Завіршек, Школа соціальної роботи Люблянського університету (Словенія), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shatelei.kiev.ua/studies/zavirsek_social_innovations.html
6. Global Innovation Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2013#pdfopener>
7. Патнам Роберт Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Роберт Д. Патнам та ін. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001.
8. Захарченко О. Соціальний капітал як чинник взаємодії громадянського суспільства та місцевого самоврядування / Захарченко О. // Наукові записки; Серія: Політичні науки : зб. наук. праць. ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія» ; Ред. кол. В. С. Брюховецький (гол. ред.) та ін. – К. : Академія, 2005,
9. Савко Ю. «Соціальний капітал» : зміст та евристична цінність концепції / Ю. Савко // Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні) : Тези наукової конференції ; ЛНУ ім. І.Франка, філософський факультет, кафедра філософії ; 13–15 грудня 2001 р. – Л., 2001. – С. 54–55.
10. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсиса Фукуями // День. – 2006. – 17 жовт. (№177). – С. 4.
11. Андреасен А., Котлер Ф. Стратегічний маркетинг для неприбуткових організацій /Пер. з англ. – К. 2012. – С. 9
12. Див The Role of Governments in Social Innovation, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/alvaro-rodriguez-arregui/the-role-of-governments-i_b_3185062.html

13. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.europa-2020>

14. Про громадські об'єднання (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 1, ст. 1)

15. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, "Civil Society Dialogue between the EU and Candidate Countries", COM(2005) 290 final, Brussels 29.06.2005, p. 4.

16. Постанова КМУ № 996 від 03.11.2010 року «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», якою затверджено Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики та типові положення про громадські ради при органах виконавчої влади;

17. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) на 1 січня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/express/expr2012/01_12/13_.zip

18. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України. 2002-2006 роки / Підготовлено Творчим Центром Каунтерпарт. – К.: «Макрос», 2006. – С. 18.

19. Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації»

20. CIVICUS Enabling Environment Index 2013, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://civicus.org/downloads/2013EEI%20REPORT.pdf>

21. «Nations in Transit 2013: Authoritarian Aggression and the Pressures of Austerity», [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2013>

22. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації, Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012

23. Проект УНЦПД «Демократія участі в Україні: оцінка стану і перспективи розвитку» за підтримки Національного фонду демократії (НФД, США) - Дослідження проводилося Київським міжнародним інститутом соціології з 6 по 27 вересня 2013 року. Польовий етап тривав з 13 по 25 вересня 2013 року. Опитування проводилося в 110 населених пунктах (PSU) у всіх областях України та в автономній республіці Крим. В результаті польового етапу було зібрано 2044 анкети.

24. Українське суспільство 1991-2007. динаміка соціальних Змін Є. Головаха, Н. Паніна Політична культура українського суспільства. К. 2007. с. 129

25. Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба? – загальнонаціональне та експертне опитування? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/gromadskii-sektor-i-politika-vzaemodija_-neitralitet-chi-borotba_zagalnonacjonalne-ta-ekspertne-opituvannja.htm

26. Оцінка громадянської участі та організації громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://peoplefirst.org.ua/uk/articles/assessment-of-civicengagement>

27. Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба? - загальнонаціональне та експертне опитування? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/gromadskii-sektor-i-politika-vzaemodija_-neitralitet-chi-borotba_zagalnonacionalne-ta-ekspertne-opituvannja.htm

28. Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба? - загальнонаціональне та експертне опитування? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/gromadskii-sektor-i-politika-vzaemodija_-neitralitet-chi-borotba_zagalnonacionalne-ta-ekspertne-opituvannja.htm

29. Протягом останніх років значною мірою суспільні обговорення тих чи інших владних ініціатив навіть може не дотримуватися норм й формального характеру. Під час формування політики посадовці взагалі подекуди забувають бодай-хоч якось консультиватися з групами інтересів, це стосується й мовної політики, Так в 2010 р. проти 7 активістів «Податкового Майдану», які виступали проти окремих положень «Податкового кодексу» щодо малого бізнесу було порушено кримінальну справу «за ушкодження плиткового покриття» вулиці, у вересні 2011 року розпочалися судові слухання.

30. Про соціальне підприємництво, Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/baza-znan/biblioteka-sotzialnoho-pidpriyemtsia/81-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo>

31. К. Смаглий, Чи потрібен Україні закон про соціальне підприємництво? 30.09.2013, Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ufb.org.ua/sekto-blagodijnosti/blagodijni-organizacii/analitichni-materiali-blagodijnix-organizacij.htm?id=2997>

32. Dr Eleanor Burt, Professor Emeritus of Government, CURRENT ACTIVITIES AND FUTURE OPPORTUNITIES <http://www.nominet-trust.org.uk/sites/default/files/NT%20SoA%203%20-%20Charities%20use%20of%20the%20internet.pdf>

33. Что такое краудсорсинг и почему он не работает в Украине? 12.04.2013, Інвестиційний портал в Україні

34. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.bigggidea.com/>

35. Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ubb.org.ua/uk/about_us/

36. IT Expert: Вадим Т. Роговский о краудсорсинге в Украине, Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wannabiz.com.ua/news/80>

37. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.research-club.com.ua/researcher/>

38. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/tabletochki?fref=ts>

39. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaban.org/catalogue-projects-ukraine.html>

40. Матеріали Другої Національної конференції «Реформування закладів культури». – Кіровоград: ІСКМ, 2012. – 74 с.

41. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkult.net/uk/about/>

42. Див Інфодовідка: <http://www.museums.org.ua/pages/information>

43. Аналітичний звіт щодо стану сфери культури та культурної політики України. Дослідження та діагностика культурної політики країн Східного партнерства. Звіт підготовлено Бюро регіонального моніторингу та інституційного розвитку Програми Східного партнерства «Культура». - С.30.

44. Див культурну мапу Херсону http://totem.kherson.ua/images/Culture_map_ukr.pdf

45. Історії діяльності НДО у соціокультурній сфері. – Кіровоград: ІСКМ, 2011. – 96 с.

46. Волошин Р.В., Черевко І.В., Особливості впровадження концепції соціальної відповідальності бізнесу в Україні.// Інноваційна економіка. – 2012. - № 7.[33].

47. Звіт про корпоративну відповідальність, 2012 рік «Ернст енд Янг» в Україні, 2012, с. 7

48. Бізнес-Кейс Компанії СКМ «Діалог зі стейкхолдерами – дієвий інструмент для успішного вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем»

49. Практики КВС в Україні 2012, під редакцією Саприкіної, К.: 2012, 126 с.

50. створено 22 серпня 2013 р. http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=107256&cat_id=94566

51. Створено 21 червня 2013 р. <http://minrd.gov.ua/pro-minrd-ukraini/investitsiyana-rada/polojennya-pro-radu/>

52. Постанова Кабінету міністрів України «Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України», від 13 березня 2013 р. № 180, Київ

53. Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=352193441548029&id=146394672127908

54. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>

55. Наказ Держспоживінспекції України 20.12.2011 N 47

56. Інформація про формування і діяльність громадських рад при органах виконавчої влади та їх взаємодію з Урядом, підготовлена Секретаріатом Кабінету Міністрів для Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства, Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/1463

2. Інноваційний потенціал вітчизняної науки

2.1. Продуктивний потенціал фундаментальних та прикладних наукових досягнень

В умовах підвищення рівня впливу на розвиток національної економіки фактора зовнішнього середовища та стрімкої плинності товарної кон'юнктури на світовому ринку високих технологій, позитивна динаміка, а відтак і експансійний характер процесу продукування вітчизняними товаровиробниками наукоємної конкурентоспроможної продукції виступають головними критеріями оцінки результативності державної політики, спрямованої на розбудову нової моделі економічної системи. Разом з тим, транзитивною об'єднуючою ланкою в ланцюгу основних підсистем зазначеної моделі є процес використання попередньо набутих знань, від ефективності виконання якого багато в чому і залежить загальний рівень опанування Україною новаторського стилю державного управління в рамках моделі економіки знань.

Бізнес-сектор переважної більшості провідних європейських країн зіткнувся з необхідністю налагодження ефективного механізму використання інформаційного ресурсу, і цілковите усвідомлення ним актуальності проблеми залучення прогресивних знань в економічний процес, безумовно, виступає одним із перших, а відтак і вирішальних кроків зі створення дієвих шляхів її успішного розв'язання. Так, відповідно до результатів опитування, презентованих в оглядовому збірнику про стан інноваційних процесів в ЄС, топ-менеджери найбільших компаній Західної Європи одноставні у своєму розумінні ключового фактору процесу прискорення інноваційної реструктуризації економічної діяльності [1]. Тріаду відзначеного фактору складають знання, професійна кваліфікація та потенціал європейського ринку. Сприяння досягненню високого рівня економічної дієвості даних механізмів становить для інституцій центральної виконавчої та законодавчої гілок влади одне із пріоритетних завдань у справі розбудови нової моделі економіки.

В рамках дослідження процесів формування та відтворення знаннєвого ресурсу доцільно розглянути динаміку доданої вартості, порівняльний аналіз виробництва якої в межах переробної промисловості та економіки загалом може свідчити як про резуль-

тативність опанування нових технологій на виробництві, так і про ступінь знанневої ємності активної частини виробничих активів досліджуваних економічних суб'єктів (Рис. 1, 2).

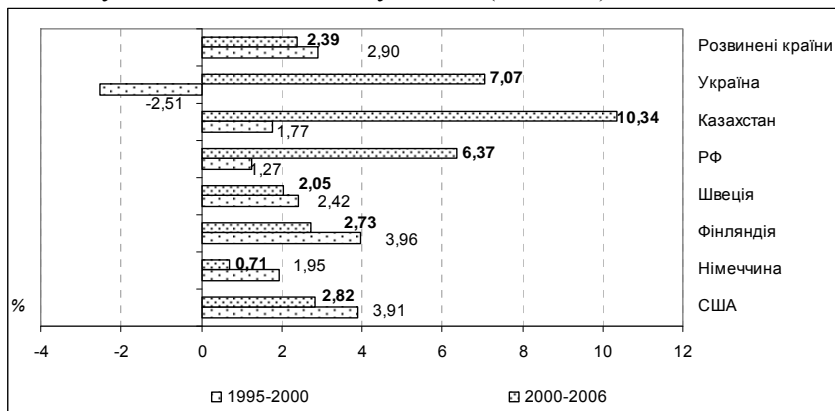

Рис. 1. Динаміка показника реального зростання обсягу доданої вартості, створеної в економіці (без переробної промисловості), %

Джерело: складено за матеріалами офіційного сайту UNIDO, статистичного розділу INDSTAT4 2009 [2].

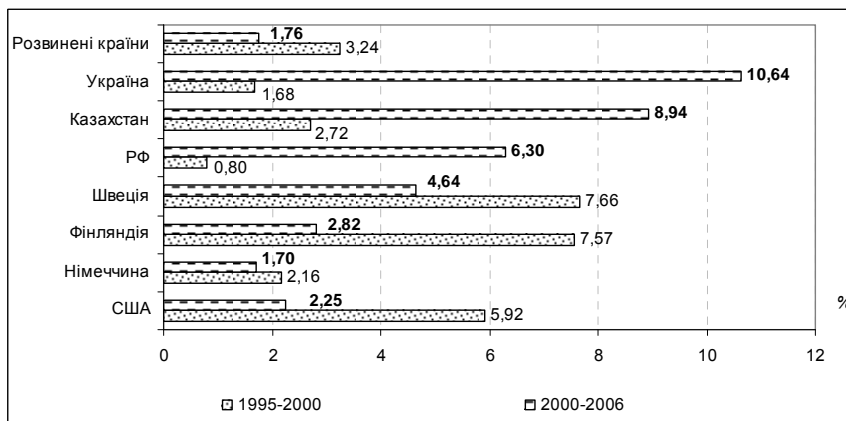

Рис. 2. Динаміка показника реального зростання обсягу доданої вартості, створеної у переробній промисловості, %

Джерело: складено за матеріалами офіційного сайту UNIDO, статистичного розділу INDSTAT4 2009 [див. 2].

Таким чином, порівнюючи країни СНД та економічно розвинені країни світу, можна зазначити, що попри подальше наростання процесу утвердження знаннєвого формату розбудови економічної системи, динаміка зростання доданої вартості, створеної у переробній промисловості, продовжує перевищувати аналог даного показника по економіці. При цьому значно вищим рівнем динаміки реального зростання першого та другого показників характеризуються країни СНД, що може бути підставою для висновку про наявність невикористаного потенціалу розширеного відтворення промисловості в економіці зазначених держав.

Якщо проаналізувати динаміку абсолютного показника створеної доданої вартості, то варто відзначити, що відставання України від рівня розвинених країн хоча і скоротилося за 11-річний період на 42,7%, проте фактичний його розмір залишається доволі вражаючим – 19,1 рази (Рис. 3).

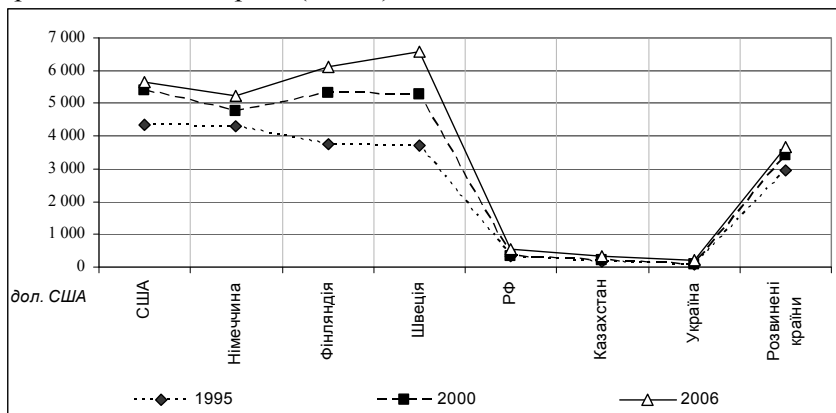

Рис. 3. Обсяг створеної у переробній промисловості доданої вартості, дол. США 2000 р., на душу населення

Джерело: складено за матеріалами офіційного сайту UNIDO, статистичного розділу INDSTAT4 2009 [див. 2].

Випередження країнами-лідерами (США, Німеччина, Фінляндія, Швеція) у сфері розробки та впровадження нових технологій становить відносно України за показником створеної у переробній промисловості доданої вартості 34,3 рази. Екстраполяція показника динаміки збільшення Україною даного параметра резуль-

тативності за попередній період дозволяє робити висновок про виключно довготривалий характер часового періоду, необхідного для ліквідації наявного на сьогоднішній день ступеню відставання від середнього рівня економічно розвинених країн світу.

Попри вище зазначене, у випадку України частка переробної промисловості в структурі ВВП країни зростала впродовж останніх 11-ти років (Рис. 4). Разом з тим, слід наголосити на тому, що в структурі переробної промисловості частка виробництв сектору високих технологій мала в той же період загалом негативну динаміку економічного розвитку.

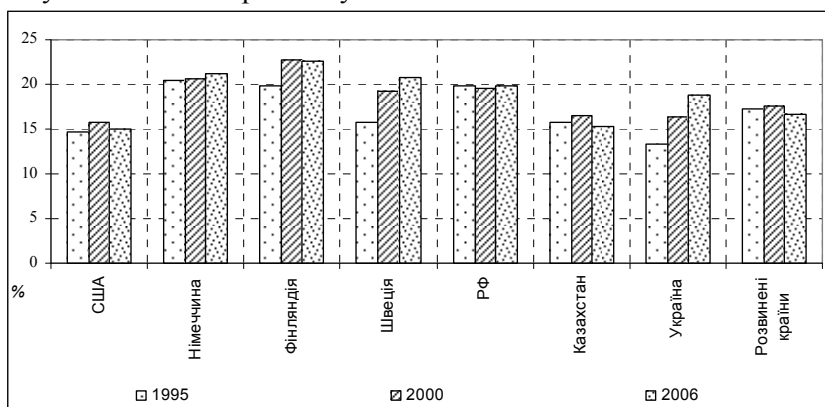

Рис. 4. Частка доданої вартості переробної промисловості в структурі ВВП, %

Джерело: складено за матеріалами офіційного сайту UNIDO, статистичного розділу INDSTAT4 2009 [див. 2].

Відтак, аргументовано можна стверджувати, що позитивний висхідний тренд частки переробної промисловості в структурі ВВП України з економічної точки зору не є результатом, якого варто сприймати виключно як порівняльну перевагу відносно аналога представлених на графіку інших країн. Адже результат вітчизняної переробної промисловості базувався і на сьогодні продовжує базуватися на здобутках виробництв, які лише в останню та передостанню чергу відносяться до високо- та середньо технологічних.

Задля відображення реального стану справ у вітчизняній економіці із залученням та використанням інтелектуального науко-

вого ресурсу було виконано економіко-статистичний аналіз, підсумки якого дають підстави для таких висновків:

➤ На початок 2009 р. у порівнянні з 1995 р. у всіх секторах науки домінує тенденція негативної динаміки зміни кількості кваліфікованих наукових кадрів. Останній тринадцятирічний період ознаменований падінням цього показника на 48,9% (в абсолютних цифрах –149,7 тис. чол.).

➤ Суттєво погіршилася вікова структура дипломованих науковців, зайнятих в економіці. Наприклад, серед кандидатів наук частка фахівців віком 31–50 років з 1995 р. по 2008 р. зменшилася на 6,8 в.п., склавши 43,4% від решти вікових груп даної категорії науковців. Разом з тим, частка тих, кому від 61-го до 70-ти років зросла на 6,6 в.п. (17,9%), а кількість працюючих кандидатів наук, яким понад 70 років, збільшилась у відносному та абсолютному обчисленні в чотири та шість разів відповідно і становила у 2008 р. 7,8% від загальної кількості зайнятих в економіці кандидатів наук. Щодо вікової структури докторів наук, то тенденція до посилення в ній частки фахівців вище пенсійного віку має тут, вочевидь, значно потужнішу динаміку. Так, якщо за підсумками 1995 р. частка дипломованих науковців старше 60-ти років становила фактично третину від усього загалу (36,9%), то за наступні тринадцять років цей показник досяг 53,1%. А це означає, що серед решти вікових груп докторів наук, за рахунок скорочення частки яких відбулось зазначене вище зростання, найбільш відчутного скорочення зазнала група фахівців віком від 41-го до 50-ти років – частка зменшилася на 5,1 в.п. (до рівня 13,6%);

➤ Значним залишається кількісний відтік науковців за кордон. Незважаючи на доволі суттєве за масштабом скорочення чисельності кандидатів і, що особливо важливо, докторів наук, які емігрували за кордон, негативний характер нинішнього еміграційного потоку полягає у його віковій структурі. Так, за підсумками 2008 р. 50,0% кандидатів наук, котрі виїхали за кордон, були віком від 31-го до 50-ти років. 3-поміж групи останніх кандидати наук віком від 31 до 40 років становили 63,6% (у 1996 р. аналогічний показник не перевищував 27,2%). Отже, ситуація з відтворенням наукового інтелектуального ресурсу в національній економіці не може не відбиватися на результативності процесу інноваційного розвитку сфери її промислового виробництва.

Попри позитивний підсумок 2007 р. щодо загальної динаміки інноваційно активних суб'єктів господарювання, тенденція змін у кількості залучених у процеси виконання наукових досліджень та придбання нових технологій підприємств полягає у незмінно низькому рівні цього показника. Дисонанс позитивного тренду інноваційної активності та негативного тренду частки інноваційної продукції, реалізованої за межами України, свідчить про продовження економічної рецесії. Підтвердженням стали результати вже 2008 р., які звели нанівець окремі позитивні підсумки 2007 р.: зростання відносного показника частки експортоорієнтованої в загальному обсязі реалізованої інноваційної продукції уповільнилося з 6,7 до 5,9%.

Характеризуючи розвиток сфери попиту на високотехнологічну продукцію, зазначимо, що інноваційний рівень продукції промисловості за підсумком 2011 р. був практично тотожним показнику 2000 р. і становив 1,1%. Разом з тим, обсяг витрат на інновації впродовж згаданого періоду (2000–2011 рр.) збільшився у 8,1 раза, обсяг реалізованої промислової продукції – в 7,3 раза, наукоємність ВВП зменшилась в 1,5 раза. Враховуючи вказані параметри результативності, факт скорочення у 2011 р. питомої ваги інноваційної продукції в обсязі реалізованої майже вдвічі по відношенню до 2000 р. свідчить, по-перше, що вітчизняні промислові підприємства вдалися до скорочення виробництва інноваційної продукції внаслідок збереження фінансово-економічних умов відтворення наявного виробництва без активізації процесу ведення інноваційної діяльності чи придбання інноваційних технологій, а по-друге, про відсутність упродовж 2000–2011 рр. реальних зрушень у напрямі суттєвого розширення платоспроможного попиту на інновації на вітчизняному ринку промислової продукції. Ще один висновок – зміна у розвитку економічних тенденцій щодо результативності показників наукоємності ВВП та інноваційного рівня виробленої продукції, а саме – набуття переваги останнього як за абсолютним розміром, так і за динамікою відтворення, означає, що на сучасному етапі процес впровадження новацій (науково-технічних розробок і технологічних рішень), котрі базуються на результатах вітчизняних наукових досліджень, відбувається в умовах домінування звуженого формату відтворення сфери науки і техніки в Україні.

Економічним підтвердженням у висловлених вище суджень є розрахункові дані щодо структурної динаміки частки окремих

напрямів проведення інноваційних робіт. Останні дають підстави робити висновок про те, що фінансові витрати, спрямовані на забезпечення виконання прикладних наукових досліджень та розробку техніко-технологічних новацій, не відносяться до категорії першочергових напрямів реалізації завдання розширення економічної присутності господарюючих суб'єктів на ринку інноваційної продукції України, адже разом упродовж останнього десятиріччя вони займають лише восьму частину загального обсягу освоєних у галузі інновацій витрат.

Продовжує залишатися актуальним питання якості та кількості купівлі і впровадження у виробництво нових технологій. Центральним державним органом вітчизняної статистики напрям інноваційної діяльності «придбання нових технологій» у 2007 р. змінено на «придбання інших зовнішніх знань», а підрозділ «придбання виключних майнових прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, ліцензій, ліцензійних договорів на використання зазначених об'єктів» з 2007 року взагалі не відстежується. Економічне значення окремого статистичного обліку інноваційних напрямів «виробниче проектування, інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, впровадження нових методів їх виробництва» та «маркетинг, реклама» з важко зрозумілих мотивів включено до «інших витрат».

Разом з тим, актуальності набуває проблема поступової втрати національним сектором науки вітчизняного ринку розробки інноваційного продукту. Частка України у виплатах згідно з чинними договорами за користування окремими об'єктами права інтелектуальної власності є незначною.

Таким чином, утворилась ситуація, коли існує доволі суттєва кількість ліцензій та ліцензійних договорів з боку України, проте переважний обсяг фінансових надходжень за їх створення отримує не вона. Особливо стійкою зазначена диспропорція спостерігається у сфері ліцензійних договорів. Відтак, частково постають економічні передумови до зменшення рівня фінансового забезпечення процесу розробки та патентування об'єктів інтелектуальної власності, до кількісного, а головне якісного скорочення людського та інтелектуального наповнення сфери науково-прикладного пошуку і розробки нових прогресивних техніко-технологічних винаходів, корисних моделей та промислових зразків.

Тому можна з високою вірогідністю прогнозувати, що, залишаючи поза межами активного державного впливу сферу якісного відтворення кадрового потенціалу сучасної вітчизняної науки і освіти, перед економікою країни постане загроза не лише для успішної реалізації нової моделі розвитку економіки знань, а й для збереження критичної маси базових інновацій світового рівня.

Згаданий нами ще один складовий елемент фактора прискорення інноваційної реструктуризації економіки, а саме – потенціал ринку, є, безумовно, важливим. У контексті ж предметного розгляду проблеми підвищення ефективності використання знань в економіці України його важливе значення обумовлюється вже не стільки з'ясуванням особливостей внутрішнього ринку, скільки висвітленням масштабу та перспектив опанування Україною зовнішніх ринків, зокрема ринку об'єднаної Європи, для розвитку та використання національного знаннєвого доробку.

Ринок країн Європейського Союзу як сфера застосування знаннєвого потенціалу є бажаною метою України і, в першу чергу, завдяки таким його базовим характеристикам, як чисельність, а це майже півмільярдний анклав споживачів; превалюючий обсяг споживчого попиту; налагоджена система комерціалізації нових інноваційних рішень і розробок. Водночас, на нашу думку, існує низка застережень, котрі варто враховувати в оцінках економічних перспектив про європейського курсу.

По-перше, це стосується процесу розширення ЄС та динаміки його економічного розвитку в середньостроковому періоді. Так, понад 50% населення країн ядра ЄС негативно оцінюють його останні розширення [3; 4]. Дійсно, розширення неминуче призведе згодом до зменшення рівня душевого ВВП всередині об'єднання. По-друге, очікування інвестиційного буму є перебільшеними, оскільки переважна більшість обсягу зацікавленого у співробітництві інвестиційного капіталу знайшла сферу свого застосування до моменту приєднання цих країн до ЄС [5]. Найбільшу зацікавленість у іноземних інвесторів викликали економіки Угорщини, Чехії та Польщі, саме ці країни щорічно впродовж відзначеного терміну залучали в середньому від 1,8 до 7,1 млрд. дол. США, що дає можливість робити висновок про ефективність системи стимулювання розвитку в цих країнах фондо- та наукоємних високорентабельних виробництв.

Стан справ із інвестиційним наповненням виробничих потужностей в Україні виглядає інакше. Показник сукупного обсягу прямих іноземних інвестицій, залучених, наприклад, за період 1991–2004 рр., перевищував показник середнього річного обсягу вкладень в економіку Польщі впродовж 1998–2003 рр. лише в межах 10–15%. Очевидно, що інвестиційна привабливість економічної системи України залишається порівняно невисокою і дотепер. Тому розрахунки на приєднання до ЄС як на інструмент виведення економіки України на якісно новий щабель ділової активності навряд чи справдяться.

Головним важелем стимулювання процесу зростання національної економіки залишається інструмент прагматичної державної макроекономічної політики. Остання є визначальною в досягненні законодавчої та економічної стабільності, поліпшенні інвестиційного та ділового клімату, підвищенні довіри до влади як всередині країни, так і поза її межами. На сьогодні ж відсутність значного попиту на національний економічний ресурс, насамперед високотехнологічний, з боку іноземного інвестора обумовлена, з-поміж низки суто неекономічних перешкод, причиною відсутності в Україні реального поступу до утвердження нової моделі економічного господарювання. Знанневий фактор прискорення темпів економічного зростання залишається фактично незадіяним. В результаті наукоємність виробництва промислової продукції та частка високотехнологічного сектора переробної промисловості зменшилися станом на початок 2010 р. до рівня меншого за відповідні показники 1998 р.

Згідно із розрахованими нами даними, котрі ілюструють технологічну структуру вітчизняного промислового виробництва, Україна за часткою високих технологій поступається Угорщині та Польщі в 1,5–2,0 рази. Від аналогічного показника по основних країнах ЄС відставання України сягає 2,5–3,1 рази [6]. Отже, використовуваний державою арсенал важелів стимулювання розбудови наукоємної економіки, функціонування якої сприяє досягненню високого рівня прибутковості інвестованого ресурсу, в Україні є на сьогодні малоефективним. На думку автора, вартими уваги рекомендаціями щодо формування технологічно конкурентоспроможного національного виробництва, а відтак і реалізації економічного методу наближення України до рівня стандартів країн ЄС, можуть стати такі кроки в галузі державного регулювання:

- ◆ запровадження в практику інноваційної діяльності суб'єктів економічного процесу дієвої системи фінансово-економічних преференцій розвитку високотехнологічних виробництв;

- ◆ сприяння, шляхом використання фіскальних методів та методів прямої державної підтримки, інтенсифікації процесу залучення інвестиційного капіталу вітчизняного та іноземного походження у сферу модернізації технологічного ресурсу;

- ◆ забезпечення економічних умов поглиблення багатовекторного міжнародного співробітництва України в галузі перспективних наукових досліджень з пріоритетних напрямів інноваційного та науково-технологічного розвитку економіки.

Для активізації процесу впровадження у виробництво вже отриманих на сьогодні знань у вигляді науково-прикладних результатів реалізації проектів та програм з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки уряду України необхідно сконцентрувати увагу на створенні таких передумов виконання даного завдання:

- 1) забезпечення організаційно-економічних засад досягнення стратегічно важливими для держави господарюючими суб'єктами критично необхідного рівня їх фінансово-економічної стабільності з метою повноцінної реалізації ними етапів інноваційного циклу;

- 2) створення і забезпечення функціонування інформаційної системи популяризації якісно нових науково-технічних розробок у сфері організації виробництва високонаукоємної продукції. Необхідним є створення загальнодоступної електронної бази даних з інформацією про виконувані науково-дослідні проекти та їх очікувані результати; про готові до експериментального та серійного впровадження результати науково-дослідних робіт; про прогностичні результати проектів до початку їх реалізації.

Процедура проведення підрахунку ефективності використання знаннєвого ресурсу як один із способів визначення рівня задіяності інтелектуального потенціалу в процесі соціально-економічного розвитку держави, на нашу думку, має включати в себе дві складові: визначення ефективності формування людського капіталу як основного носія нових знань та визначення ефективності практичного використання прикладних знань, набутих особистістю.

Щодо першої складової, то домінуючим критерієм формулювання рівня ефективності використання знань на даному етапі

виступає критерій результативності, що представляє собою «міру адекватності одержаних результатів певним потребам суспільства», та економності, яка характеризує ресурсну сторону ефективності [7]. Конкретизація даного критерію може відбуватися за допомогою виконання кількісного аналізу, основними індикаторами якого є наведені нижче показники:

1. Обсяг бюджетних і позабюджетних витрат на освіту відносно ВВП – сукупні та за окремими рівнями.
2. Кількість випускників усіх рівнів освіти, їх структура за якісним рівнем здобутої кваліфікації.
3. Співвідношення випускників гуманітарних і технічних напрямів.
4. Кількість випускників, що здобули дві і більше профільні спеціальності.
5. Структура кваліфікованих фахівців у високотехнологічному виробництві.
6. Розподіл висококваліфікованих виконавців за секторами високо-, середньо- і низькотехнологічних виробництв.

Створення усталеної системи індикаторів ефективності формування людського капіталу повинно відбуватися з урахуванням необхідності забезпечення можливості подальшого виконання міжнародного порівняльного аналізу отриманих на попередньому етапі результатів, що надасть змогу фахівцям перейти до формулювання чітких якісних тенденцій розвитку країни в означеній сфері.

Критеріями виконання другого етапу визначення ефективності використання науково-прикладних знань, окрім результативності, виступають критерії фінансової затратності, продуктивності, інноваційності. Деталізація зазначених критеріїв може відбуватися за допомогою запропонованих індикаторів:

- 1) обсяг фінансування сфери НДДКР (відносно розміру ВВП);
- 2) обсяг інноваційних витрат (відносно розміру ВВП);
- 3) структура джерел та частка кожного з них у загальному обсязі фактичних фінансових витрат;
- 4) кількість зареєстрованих об'єктів інтелектуальної власності;
- 5) кількість і динаміка впровадження об'єктів інтелектуальної власності;

- 6) наукомісткість продукції;
- 7) обсяг та структура венчурного капіталу (відносно ВВП);
- 8) частка сектора високотехнологічного виробництва в структурі промислового комплексу, обсяг створеної в ньому доданої вартості (відносно ВВП) та її частка в структурі вартості продукту;
- 9) гудвіл вартості активів підприємств.

Якщо, використовуючи деякі із наведених вище індикаторів другого етапу, провести економічний аналіз ефективності використання знань у промисловому секторі, то зможемо оцінити ситуацію із залученням прогресивних наукових розробок, а саме:

по-перше, наукоємність виробництва як ілюстрація рівня використання у промисловості загальної маси потенційно прийнятних для запровадження результатів діяльності наукової сфери продовжує невпинно зменшуватися, хоча значення показника наукоємності залишається і без того вкрай низьким – в середньому 0,4 % по промислово-словому комплексу за підсумками 2006-2011 рр.;

по-друге, загальна маса прогресивних наукових здобутків, котрі за техніко-економічними характеристиками належать до галузі високих технологій, не знайшла свого застосування використання в секторі високих та середніх технологій переробної промисловості. У підсумку, станом на 2011 р., структурна частка високотехнологічного сектора становила у структурі валового випуску 9,4%, що фактично на 2,1 в.п. менше рівня 2001 р.;

по-третє, відповідно до результатів міжнародних статистичних порівнянь, на сьогодні результативність використання знань в Україні суттєво поступається відповідному аналогу економічно розвинених країн, оскільки частка вітчизняного сектора високих технологій переробної промисловості в структурі валового внутрішнього продукту за показником створеної валової доданої вартості не перевищує рівень 2%, а частка продукції прогресуючого в сучасних умовах у світі шостого технологічного укладу коливається в Україні в межах 0,1%.

Задля досягнення високого рівня ефективності формування знаннєвого ресурсу розбудови нової моделі економічного розвитку державна політика має включати реалізацію таких заходів:

- усунення існуючих вад у системі освіти і науки;
- завершення формування дієвих систем охорони і захисту прав інтелектуальної власності;

1) підвищення рівня результативності використання потенціалу галузевого, вузівського (освітянського) та заводського секторів науки шляхом запровадження механізму державного стимулювання концентрації власного фінансового ресурсу підприємств у сфері виконання НДДКР, сприяння процесам формування і реалізації програм виконання міжгалузевих науково-дослідних робіт, розробки і впровадження системи фіскальних чинників залучення вузівської науки в сектор високотехнологічного виробництва;

- стимулювання всебічного розвитку інтелектуального потенціалу особистості, що передбачає активний вплив держави на всіх етапах формування людського капіталу.

Виконання завдання запровадження у вітчизняну практику економічного регулювання базових принципів розбудови моделі знанневої економічної системи фактично знаменуватиме початок складного процесу трансформації нині діючого механізму державного управління до умов нового етапу розвитку глобального конкурентного середовища. Головними з них є принципово відмінний від попереднього формат креативних факторів економічного зростання та інтернаціоналізація виробництва, капіталу, наукових досліджень.

Еволюція світової економіки поставила Україну перед вибором, котрий в сенсі економічної безпеки є доленосним. У даному випадку йдеться навіть не про часткові зміни в міжнародній спеціалізації та, як наслідок, втрату певних ринкових ніш і, відповідно, переорієнтацію виробництва на менш інтенсивні за конкурентним рівнем сегменти зовнішнього товарного ринку. Значення вибору обумовлене для України, насамперед, важливістю її утвердження як держави із потужним інтелектуальним потенціалом, в якій рівною мірою ефективно діючою була б система як формування, так і реалізації знанневого капіталу.

Без останнього елементу, що є базовим в теорії розбудови економіки знань, наша держава приречена на роль суб'єкта світогосподарських процесів, конкурентоспроможність національної економіки якого, на нашу думку, матиме неоднозначну оцінку. З одного боку, країна отримала в спадок високорозвинену і ефективну загальнодержавну систему вищої освіти і науки, з іншого – економіка перебуває в стані практично повної ізоляції від впливу на неї результатів розвитку

вітчизняної наукової думки. Втім, і така неоднозначність в оцінках має часові межі у своєму праві на існування: 3-5 років – це той часовий проміжок, якого, за песимістичними припущеннями, достатньо для остаточного закріплення України в когорті країн, які не лише в економічному, а й в науково-технологічному відношенні втратять, зрештою, найменші важелі активного впливу на перебіг процесів у світовій економіці.

Зазначений характер розвитку подій, з нашої точки зору, є дещо алогічним, адже на рівні теоретичному, не будучи лідером у розробці концептуальних положень нової економічної моделі, переважна більшість представників вітчизняної економічної думки зберігають у поглядах зі своїми іноземними колегами необхідну однаковість щодо основних засад механізму імплементації знанневої моделі трансформації економіки.

З огляду на результати емпіричного аналізу сучасних реалій державного регулювання економіки нашої країни, відзначимо, що у трактуванні функціональних особливостей нової моделі несправедливо превалює культивування самодостатності знань як одного із головних її складових, тоді як саме проблема забезпечення суто економічних умов результативного використання набутих теоретичних знань продовжує залишатися поза межами ґрунтового економічного аналізу фахівців. Створення широкого спектру соціально-економічних та організаційно-фінансових передумов, котрі б формували високий рівень економічної дієвості механізму капіталізації знанневого потенціалу – ось у чому полягає одне із головних завдань держави як основного суб'єкта розбудови нової економіки. Без участі держави попит на знання організувати не вдасться [8].

Одна з причин порівняно низького попиту на наукові розробки лежить в площині оплати праці і тут абсолютно слушною є думка відомого російського вченого Л.Абалкіна, котрий за результатами власних досліджень дійшов висновку, що «Низька заробітна плата, причому не вчених, а населення – ось головна перешкода на шляху науково-технічного прогресу» [9].

Підсумки статистичного аналізу економічних тенденцій з вітчизняного досвіду формування основними учасниками господарських операцій попиту на результати наукових досліджень надають нам можливість охарактеризувати причини неефективного

використання знань невіршеністю цілої низки проблем, серед яких головними, на нашу думку, є такі:

а) труднощі доступу до знанневого продукту, тобто високий рівень деконцентрації ресурсу та відсутність єдиної його інформаційної бази створюють для керівників підприємств значний інформаційний бар'єр при вирішенні першочергових завдань підвищення науково-технологічного рівня виробництва;

б) недостатня якість знанневого продукту, оскільки де-факто реалізовані науково-технічні розробки не завжди відповідають заздалегідь запланованим параметрам їх техніко-економічного обґрунтування;

в) відсутність напрацьованих успішних технологій використання раніше набутих знань, оскільки будь-яка ідея або знання так чи інакше набувають конкретної вартості лише в процесі їх реалізації, а без останнього елемента знання як такі втрачають властиву їм характеристику креативного імпульсу розвитку економіки;

г) запровадження на загальнодержавному рівні сучасної ринково зорієнтованої системи управління знанневим ресурсом, функціонування якої відіграло б визначальну роль у програмуванні підсумкової економічної ефективності комерціалізації новітніх знань у виробництві.

У 2006 р. фахівцями Бюро економічного аналізу (БЕА) США було ініційовано проведення дослідження з метою визначення впливу фінансування процесу науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) на динаміку зростання ВВП. Проміжні результати показали, що інвестиції в НДДКР сприяли збільшенню реального ВВП США впродовж 1959–2002 рр. на 4,5%. Причому в період 1995–2002 рр. його розмір досяг 6,5% [10].

Варто зауважити, що часові коливання ступеня впливу інвестицій в наукові дослідження та розробки на динаміку зростання ВВП відбувалися на фоні зміни структури розподілу інвестиційного ресурсу між виробництвами наукоємного сектору економіки. Так, якщо протягом 1973–1995 рр. у порівнянні з попереднім періодом вищим за середній по сектору високих технологій був темп фінансування НДДКР лише у виробництві медичного обладнання та ліків, то вже впродовж наступних семи років аналогічною ознакою було ознаменовано процес фінансового забезпечення наукових досліджень у галузі телекомунікаційного обладнання.

Частка кожного в структурі освоєних інвестицій зросла впродовж 1995–2002 рр. відповідно в 1,43 та 1,37 раза. Водночас, рівень зворотних процесів у галузях з випуску офісного та комп'ютерного обладнання і авіа- та ракетобудування становив 1,61 та 1,68 раза. У цілому за останні 43 роки досліджуваного періоду склад групи лідерів технологічної структури фінансування НДДКР змінився лише наполовину, проте останні збільшили загалом свою присутність на 28,3 в.п., довівши власну частку до 69,2%, що на 10,2 в.п. більше навіть у порівнянні із загальною часткою лідерів 1959–1973 рр. [10].

Отже, зіставляючи часові проміжки коливання результативності ВВП та економічні тенденції, які мали місце в технологічній структурі інвестування НДДКР у США, можемо зробити припущення про існування позитивного впливу результату розширення фінансування науково-дослідної бази високотехнологічних виробництв телекомунікаційного та медичного обладнання на темп зростання цієї країни впродовж 1995–2002 рр.

В умовах вітчизняної економічної дійсності відзначений вище перелік технологічних сфер продукування нових прогресивних знань має дещо відмінні показники інноваційного інвестування. Так, за підсумками аналізу досліджуваного періоду відзначимо, що наукоємні виробництва телекомунікаційного, офісного, комп'ютерного та медичного обладнання спромоглися залучити до сфери власних наукових досліджень і розробок лише 31,8% від обсягу витрат на технологічні інновації сектору високих технологій переробної промисловості. Тобто, за порівнюваною структурою проінвестованих високотехнологічних виробництв, відставання України від США у відносних показниках сягає понад дві третини обсягу освоєних інноваційних витрат (без урахування авіаційного та ракетно-космічного видів промислової діяльності). На рівні переробної промисловості перевага решти наукоємних виробництв сектора високих технологій, науково-дослідна база яких вважається економічно більш доцільнішою для інвестування, за розміром сукупної питомої ваги становить 2,1 раза.

Україна у фінансуванні знанневих напрямів високотехнологічної діяльності дотримується на сучасному етапі структури, яка за своїми головними складовими має значні розбіжності із відповідним аналогом у розвинених країнах. Цей факт, на нашу думку, в жодному разі не має права на спростування аргументом відсутності в національній економіці спроможності до наслідування розвинених в

економічному відношенні країн, адже саме останні формують основні тенденції та напрями розвитку світового ринку, а в іншому випадку вітчизняна індустрія наукоємного виробництва згодом опиниться в умовах цілковитої невідповідності власного знанневого потенціалу стратегічним викликам глобального ринку високих технологій.

Вкрай важливим на сьогодні є здійснення активного пошуку дієвих методів протидії потрапляння України у таку ситуацію. Наша держава вже знаходиться в зоні дії згаданого стратегічного виклику. Співставлення результатів виконаних нами досліджень відображають доволі стрімку рецесію експортної потужності високотехнологічного сектора промисловості країни. Ступінь її розгортання лише за період 2000–2004 рр. сягнув 25%. Саме настільки зменшилася частка України в обсязі світового експорту наукоємної продукції, розмір якої не перевищував 0,045%.

Поряд з показниками виробництва наукоємної продукції провідних країн (Табл. 3), Україна відстає від найнижчого із наведених щонайменше на один порядок (без врахування різниці в цінах вимірювання).

Таблиця 3

**Структурна частка високотехнологічних виробництв
та питома вага сектора високих технологій
в обсязі продукції переробної промисловості, %**

Країна	Частка сектора високих технологій у світовому обсязі високотехнологічного виробництва	Сектор високих технологій у структурі переробної промисловості	Авіаційна промисловість	Фармацевтична промисловість	Офісне та комп'ютерне обладнання	Комунікаційне обладнання	Медичні, вимірювальні та оптичні прилади
США	38,92	30,26	6,65	8,93	15,68	57,49	11,25
Франція	3,94	16,55	25,13	27,35	7,70	22,00	17,81
Фінляндія	0,79	24,22	0,74	1,58	0,59	90,95	6,15
Німеччина	4,22	10,70	14,22	18,96	12,87	26,79	27,16

Продовження Табл. 3

Ірландія	0,99	29,81	1,29	35,58	12,90	28,29	21,95
Швеція	0,87	17,69	3,51	24,45	1,21	48,44	22,39
Велика Бри- танія	3,35	17,33	18,30	19,15	24,68	22,41	15,46
ЄС-15	18,03	12,32	14,26	26,87	10,92	28,77	19,18
Японія	10,84	14,86	3,70	16,68	14,68	58,18	6,76
Китай	12,21	17,74	9,25	9,46	40,24	36,77	4,28
Пд. Корея	5,05	23,31	1,25	11,63	20,34	62,42	4,36

Джерело: обраховано за офіційними даними Національного наукового фонду (США) [11].

Відсутність України в переліку досліджуваних Національним науковим фондом (ННФ) США країн є фактом досить симптоматичним. І справа тут не лише у причині низької результативності вітчизняного сектора високих технологій, хоча вона і відіграє не останнє значення. На нашу думку, відзначений факт є міжнародною оцінкою де-факто ступеня трансформації національної економічної системи. Адже, незважаючи на сформований експертами Economist Intelligence Unit рейтинг розвитку знанневої економіки 68-ми країн світу, у сферу спостережень ННФ потрапили держави, котрі за рейтинговою позицією поступались Україні впродовж останніх років. Однією з таких стала Індонезія. А тому таке ставлення до України міжнародних установ – це доволі чіткий сигнал того, що вона перевищила належний їй ліміт часу у використанні форти, створеної її освітньою та науковою сферами діяльності, оскільки в сучасних економічних умовах важливішим став процес використання, ринкової комерціалізації знань, незалежно від національної приналежності останніх. В цьому контексті наша країна, на жаль, поступається тим державам, котрі і сьогодні не мають порівнюваного з нами рівня розвитку освітнього та наукового потенціалу.

Задля відображення ефективності використання фінансового ресурсу, інвестованого в розвиток наукових досліджень і розробок виробництв сектора високих технологій, нами було здійснено роз-

рахунки частки витрат та результативності високотехнологічних видів діяльності у розрізі створеної в економіці валової доданої вартості. У свою чергу, це зробило можливим підрахунок підсумкового показника відтворення вкладеного в НДДКР інвестиційного капіталу (Рис. 6). Його розмір, враховуючи відображені на рисунку дані, де-факто є приблизно однаковим для більшості досліджуваних країн. Виняток становить Ірландія, яка володіє сектором високих технологій, що забезпечував на фоні економіки виробництво доданої вартості в обсязі, котрий був в середньому втричі більший за відповідний аналог відносного показника решти держав. Саме ця обставина обумовила її розташування на лідируючій позиції.

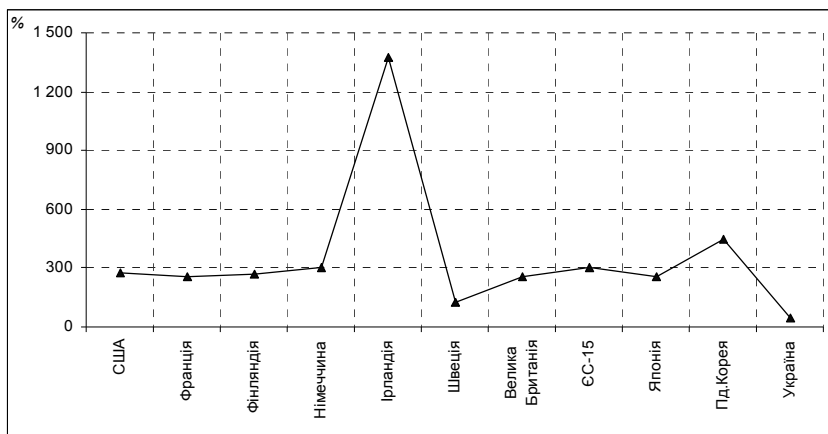

Рис. 6. Ефективність використання фінансового ресурсу, інвестованого в науково-технічний розвиток виробництва сектора високих технологій, %

Джерело: обраховано за офіційними даними Організації економічного співробітництва та розвитку [12, 13, 14].

Також відхилення, але цього разу вже у значно меншому, ніж у випадку з Ірландією, обсязі, були зафіксовані на прикладі Швеції та Південної Кореї. Беручи до уваги їхні вихідні розрахункові дані, продемонстрований характер двосторонніх коливань, на нашу думку, можна пояснити тим, що обидві країни у розвитку власного сектора високих технологій перебувають на стадіях, котрі мають різний, з позиції кількості, потенціал зростання. Тому одна з найефективніших на сьогодні у світі політика фінансового стиму-

лювання розбудови високотехнологічного виробництва не дозволяє шведській індустрії високих технологій демонструвати відповідні показники результативності, оскільки сучасний етап є її переходом до застосування якісно нових технологічних процесів розвитку індустрії наукомісткого виробництва.

В Україні показник ефективності відтворення фінансового ресурсу, інвестованого в розбудову національного сектора високих технологій, принаймні в 7 разів менший за відповідний аналог середнього рівня, що притаманний більшості із представлених вище країн. Відтак, низька ефективність на виході, накладена на недостатній обсяг фінансування досліджень та розробок на вході, призводять, зрештою, до формування знань, рівень яких в умовах вкрай інертної системи їх економічного використання в кінцевому підсумку і обумовлюють відповідного гатунку результативність функціонування високотехнологічних виробництв, а також їх вплив на динаміку розвитку решти видів економічної діяльності.

З метою стимулювання розвитку потенціалу фундаментальних та прикладних наукових досліджень відповідна політика державного регулювання має бути зорієнтована на реалізацію таких заходів:

- о підвищення якісного рівня та розширення ємності внутрішнього ринку невітлених технологій, збільшення обсягу платоспроможного попиту на результати вітчизняних наукових досліджень і розробок;

- о сприяння заохоченню широкомасштабного застосування світового знаннєвого доробку в усіх секторах національної економіки шляхом введення в дію і подальшого вдосконалення системи фінансово-економічних стимулів та формування ефективного інституційного режиму;

- о посилення дії системи непрямих методів державного впливу на процес розбудови сектора високотехнологічного виробництва та вжиття на перших етапах необхідного арсеналу економічних заходів з метою його підтримки на зовнішньому ринку наукомістких товарів і послуг.

Разом з тим, у контексті існування можливої альтернативи державній політиці пріоритетного розвитку наукомістких виробництв, особливо на фоні відзначеного вище рівня економічної

ефективності відтворення інвестованого в НДДКР капіталу, варто особливо наголосити на тому, що доцільність інвестування виробництв національної високотехнологічної індустрії, на нашу думку, обумовлена вже, принаймні, тим фактом, що сучасний етап розвитку глобальної економіки базується на застосуванні технологій ядра п'ятого, шостого та сьомого технологічного укладів, і недооцінка ролі наукомістких виробництв, котрі формують їх галузеву структуру, неминуче матиме наслідком процеси зниження рівня конкурентоспроможності національної економіки, витіснення з експортних ніш міжнародного ринку наукомістких промислових товарів і послуг, послаблення рівня інвестиційної привабливості вітчизняних матеріальних та нематеріальних активів для капіталу іноземного інвестора. А це, у свою чергу, і є економічними проявами існування проблеми неефективного використання знань, розв'язання якої на загальнодержавному рівні є для України головним стратегічним викликом сьогодення.

Використані джерела та література

1. Innobarometer 2004 [Електронний ресурс] / European Commission. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu>.
2. UNIDO. INDSTAT4 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unido.org/index.php?id=o3533>.
3. Пахомов Ю. Векторы интеграции Украины: вершки и корешки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rus-ua.ru/content/cnt_html.
4. Пашков М., Чалый В. Украина и расширение ЕС: проблемы, последствия, перспективы / М. Пашков, В. Чалый // Зеркало недели. – 2001. – № 43 (369).
5. Дорошенко Л. Расширение ЕС: практическое значение для бизнеса Центральной Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wdi.ru/print.php>.
6. Liendhart J. Hi-tech industries in the EU / J. Liendhart // Statistics in focus. – 04.11.2003. – Р. 3–14.
7. Каленюк І. Критерії ефективності витрат на освіту / І. Каленюк // Економічний часопис. – 2003 – № 4. – С. 40.
8. Макаров Л. Экономика знаний: уроки для России / Л. Макаров // Вестник Российской академии наук. – 2003. – Т. 73. – № 5. – С. 450.
9. Абалкин Л. Экономическая политика и ее ответственность за развитие науки (методологические размышления) / Л. Абалкин // Экономист. – 2004. – № 5. – С. 3–7.

10. R&D Satellite Account: Preliminary Estimates [Електронний ресурс] / Bureau of Economic Analysis in co-operation with the National Science Foundation. – Режим доступу: <http://www.bea.gov>.

11. Science and Engineering Indicators 2006 [Електронний ресурс] / National Science Foundation. – Режим доступу: <http://www.nsf.gov>.

12. OECD Factbook 2006: Economic, Environmental and Social Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org>.

13. OECD in Figures 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org>.

14. TAN Indicators Database 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org>.

2.2. Становлення та розвиток національних технологічних платформ як націо-інтегруючий фактор інноваційної політики в Україні

Аналіз проблеми

Питання формування ефективних форм державно-приватного партнерства в інноваційній сфері залишається актуальним для більшості країн. Для України актуальність проблеми посилюється через невирішеність питання визначення проривних бізнес-напрямоків, здатних при адекватній концентрації ресурсів стати локомотивом національної інноваційної економіки.

Діюча в Україні методологія визначення пріоритетів науково-технічної та інноваційної діяльності суттєво відірвана від реального стану та оцінки потенціалу виробничого сектору з огляду на місце країни в системі міжнародного розподілу праці та його конкурентних перспектив. Законодавчий наголос [1; 2] на пріоритетні високотехнологічні сфери жодним чином не вплинув позитивно на підвищення конкурентоспроможності вітчизняного наукоємного виробництва. Відсутність реального впливу законодавчо визначених пріоритетів на покращення макроекономічних показників, зокрема на зростання частки високотехнологічної продукції та послуг у секторальній структурі ВВП та на відповідні позитивні зміни у структурі експорту вітчизняних товарів, підтверджується даними платіжного балансу країни [3]. На наш погляд, вищевказане протиріччя можна пояснити кількома причинами:

1) відсутністю узгодженості дослідницьких пріоритетів із потребами промисловості,

2) формальністю підходу до прийняття законодавчих та програмних документів в інноваційній сфері, що виражається у недостатньому рівні прозорості та відкритості доступу до експертної дискусії при визначенні пріоритетів задля досягнення суспільного консенсусу;

3) фактичним ігноруванням у процесі розробки нормативно-законодавчої бази в науково-технічній та інноваційній сферах думки вітчизняного бізнесу та громадськості;

4) суттєвим розривом між дослідницьким потенціалом та реальним економічним станом в галузях, де мають втілюватися визначені інноваційні пріоритети в конкретні конкурентоспроможні товари та послуги.

Без подолання даного розриву шляхом створення сприятливого інноваційно-інвестиційного середовища та ефективного механізму державно-приватного партнерства в проривних галузях економіки вбачається неможливим досягнення динамічного поступу в інноваційній сфері.

Одним з найбільш дієвих механізмів ефективного державно-приватного партнерства є так звані технологічні платформи (ТП). Важливим суспільно-значимим аспектом запровадження технологічних платформ є реалізація інноваційних завдань через значне покращення щоденного життя кожного громадянина, що позитивно впливає на рівень довіри до науки та інновацій у суспільстві.

Генезис та розвиток технологічних платформ у ЄС

Перші ініціативні кроки щодо визначення поняття, цілей та основних функцій технологічних платформ було здійснено на початку XXI сторіччя, коли ЄС остаточно визначив інноваційний шлях реалізацію Лісабонської стратегії [4]. Вже 4 січня 2004 року Європейська дослідницька Консультаційна рада (European Research Advisory Board, EURAB) визначила поняття «Європейські технологічні платформи» (ЄТП) як одну із найважливіших пан-європейських місій або керованих ініціатив, спрямованих на зміцнення потенціалу Європи шляхом інновацій. Однією із основних цілей діяльності ЄТП стала розробка економічно обґрунтованих програм наукових досліджень та швидке впровадження наукових результатів у практику.

За задумом Європейської комісії [5], розвиток ЄТП здатний забезпечити ефективність європейських інвестицій у науково-дослідну галузь, а саме:

- підтримати конкурентоспроможність європейських компаній;
- дати можливість уникнути таких небажаних ситуацій, коли великі капіталовкладення (інвестиції) ЄС в розвиток науково-дослідного сектору не дають очікуваної користі;
- надати секторальної форми Європейському дослідницькому простору [European Research Area, ERA].

За останні роки було створено 38 ЄТП [6], що охоплюють різноманітні галузі економіки і науки, в т.ч. у традиційних виробництвах, таких як «Сталь», «Стала хімія», «Текстиль і одяг», стратегічно важливих напрямках, таких як «Аеронавтика і Космос» («Великі крила і фюзеляж»), ключових напрямках сталого розвитку, наприклад, «Рослини для майбутнього», «Їжа для життя», «Водозабезпеченість і санітарія», а також розвиток технологій виробництва нових товарів і послуг.

Варто зазначити, що в наступній після Лісабонської – новій стратегії ЄС «Європа 2020» [7] було встановлено не менш претензійні інноваційні цілі, досягнення яких планується в рамках нової ініціативи – Інноваційного Союзу [8]. Оскільки Інноваційний Союз спрямований на покращення доступу до джерел фінансування досліджень та розробок у ЄС, тому було взято курс на подолання несприятливих умов, котрі перешкоджають приватному сектору інвестувати у наукові розробки та інновації. При цьому в інноваційний процес мають бути залучені всі прошарки суспільства та усі регіони (у тому числі у соціальні інновації та ефективну регіональну спеціалізацію). Увесь ланцюжок досліджень та інновацій має бути узгодженим та позбавлений фрагментації або дублювання прикладаних зусиль, починаючи від початкової наукової ідеї до виходу продукту на ринок. У ЄС задля цих цілей існує фінансовий інструмент – так звані Рамкові Програми з досліджень та технологічного розвитку.

З 1 січня 2014 року стартує нова, восьма за рахунком Рамкова Програма з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020» [9]. В процесі визначення стратегічних пріоритетних напрямків фінансування досліджень та розробок саме ЄТП відігравали суттєву роль

у попередніх Рамкових Програмах, а згідно із прийнятою Європейською Комісією у липні 2013 року «Стратегією розвитку Європейських Технологічних Платформ: ЕТР 2020» їх роль у програмі «Горизонт 2020» тільки посилюватиметься, адже у даній програмі основний акцент робитиметься на фінансування інноваційного бізнесу, особливо МСП. Згідно з даним документом ЄТП є основним майданчиком для діалогу між державою і приватним сектором. У новій рамковій програмі «Горизонт 2020», ЄТП розглядаються в якості радників щодо реалізації рамкової програми, зокрема основними функціями ЄТП будуть:

1. Розробка стратегії та проведення цілісного бізнес-орієнтованого аналізу у напрямку виявлення «вузьких місць» та можливостей у сфері досліджень та інновацій, котрі спрямовані на розв'язання соціальних проблем, а також із діяльністю по забезпеченню промислового лідерства.

2. Мобілізація промисловості та інших зацікавлених сторін в рамках ЄС задля реалізації погоджених пріоритетів у плідному партнерстві.

3. Забезпечення обміну інформацією та передачі знань з-посеред широкого кола зацікавлених сторін на всій території ЄС [10].

ЄТП, як правило, очолює індустрія і за своєю структурою вони найчастіше є приватно-державними організаціями. Основним принципом їх діяльності є взаємовигідне партнерство, понад те, вони беруть зобов'язання перед Європейською Комісією і несуть відповідальність за організацію інноваційного процесу та об'єднання усіх зацікавлених сторін і структур для вирішення завдань стратегічних досліджень в ключових галузях індустрії ЄС.

Цілі створення технологічних платформ визначаються у двох площинах:

- На рівні Європейської Спільноти – активна участь у структурах Європейських технологічних платформ; долучення до формування і реалізації європейських стратегічних дослідницьких програм; динамічне зростання участі у проектах Рамкових Програм ЄС.
2. На національному рівні – підготовка амбітних національних науково-технічних програм, які були б пов'язані із стратегічно важливим секторами національної економіки, органічно включеними як елемент Національної дослідницької програми та інно-

ваційної системи; інтеграція ключових бізнес-структур (виробники, фінансові інституції, біржі і т.д.) з науково-дослідними інституціями та інфраструктурою (НДІ, університети, інноваційні МСП) з метою формування спільних стратегій розвитку; концентрація значних ресурсів з державного і приватного сектору, в т.ч. на національному та міжнародному рівнях; оптимальне використання коштів на реформування економіки; промоція і лобіювання дій з підтримки науково-технічної діяльності у тих секторах економіки, які репрезентують відповідні платформи.

Таким чином, в рамках технологічних платформ формулюються пріоритети ЄС. У рамках саме цих напрямів передбачається виділення істотних обсягів фінансування для проведення різних науково-дослідних робіт, безпосередньо пов'язаних з їх практичною реалізацією підприємствами малого і середнього бізнесу та промисловістю. Оскільки особливістю ТП є їх орієнтація на кінцевий результат потреб виробництва, то це можна розглядати і як механізм, в рамках якого формулюється консолідоване суспільне замовлення на проведення дослідницько-інноваційної діяльності з метою забезпечення сталого, інклюзивного та знанневого суспільства.

В ЄС фінансування ТП відбувається шляхом об'єднання інтелектуальних та фінансових ресурсів Євросоюзу і найбільших Європейських промислових виробників, інвесторів, членських та благодійних внесків тощо.

Формування ТП ініціюється бізнесом, різного роду галузевими об'єднаннями промислових виробників, представники яких входять до т.з. Групи вищого вівня (High Level Group). Для розробки ТП ініціатори платформи утворюють Дорадчий комітет (Advisory Committee), до якого входять представники ЄС, наукової спільноти, дрібного і середнього бізнесу, організації та об'єднання споживачів, дослідницькі організації, державні органи влади. На національному рівні формуються Національні групи підтримки (National Support Groups) з представників зацікавлених країн і регіонів. Для розробки дослідницької частини ТП створюється Наукова рада (Scientific Council), куди входять провідні експерти - представники фундатальної та прикладної науки.

З досвіду ЄС в рамках функціонування технологічної платформи можна виділити три етапи:

1. Визначення «перспективного погляду» на майбутній розвиток конкретного сектору економіки або технології на термін 20-30 років (Vision). На даній стадії оцінюються ключові виклики щодо забезпечення довгострокового конкурентоспроможного розвитку, визначаються стратегічні цілі і можливі шляхи науково-технологічної модернізації, а також відповідні часові рамки, розглядаються основні умови щодо ефективного проведення досліджень та розробок, аналізується рівень науково-технічного потенціалу у даному технологічному напрямку.

2. Розробка так званої Стратегічної програми досліджень (Strategic Research Agenda), яка включає визначення середньо- та довгострокових пріоритетів у сфері досліджень і розробок, визначення основних потенційних учасників щодо їх реалізації; формування наукової кооперації, дослідницько-виробничих ланцюжків, визначення можливих консорціумів для реалізації конкретних проектів; оцінку обсягу необхідного фінансування досліджень та розробок; визначення необхідних напрямків розвитку дослідницької інфраструктури; формування необхідних програм навчання та підвищення кваліфікації; визначення напрямків та основних принципів щодо розвитку стандартів і системи сертифікації.

3. Втілення Порядку денного стратегічних досліджень (Implementation of the Strategic Research Agenda). Найчастіше в рамках даного етапу передбачається формування гнучкого, постійно змінюваного портфелю програм та проектів з різними джерелами фінансування, дослідницькими групами та бенефіціарами (отримувачами вигод та зисків від реалізації програм та проектів), що підпорядкований досягненню поставлених стратегічних завдань з урахуванням часових та ресурсних рамок, а також наявного науково-технологічного потенціалу.

Становлення та розвиток ТП в країнах ЄС виступає в якості одного з результативних інструментів реалізації національних пріоритетів науково-технологічного розвитку та поглиблення дослідницько-виробничих зв'язків. Подібний підхід у даний час активно використовується країнами Євросоюзу, будучи покладений в основу технологічної політики ЄС на середньо- та довгострокову перспективу. Його особливість – можливість використовувати весь набір сучасних технологій управління науково-технологічним розвитком, від національних і міждержавних проектів до гнучких форм, пов'язаних з формуванням спільного бачення пер-

спектив науково-технологічного розвитку у всіх його учасників – держави, приватних компаній, наукового співтовариства, громадянського суспільства тощо.

Узагальнюючи консолідуючу роль ТП у країнах ЄС, важливо підкреслити, що даний тип державно-приватного партнерства дозволяє сконцентрувати та мобілізувати зусилля всіх зацікавлених сторін інноваційного процесу - різних відомств, бізнесу, наукового співтовариства, інвесторів та громадськості для досягнення кінцевих цілей в конкретних стратегічних пріоритетних напрямках; узгодити та скоординувати діяльність різних відомств, держкорпорацій, інфраструктурних інституцій, регіонів в рамках існуючих механізмів реалізації національної науково-технологічної політики – державних програм, інноваційних проектів, галузевих стратегій і програм, корпоративних програм розвитку і т.д. Механізмом узгодження і координації є застосування технологічного картування, визначення дерева цілей, формулювання індикаторів їх досягнення, встановлення конкретних термінів та розподіл зон відповідальності між конкретними учасниками.

Отже, головним методологічним підходом ЄС щодо формування та розвитку ТП є механізм приватно-державного партнерства знизу-догори (bottom-up), де ключові інноваційні ініціативи виходять від виробника товарів та послуг, який керується ринковим та суспільним замовленням від кінцевого споживача, що дозволяє дійти до консенсусу усім прошаркам суспільства у єдиному інноваційному процесі.

Досвід Російської Федерації зі створення технологічних платформ

На відміну від ЄС, у Росії адаптація європейського досвіду з формування технологічних платформ відбувається згідно підходу «згори-донизу» (top-down), зі збереженням державного управління національною науково-інноваційною сферою. Активна робота зі створення російських технологічних платформ розпочалася в серпні 2010 року. Ідея щодо їх формування належить Урядовій комісії з високих технологій та інновацій (УКВТІ). Основна функція у формуванні ТП покладена на міністерства, причетні до ініціювання даної реформи (Міністерство економічного розвитку та Міністерство освіти і науки).

На виконання рішення Урядової комісії з високих технологій та інновацій від 3 серпня 2010 р. № 4 Міністерством економічного розвитку спільно з Міністерством освіти і науки здійснюється прийом пропозицій щодо проектів реалізації технологічної платформи для включення до Переліку технологічних платформ [11], згідно якого в Росії функціонуватиме 30 ТП. Хоча ініціатива створення ТП належить державі, але принцип державно-приватного партнерства перегукується з загальноєвропейським та світовим підходами.

Зараз у РФ розглядається питання щодо національних пріоритетів, реалізація яких можлива на основі формування технологічних платформ. До таких пріоритетів належать:

1. Досягненням технологічного лідерства в області атомної енергетики, де технологічні платформи спрямовані на вирішення таких завдань, як створення лінійки атомних реакторів четвертого покоління для внутрішнього ринку і на експорт; створення системи обслуговування ядерного паливного циклу на нових технологічних умовах; розвиток технологій альтернативної (водневої) енергетики, в тому числі, що використовують для накачування елементів енергію АЕС.

2. Забезпеченням ефективного функціонування та розвитку нафтогазового комплексу, де можуть бути сформовані технологічні платформи, спрямовані на створення технологій дорозвідки, видобутку і транспортування (включаючи створення танкерів СПГ льодового класу) вуглеводнів з нових районів видобутку (Крайню Північ, арктичний шельф); підвищення енергоефективності нафтової і газової галузей; забезпечення повноти вилучення енергоресурсів, створення технологій реабілітації родовищ з раніше не повністю вилученими запасами; розробка технологій видобутку нетрадиційних видів вуглеводнів, включаючи шахтний метан; розвиток технологій попутного видобутку гелію на газових родовищах.

3. Забезпеченням енерго- і ресурсозбереження, енергоефективного споживання на основі технологічних платформ, спрямовані на забезпечення конкурентоспроможності російських виробників енергетичного устаткування і технологій на внутрішньому і певних сегментах світового ринку; підвищення ККД і екологічних характеристик теплових електростанцій; підвищення енергоефективності промислового й побутового споживання електроенергії на базі комплексної інформатизації; створення високовольтних енергомостів «схід-захід» та сучасної високонадійної системи управління міжрегіональними потоками електроенергії.

За даними, поданими до ЄК у межах співпраці з мережею Європейських технологічних платформ, кількість ТП дещо перевищує офіційно затверджену у Переліку технологічних платформ і складає на сьогодні 32 різнопрофільні технологічні платформи [12].

Фактичними учасниками технологічних платформ в РФ стали великі і середні промислові компанії, державні наукові центри, університети, академічні та галузеві науково-дослідні інститути, наукововиробничі об'єднання тощо. Приблизно у третині ТП координаторами виступають держкорпорації і компанії з державною участю. Організації-координатори інших техплатформ – держуніверситети, державні наукові центри або федеральні держустанови.

Процедура створення ТП в Росії, на наш погляд, містить ознаки забюрократизованості процесу – певної пасивності в їх діяльності, низької якості менеджменту та занадто великих очікувань на фінансову державну допомогу. Серед позитивів російського досвіду варто відзначити конкретні механізми підтримки технологічних платформ.

Перший механізм – пряме субсидування з держбюджету. Принципова згода на виділення державних субсидій – по 10 мільйонів рублів на кожен техплатформу – Міністерство фінансів Росії вже дало. Ці кошти планується спрямувати на покращення менеджменту ТП: написання стратегічних програм досліджень і чітких планів їх реалізації. Оскільки у майже половині техплатформ такі програми вже написані, але в Мінекономрозвитку їх якістю залишилися незадоволені.

Другий – участь техплатформ у федеральних цільових програмах та державних програмах, залучення ТП до формування тематики федеральної цільової науково-дослідної програми «Дослідження та розробки за пріоритетними напрямками розвитку науково-технологічного комплексу Росії на 2014-2020 роки». За даним видом роботи Міністерством освіти та науки РФ провело «пілотний збір тематик» від технологічних платформ на 2013 рік, провело «пріоритезацію» заявок експертами кластерів інноваційного центру «Сколково» після чого запропонувало доопрацювати заявки і підготувати технічні завдання до лотів на 2013 рік. Загальне фінансування НДР за пріоритетними напрямками ФЦП «Дослідження і розробки» в 2013 році було передбачене у розмірі понад 4,0 мільярда рублів.

Третій – участь у програмах інноваційного розвитку великих компаній і держкорпорацій. Стосовно даного механізму наприкінці березня 2013 р. Мінекономрозвитку оприлюднило на своєму офіційному сайті методичні матеріали з розробки плану взаємодії компаній з державною участю з техплатформами за пріоритетними для них напрямками. Такий план може передбачати і участь у розробці стратегічних програм досліджень профільних технологічних платформ.

Українські національні технологічні платформи: етапи становлення та перспективи розвитку

В Україні на відміну від європейської практики, де великий бізнес ініціював створення ТП, та російської державної централізованої політики щодо діяльності ТП, ініціатором ідеї української національної технологічної платформи (УНТП) стала активна частина наукової спільноти та залучений нею малий і середній бізнес.

Так, за ініціативою групи вчених та за підтримки національного інформаційного пункту (НІП) України починаючи з 2006 року було розпочато діяльність щодо створення національних технологічних платформ, в тому числі платформи «Їжа для життя». Ідея створення платформи виникла після наради у Києві 9-10 лютого 2006 року, організований НІП України за участі представників Європейської Комісії з пріоритету «Біотехнології, сільське господарство та продукти харчування» і за безпосередньої консультаційної підтримки Інституту досліджень їжі в Англії. Після широких консультацій та обговорень основних напрямків діяльності ТП в колі експертів 27 квітня 2012 року в м. Ужгороді було офіційно оголошено про заснування Української НТП «Агропродовольча». 17 травня було розпочато її юридичну реєстрацію. При розробці її структури, стратегічного плану дій, а також організації діяльності були враховані всі успішні вітчизняні та міжнародні приклади позитивного досвіду з інновацій у секторі МСП як і перші уроки діяльності різних ЄТП. Одне з головних завдань платформи – стати дієвим інструментом зміцнення інноваційного потенціалу українських малих і середніх підприємств харчового сектору, зокрема через їх залучення до виконання Європейських програм науково-технічного співробітництва.

УНТП «Агропродовольча» стала фактично першою технологічною платформою, створеною в Україні. Вона являє собою добровільне об'єднання окремих 12-ти тематичних кластерів (очолюваних експертами-фахівцями в своїх галузях) з організаційними

і робочими групами, представниками зацікавлених політичних, наукових і промислових структур. Дана форма державно-приватного партнерства повинна стати інструментом зміцнення інноваційного потенціалу українських підприємств, передусім харчового сектору, зокрема через їх участь у Європейських програмах науково-технічного співробітництва. Адже замислювалася дана ініціатива як віддзеркалення існуючої Європейської технологічної платформи «Їжа для життя», Концепція як Європейської Технологічної Платформи «Їжа для життя» [16], так і Української Національної Технологічної Платформи «Агропродовольча» ефективно інтегрована у стратегічно сфокусовані, транснаціональні спільні дослідження у сфері харчування, ринкової поведінки споживачів та контролю за ланцюгом харчування.

Такий методологічний підхід здатний забезпечити прогресивні, нові та вдосконалені продукти харчування на національному, регіональному та світовому ринках відповідно до потреб та очікувань споживачів. У результаті інноваційні продукти разом із рекомендаціями щодо змін у режимі харчування та стилю життя будуть мати позитивний вплив на стан здоров'я населення та загальну якість життя - продовження тривалості здорового життя (рис. 2). Така цільова діяльність буде підтримувати успішну та конкурентоспроможну сільськогосподарську промисловість та агробізнес, засновані на економічному зростанні, передачі технологій, сталому виробництві продуктів харчування та довірі споживачів.

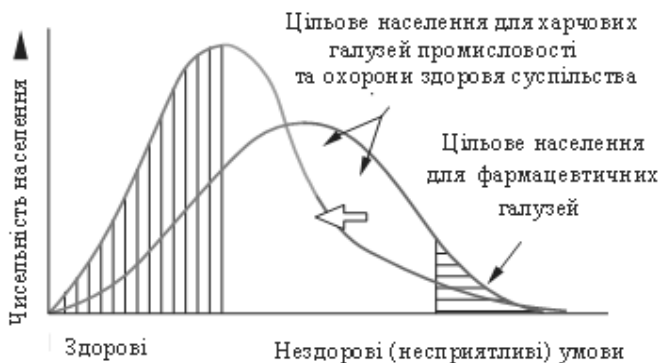

Рис. 2 Схематичне зображення покращення стану здоров'я населення – цільові сфери харчової та фармацевтичної галузей економіки щодо стану здоров'я суспільства

Виходячи із міждисциплінарності досліджень та потенційно багатогалузевого застосування агропромислових технологій, а також необхідності взаємодії підприємств та установ з різних секторів для досягнення результативності технологічно-інноваційного розвитку, на другому консенсусному етапі було узгоджено наступну структуру УНТП «Агропродовольчя». Відповідно до стратегічного бачення інноваційного розвитку АПК було сформовано 12 спеціалізованих кластерів: 1) харчові технології; 2) агробіотехнології; 3) агроекологія; 4) безпека та якість їжі; 5) здоров'я рослин; 6) здоров'я тварин; 7) здоров'я людини; 8) нанотехнології в аграрному і продовольчому секторі та медицині; 9) ІКТ; 10) ринки; 11) соціально-економічний; 12) координаційний.

В умовах відсутності в офіційній нормативно-правовій базі України поняття «технологічна платформа», організаційно-правовою формою ТП було обрано ТЗОВ. Засновником УНТП «Агропродовольчя» в мережі ЄТП «Їжа для життя» стала компанія «Міжріччя», координатором – професор кафедри мікробіології, вірусології, імунології з курсом інфекційних хвороб медичного факультету Ужгородського національного університету, д.б.н., пров. н.с. Надія Бойко.

В процесі планування стратегічних пріоритетів УНТП «Агропродовольчя» було використано тристадійний підхід, характерний для будь-якої ЄТП:

- Підприємці з виробничого сектору у спільному діалозі формулюють спільну позицію щодо перспектив розвитку тієї чи іншої технології чи напрямку діяльності.

- Представники бізнесу разом з дослідниками та громадськістю визначають «Стратегічний план дій», визначаючи довго- та середньострокові перспективи конкретних пріоритетних напрямків та технологій.

- Приватний бізнес у співпраці з державними органами влади та усіма зацікавленими сторонами спільно реалізують «Стратегічний план дій», мобілізуючи значні людські, інтелектуальні, інформаційні, матеріальні, організаційні та фінансові ресурси на принципах прозорості та відкритості.

На основі широких консультацій було розроблено, узгоджено та прийнято Стратегічний план дій «Агропродовольчя» на 2012-2015 рр., який являє собою середньострокову програму досліджень 12 кластерів [17]. Узгодженість та синхронність дій усіх дванадцяти

кластерів забезпечуватиметься відповідним спеціалізованим кластером з «Координації та міжнародного менеджменту».

Зважаючи на піонерство НТП «Агропродовольча», успішність її діяльності можна розглядати як важливий мотиваційний фактор, що сприятиме створенню інших технологічних платформ в Україні. І таких ініціатив в Україні вже є декілька. Так, за ініціативи НТТУ «КП» та НАН України було підготовлено меморандум «Про утворення технологічної платформи «Інтелектуальна об'єднана електроенергетична система України». Ініціаторами формування Технологічної платформи є НАН України та НТУУ «КП», а Координатором Технологічної платформи є Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. Серед основних цілей та завдань створення Технологічної платформи – впровадження інтелектуальних технологій в українській електроенергетиці для забезпечення інноваційного прориву в розвитку енергетичного сектору економіки України, різкого підвищення ефективності, надійності та безпеки його діяльності.

Також Розпочато роботу з формування Української науково-технологічної платформи (УНТП) «Передові матеріали і технологічні процеси їх отримання» [13] за ініціативи Інституту проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича НАНУ з метою з'ясування потреб промисловості в розвитку нових технологій і визначення пріоритетних завдань короткострокового (3–5 років), середньострокового (4–10 років) та довгострокового (> 10 років) характеру. Одним із завдань даної УНТП є розвиток вітчизняних ресурсозощаджуючих технологій отримання матеріалів для їх застосування у промисловості. В рамках діяльності цієї платформи планується не тільки створити нові матеріали, розробити відповідні технології, а й впровадити вже наявні завдяки ефективному менеджменту, реалізації технологічних процесів і ощадному використанню сировинних ресурсів. Інше важливе завдання діяльності УНТП – налагодження ефективних контактів з іноземними (європейськими) технологічними платформами, що уможливить як пошук партнерів у сфері трансферу розробок, так і допоможе українським ученим та виробникам узяти участь у проєктах європейських наукових програм. Фінансування УНТП передбачене за рахунок внесків промислових підприємств, органів виконавчої

влади, дослідницького сектору, фондів міжнародних програм. Розмір та співвідношення цих засобів визначається відповідним договором у процесі розвитку УНТП. На поточний момент створення УНТП здійснюється в рамках пілотних дій по реалізації проекту РП 7 BILAT-UKR*AINA – «Enhancing the BILATeral S&T Partnership with UKRraine*Advanced INnovative Approach», що виконується за фінансової підтримки Єврокомісії [14].

Отже, в Україні відбуваються загальноєвропейські інноваційно-технологічні процеси щодо створення технологічних платформ як дієвої форми інвестування інновацій у рамках державно-приватного партнерства. Особливостями формування УНТП в Україні є:

1) застосовано європейський принцип заснування ТП «знизу-догори», проте з деякими специфічними рисами. Ініціатива щодо створення як першої УНТП «Агропродовольча», так і наступних поки що проектів УНТП, виходить від активного проінноваційного прошарку дослідницького сектору в поєднанні з малим і середнім бізнесом, який і став офіційним засновником першої української технологічної платформи;

2) державні органи влади, зокрема Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації, долучилися до ініціативи першої платформи «Агропродовольча» вже після офіційної реєстрації її як суб'єкту підприємницької діяльності. В результаті Державним Агентством у 2012 р. було підготовлено проект Концепції формування Технологічних платформ в Україні [15] з метою внесення змін та доповнень в законодавче поле України щодо регулювання інноваційної діяльності. Треба зазначити, що за змістом даний документ досить подібний до російської версії, але остаточно ця концепція так і не була затверджена;

3) у створенні першої УНТП відіграли вагомий роль міжнародні експерти, Національні контактні пункти РП7 ЄС, європейська мережа ЄТП тощо. Інформаційно-консалтингова підтримка з боку міжнародних інституцій дозволила на етапі консолідації ідей та людських ресурсів сформувати пул стейкхолдерів (зацікавлених сторін), який став ядром майбутніх кластерів УНТП «Агропродовольча».

Роль соціально-економічного кластеру та суспільних наук у створенні технологічних платформ

У процесі створення першої української національної технологічної платформи було задіяно механізм так званого «сніжного кому», коли експерти одного вузькоспеціалізованого профілю шляхом відкритого діалогу із зацікавленими представниками бізнесу, науки, держави та громадськості ставили на порядок денний досить комплексні і суспільно-значимі питання, вирішення яких потребувало залучення до цієї дискусії ще більш широкого спектру фахівців та спеціалістів. Таке «розгортання» тематичного напрямку призвело до розуміння необхідності, по-перше, в об'єднанні зусиль різнопрофільних експертів, по-друге, у ще більш деталізованому вивченні причин та наслідків досліджуваного соціально-економічного явища з ідентифікацією конкретних технологічних рішень та конкурентних інновацій.

Визначення на крестематичних засадах місії, основних цілей, напрямків діяльності УНТП «Агропродовольча», визначення цільових груп учасників та кінцевих споживачів, а також критеріїв оцінювання ефективності її функціонування у єдиній системі інноваційного менеджменту потребувало певного методичного інструментарію. Саме з цією метою до складу технологічної платформи було залучено в якості необхідного елемента достатньо широке представництво експертів у галузі соціально-економічних та гуманітарних наук, ГО та бізнесу (зокрема, у сфері маркетингових досліджень), на базі котрих і було створено соціально-економічний кластер, який взяв на себе обов'язок щодо вирішення таких основних проблем:

1. Соціологічний та маркетинговий моніторинг інноваційних можливостей освітніх, наукових та бізнес інституцій в галузі агропромислового виробництва.

2. Теоретико-методичне обґрунтування оптимальних напрямків використання науково-технічного потенціалу аграрної науки України, що відповідає умовам заснованого на знаннях суспільства.

3. Розробка науково-технологічних та інноваційних середньо- та довгострокових прогнозів щодо тенденцій розвитку національних, європейських та світових аграрних ринків.

4. Дослідження проблем комерціалізації результатів науково-технічної діяльності аграрної науки в умовах переходу до економіки, заснованої на знаннях.

5. Розробка організаційно-методичного забезпечення формування та реалізації науково-технологічних та інноваційних пріоритетів у сфері аграрного виробництва та переробної промисловості.

6. Дослідження процесу поведінки споживачів та ключових факторів, що сприяють її зміні у напрямку до більш здорового харчування.

7. Розробка та перевірка нових способів ефективної взаємодії та передачі цільової інформації про здорове раціональне харчування для різних верств населення з різними потребами, в тому числі різних етнічних груп населення, жінок, дітей та людей похилого віку, що піддаються найбільш високому ризику.

8. Прогнозування та планування культури харчування в Україні, Європі та на світовому аграрному ринку.

9. Аналіз ролі цін на різні продукти харчування та їх вплив на різні верстви населення (наприклад, споживачів з різним рівнем доходу).

10. Удосконалення соціальних, економічних, організаційних і інформаційних механізмів формування та ефективного використання науково-технологічного та інноваційного потенціалів України, їх взаємодії з науковими потенціалами зарубіжних країн, інтеграції вітчизняної аграрної науки в світову та європейську наукову систему.

11. Дослідження соціально-економічних аспектів діяльності транснаціональних мереж, комунікацій та організацій у виробничо-збутовій системі, створення інфраструктурної підтримки для комплексного вирішення завдань у науковій сфері, сільськогосподарській та харчовій промисловості та бізнес-середовищі.

Необхідність проведення перманентних соціально-економічних досліджень в рамках функціонування УНТП «Агропродовольча» також обумовлено постійними змінами на агропромислового ринку в Україні та світі.

На прикладі здійсненої роботи по організації діяльності соціально-економічного кластеру в структурі УНТП «Агропродовольча» було системно проаналізовано роль суспільних наук у розбудові інноваційної економіки у цілому. Адже суспільні та

гуманітарні науки досить часто розглядаються як додаток до так званої справжньої науки, представлені технічними та природничими науковими напрямками. До такого сприйняття гуманітаріїв існують об'єктивні причини, пов'язані з певною абстрактністю розробок та пропозицій та часто неможливістю їх матеріалізації у кінцеві інноваційні продукти та послуги. Втім, при оцінці ролі суспільних та гуманітарних наук в інноваційному процесі присутній і суб'єктивний підхід, викликаний із стереотипними уявленнями про предметне поле досліджень, а також пов'язаний з тими конкретними організаційно-інституційними умовами, в яких працюють представники соціально-економічних та гуманітарних наук.

На базі емпіричних даних, отриманих в процесі функціонування соціально-економічного кластеру у складі інноваційно-орієнтованої технологічної платформи «Агропродовольча», пропонується переглянути роль та місце суспільних та гуманітарних досліджень у побудові так званої знанневої або інноваційної економіки у цілому. Індуктивні узагальнення виходять також із аналізу світових та загальноєвропейських тенденцій розвитку гуманітарної науки. Адже сучасні соціальні виклики (енергетична та продовольча безпека, старіння населення, соціальна нерівність, безробіття, зміни клімату і т.д.) чітко структуровані Європейською Комісією та представлені у новій рамковій програмі «Горизонт 2020». Визначені виклики вказують на те, що саме дослідження та інновації, спрямовані на вирішення цих проблем, стануть важливим каталізатором для сталого, розумного та інклюзивного зростання. Довгостроковість та складність цих завдань вимагають глибоких знань та розуміння першопричин, закономірностей розвитку цих явищ, адекватної оцінки наслідків та прогнозів щодо майбутнього. Саме на основі такого усвідомлення можливо розробити системні політичні, економічні та соціальні рішення. Тому суспільні та гуманітарні науки, як ніколи раніше, здатні внести найсуттєвіший вклад у розуміння сутності та змісту цих складних соціально-економічних явищ та запропонувати політикуму, бізнесу та громадянськості шляхи їх подолання.

Інноваційні рішення у точних та природничих науках пропонують безліч високотехнологічних відповідей на поставлені перед суспільством завдання, проте самі по собі окремі технології є

необхідною, але не достатньою умовою системного вирішення складних проблем сучасності. Нове бачення ролі суспільних наук полягає також у тому, що дослідження та інновації розглядаються як ключове ядро суспільно-економічних змін на краще. Тому система фінансування науки має бути принципово змінена з орієнтації на предметні області досліджень (технічні, біологічні, хімічні і т.д. науки) на фокусування проблем і викликів, які стоять перед економікою та суспільством. Багатогранність суспільних викликів потребує міждисциплінарного підходу як до фінансування досліджень, так і до напрямків впровадження їх результатів в єдиному інноваційному циклі. Це також вимагає розробки як нових адекватних методів організації роботи, нових міждисциплінарних методів дослідження, так структурних змін в управлінні науково-технічною та інноваційною політикою, зокрема в напрямку системної підтримки технологічних платформ. Сказане не означає, що європейський підхід до фінансування суспільних та гуманітарних наук визначається лише їх включенням у всі високотехнологічні прикладні дослідження. Роль фундаментальної науки у сфері соціально-економічних досліджень в останні роки лише підвищується: у ЄС спостерігається тенденція до зростання бюджету ЄДР в напрямку суттєвого збільшення (до 2,2 млрд. євро) фінансування фундаментальних суспільних та гуманітарних наук протягом всього терміну реалізації нової рамкової програми «Горизонт 2020» [18].

Таким чином, в процесі функціонування соціально-економічного кластеру УНТП «Агропродовольча» було виявлено необхідність всебічного залучення у всі компоненти аграрних досліджень суспільних та гуманітарних наук. Дослідження впливу соціально-економічних, науково-технологічних та інноваційних факторів на розвиток конкурентоспроможного агропромислового виробництва є міждисциплінарною та крестематичною компонентою в межах кожного з наукових напрямків, представлених у 12-ти кластерах НТП «Агропродовольча». У зв'язку з цим, системне розв'язання проблем підвищення соціально-економічної ефективності та зміцнення конкурентних переваг аграрного сектору на засадах розбудови сучасної інноваційної економіки, заснованої на знаннях, обумовило залучення до складу кластеру фахівців та дослідників з різних напрямків знань, включаючи психологію, соціальну невро-

логію, культурологію, поведінкову економіку, соціологію, експертів з комунікативних, маркетингових, форсайтних та етичних досліджень, біоекономіки, соціальних інновацій та інших.

Пропозиції та рекомендації

1. З метою формування відкритого суспільного діалогу необхідно створити на локальному рівні регіонів, корпоративних мереж, осередків підприємницького руху, форумах громадянського суспільства тощо дискусійно-комунікаційний майданчик з визначення суспільно-значимих викликів та соціально-економічних потреб громадян й бізнесу. На базі отриманого узагальненого бачення відповідним міністерства та відомствам потрібно забезпечити роботу постійно-діючої організаційно-інформаційної системи щодо акумулювання таких суспільних запитів та на базі відповідних громадських рад здійснювати фахове, експертне обговорення та консультування в рамках ініційованих національних технологічних платформ щодо стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку. В результаті проведеної таким чином експертно-громадської роботи передбачається визначення, з одного боку, – міждисциплінарних суспільних викликів, що потребують об'єднання інтелектуальних та ресурсних зусиль різних дослідницьких та виробничих напрямків, а з іншого, – чітко окреслених та конкретизованих технологічних та секторальних векторів розвитку, здатних здійснити інноваційний прорив та зміцнити світові конкурентні позиції вітчизняного наукомісткого бізнесу на базі створених технологічних платформ.

2. Формування державно-приватного партнерства в рамках національних технологічних платформ здатне сприяти підвищенню соціального статусу науково-дослідницької та інженерно-технологічної діяльності, повернення позитивного іміджу науки у суспільстві. Для досягнення поглибленого розуміння у громадській свідомості важливості пріоритетного фінансування вітчизняного дослідницького сектору, цінності нових знань й інновацій, повернення довіри до бізнесу та державної влади, необхідно залучити комплекс медіа-ресурсів з широкого інформування та популяризації результатів діяльності технологічних платформ. Доведення до громадянського суспільства здобутків ТП має стати двостороннім процесом.

З одного боку, наука та бізнес мають стати відкритими для моніторингу ефективності виконаного суспільного замовлення за визначеними пріоритетами розвитку та періодично звітувати щодо використаних ресурсів, наданих державою або іншими фондами. Такий звіт необхідно оформлювати у просту та схематичну форму, зрозумілу кожному громадянину суспільства. Наприклад, в рамках діяльності УНТП «Агропродовольча» одним з варіантів такого представлення запропоновано мультимедійну та інші наочні форми у чіткій логічній послідовності ланцюжку: суспільне замовлення – синергія науки та виробництва – задоволення суспільної потреби. В якості прикладу можна навести вже започатковану роботу УНТП: потреба вагітних матерів у збалансованому йодонасиченому харчуванні для народження здорової дитини — співпраця кластерів УНТП «Агропродовольча» для розв'язання проблеми — виробництво фармацевтичних препаратів, БАДів та дієтичних продуктів харчування, електронних приладів для самоконтролю з вимірювання показників мікроелементів та вітамінів у раціоні харчування — здорове населення країни. З іншого боку, власне громадянське суспільство, а саме неурядові організації, повинні бути залучені до пропаганди результатів діяльності НТП, у т.ч. через активне співробітництво з громадськими організаціями у складі відповідних кластерів технологічних платформ на кшталт соціально-економічного кластеру у структурі УНТП «Агропродовольча».

3. Забезпечення принципу відкритості платформи для «входу» нових учасників дозволяє розглядати ТП як унікальну інфраструктурну інституційну одиницю, орієнтовану на нову бізнес-ментальність та психологію конкурентної боротьби, засновану на моделі т.зв. відкритих інновацій. Для формування нових знань, креативного інноваційного мислення та набуття навичок збалансованої бізнес-поведінки у високо-конкурентній відкритій економіці необхідно розробити та впровадити відповідні програми навчання та спеціалізовані тренінги як в рамках існуючих національних ТП, так і для потенційних її учасників, а також інших зацікавлених сторін. У даному напрямку особливого значення набуває наявність інтелектуального потенціалу соціально-гуманітарних наук, адекватного потребам інноваційної економіки, яка потребує новітніх ефективних підходів, методик та моделей соціально-економічного розвитку.

4. Технологічна платформа здатна позиціонувати себе як ефективний консолідуючий інструмент, спрямований на активізацію зусиль зі створення перспективних комерційних технологій, нових продуктів і послуг, на залучення додаткових ресурсів для проведення досліджень і розробок на основі участі всіх зацікавлених сторін (бізнесу, науки, держави, громадянського суспільства), вдосконалення нормативно-правової бази в галузі науково-технологічного, інноваційного розвитку. Створення ТП можна розглядати як один із ефективних інструментів реалізації національних пріоритетів науково-технологічного розвитку та посилення науково-виробничих зв'язків. При цьому деякі з ТП дозволять уточнити пріоритети та удосконалити інструменти державної підтримки інновацій, склад і механізми реалізації державних цільових програм. На основі отриманого досвіду діяльності першої УНТП «Агропродовольча» необхідно активізувати зазначені у Розпорядженні КМУ «Про затвердження плану заходів на період до 2017 року щодо реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері» дії у напрямку адекватного нормативно-правового та інституційного забезпечення розвитку технологічних платформ в Україні.

5. Виходячи з того, що на сучасному етапі розвитку інноваційно-технологічний розвиток виступає основним елементом зміцнення конкурентоспроможності та економічного зростання, в Україні варто адаптувати успішний європейський та світовий досвід державно-приватного партнерства у сфері науки та інновацій. Практика діяльності першої національної технологічної платформи «Агропродовольча» як певне віддзеркалення європейської ініціативи по державно-приватному партнерству демонструє важливість продовження заданого вектору розвитку технологічних платформ в Україні.

Важливу роль у процесі створення вітчизняних технологічних платформ мають відігравати Національні контактні пункти Рамкової Програми ЄС з науки та інновацій, які є інформаційно-комунікаційними осередками, здатними спрямовувати свою діяльність на широке коло інтересантів європейських дослідницьких та інноваційних програм як з-посеред бізнес-структур, так і серед дослідників, ГО, фінансових та державних установ тощо. Проте дуже важливо на даному етапі чітко усвідомлювати запити кожної

групи учасників платформ, які мають бути поєднані єдиними цілями на двох взаємопов'язаних рівнях: по-перше, на загальноєвропейському це – активна участь у мережевих структурах Європейських технологічних платформ та у Рамкових Програмах ЄС, і, по-друге, на національному – підготовка стратегічних національних науково-технічних програм, які були б пов'язані із пріоритетними секторами національної економіки.

Використані джерела та література

1. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 48, ст. 253 (Із змінами, внесеними згідно із Законом N 5460-VI (5460-17) від 16.10.2012). - Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>

2. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, N 19-20, ст.166 (Із змінами, внесеними згідно із Законом N 5460-VI (5460-17) від 16.10.2012). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>

3. Гальчинська Т.А., Чепурнова Н.І., Ніколайчук С.А. та ін. Платіжний баланс і зовнішній борг України 2012 рік // Щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України: Національний банк України. – 2013. – 121с.

4. Presidency Conclusions, Lisbon European Council, 23-24 March, 2000, URL. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm

5. Список Європейських Технологічних платформ. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://cordis.europa.eu/technology-platforms/individual_en.html

6. Європейські технологічні платформи. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://cordis.europa.eu/technology-platforms/>

7. Стратегія «Європа 2020». – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>

8. Інноваційний Союз. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?pg=key

9. Рамкова Програма з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020». – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/research/horizon2020/index_en.cfm?pg=home

10. Стратегія розвитку Європейських технологічних платформ до 2020 р. - STRATEGY FOR EUROPEAN TECHNOLOGY PLATFORMS: ETP 2020. - URL: ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/etp/docs/swd-2013-strategy-etp-2020_en.pdf

11. Формування технологічних платформ в Росії. – Електронний ресурс офіційного сайту Міністерства економічного розвитку Російської Федерації. – Режим доступу: <http://www.economy.gov.ru/minec/activity/sections/innovations/formation/>

12. Російські технологічні платформи. – RUSSIAN TECHNOLOGY PLATFORMS // Information materials: Ministry of Economic Development of the Russian Federation, Russian Foundation for Technological Development. - Moscow, 2012. - URL: ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/etp/docs/technology-platforms-rf_en.pdf

13. Солонін Ю.М., Гороховатська М.Я., Білан І.І., Смертенко П.С., Федорова Н.Є., Чернишев Л.І. Технологічна платформа «Передові матеріали і технологічні процеси їх отримання» як основа відродження передової ролі України в галузі матеріалознавства // Вісник НАН України. – №4. – 2012. – С. 55–59

14. FP7 project «BILAT-UKR*AINA»/ - URL. - <http://www.bilat-ukraina.eu/>

15. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України у 2012 році. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.dkni.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/11.07_zvit2012.doc

16. Європейська технологічна платформа «Їжа для життя»: бачення до 2020 та далі. - URL // Електронний ресурс [Режим доступу: http://etp.fooddrinkeurope.eu/documents/documents/vision_food_for_life.pdf]

17. Стратегічний план дій «Агропродовольчя» на 2012-2015 рр. - Strategic Action Plan of the Ukrainian Technology Platform «Agro-Food» 2012-2015. – 20 с.

18. Горизонти соціальних та гуманітарних наук. - Horizons for Social Sciences and Humanities. - European Commission – SPEECH/13/740. - 24/09/2013. - URL: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-740_en.htm

2.3. Інфраструктурні та інституційні передумови руху до національної інтеграції в умовах інноваційного розвитку економіки

Процес національної інтеграції можна розглядати у двох аспектах. По-перше, це процес підтримки традицій і поглядів на взаємостосунки громадян країни, які сприяють її соціально-економічному розвитку на основі врахування інтересів усіх сегментів суспільства. По-друге, це встановлення нових взаємостосунків громадян країни, що пов'язане зі зміною поглядів на колишні цінності, пошук нових зразків поведінки. Але при цьому зберігаються і деякі минулі ціннісні орієнтири. Другий аспект більш характерний для країн з перехідною економікою, у тому числі і для сучасної України. Це не означає, що існують якісь принципово відмінні методи досягнення солідарного стану у країнах з перехідною економікою у порівнянні з аналогічними методами, що використовуються у країнах зі сталими соціальними і економічними відносинами в суспільстві. Слід мати на увазі, що і у стабільних суспільствах мають місце періоди, коли вимагається зміна соціальних орієнтирів, що означає порушення деяких принципів солідарності. Як правило, це викликається зміною економічного стану країни у світі, що веде до локальних соціальних і політичних криз.

У своїх подальших міркуваннях про взаємний вплив солідарності та конкурентоспроможності будемо дотримуватися розуміння солідарності, викладеного в брошурі «Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення» [1]. Виходячи з цього, будемо розуміти солідарність як прагнення до узгодження і рівноваги індивідуальних і загальних інтересів для досягнення загального блага. Очевидно, що при цьому необхідне формулювання деякої консенсусної мети. Незважаючи на те, що наріжним каменем сучасного розуміння солідарності є морально-психологічний аспект [2], ми погоджуємося з ідеями посткейнсіанства, яке виходить з необхідності будувати економічні відносини на основі гармонійного поєднання справедливості, демократії та прагматичної доцільності під безпосереднім арбітражем держави.

Еволюція солідарних інтересів та потреб суспільства

Аналізуючи причини виникнення солідарності як соціального феномену, будемо спиратися на думку, що саме розвиток технологій життєзабезпечення стало основою еволюції суспільних формацій починаючи з розрізнених осередків, що займаються збиранням і полюванням, і кінчаючи сучасною системою централізованих державних утворень, оснащених сучасними технологіями [3]. Питання про залежність рівня соціальної солідарності від рівня використання базових технологій життєзабезпечення сполучене з питанням про різну швидкість розвитку на різних континентах. Питання надзвичайно важливе не тільки в історичному аспекті, а й для розуміння сучасних структурних і змістовних відмінностей в характеристиках суспільних відносин на різних континентах і в різних державах.

Формування суспільства з елементами соціальної солідарності в сучасному розумінні відбувалося під впливом технологій виробництва продовольства. Вченому вдалося виявити численні фактори, що сприяли переходу від полювання і збирання до інструментального виробництва продовольства, і пояснити, чому передові технології вкоренилися в одних регіонах, а в інших – ні.

Виробництво продуктів харчування за допомогою полювання і збирання не вимагало від людини дотримуватися жодних особливих принципів взаємодії із собі подібними особами, за винятком процесів закріплення за кожним з членів тодішнього первісного суспільства обмежених просторів, на яких він міг займатися полюванням і збиранням, не вступаючи в конфлікт зі своїми найближчими сусідами.

Таким чином, формувалася бродяча громада мисливців, що налічувала кілька десятків людей, яка займала велику територію, в межах якої вона мала можливість видобути майже все, що було необхідно кожному з її членів. Оскільки, все ж таки, предмети полювання і збирання були розподілені нерівномірно між ареалами громад, виникала необхідність вирішувати питання міжобщинного обміну продуктами харчування і предметами побуту. Однак, на тому рівні економічного розвитку реально враховувалися тільки індивідуальні інтереси. Постійні колективні інтереси фактично були відсутні. Консенсусні цілі могли формуватися ситуативно, як правило, для захоплення нових просторів для полювання й збирання.

Осілі суспільства хліборобів, що з'явилися пізніше, відрізнялися від громад мисливців-збирачів не тільки більшою чисельністю, а й більшою їх концентрацією на площі проживання. При цьому саме по собі підвищення концентрації населення не вирішувало проблему забезпечення нових спільнот достатньою кількістю продовольства. Понад те, спостерігався парадоксальний ефект: землеробство, збільшуючи виробництво кількості їстівних калорій на одиницю площі, забезпечувало ситість людей гірше, ніж попередні йому технології полювання і збирання. Цей ефект пов'язаний з тим, що щільність людського населення росла трохи швидше, ніж доступна кількість їжі. Вихід з цієї ситуації був знайдений шляхом пошуку нових технологій виробництва харчування, для чого інтуїтивним чином був запущений процес одомашнення рослин.

Одомашненню піддалися 56 диких видів злаків з найбільшими і найважчими зернами. Вага зерен цих видів варіюється від 10 мг до більше 40 мг, що в десять разів перевищує медіанне значення для всієї безлічі диких трав планети, від якого наведені 56 видів становлять лише 1% [4,5]. Ці злаки-чемпіони головним чином зосереджені в середземноморській зоні західної Євразії. Цим, ймовірно, і пояснюється, чому землеробство раніше всього з'явилося саме там.

У світі є лише близько півтори сотні видів великих сухопутних травоядних або всеїдних ссавців – тварин, яких можна було б розглядати як кандидатів на одомашнення. Але коли говорять про одомашнення тварин, що мають істотний вплив на економіку, мають на увазі великих тварин, тобто таких, які важать не менше 100 фунтів [6]. Проте, врешті-решт, людині вдалося одомашнити тільки чотирнадцять таких видів, з яких п'ять видів худоби поширилися найбільш широко і стали грати важливу роль у більшості частин світу. У «головну п'ятірку» домашніх ссавців входять корова, вівця, коза, свиня і кінь.

В результаті утворилася ситуація, коли одиниця площі здатна прогодувати приблизно в десять-сто разів більше скотарів і землеробів, ніж мисливців-збирачів. Але для цього необхідно було переходити до розподілу праці, який, за Е.Джоркгеймом, і є першо-причиною соціальної солідарності [2].

У даному дослідженні нас цікавлять проблеми формування осередків солідарності в нинішній час і, при цьому, пошук кри-

теріїв «раціоналізації» соціальної солідарності шляхом впливу на цей процес з боку держави. У той же час інформація про те, що перші паростки соціальної солідарності з'явилися вже на світанку «людини соціальної», має затвердити нас в розумінні того, що солідарність є природним елементом всієї людської еволюції.

В даний час чинником номер один розвитку як окремих держав, так і всього людського співтовариства в цілому, вважається інтелектуалізація виробництва на основі інновацій. Тому спробуємо простежити появу цього чинника і поступове його перетворення на рушійну силу сучасного виробництва.

Вже з античних часів відомі професійно-громадські об'єднання. У середні віки у виробничій сфері виник рух солідаризації в рамках певних галузей виробництва у вигляді ремісничих гільдій [7]. Гільдії переслідували як соціальні, так і економічні цілі. З економічної точки зору консенсусною метою ремісничих гільдій було підтримання професійного рівня в рамках галузей, для чого були, по-перше, стандартизовані рівні професійної майстерності членів гільдії і, по-друге, забезпечені можливості підвищення їх кваліфікації. З соціальної точки зору гільдії функціонували, зокрема, як органи допомоги членам спільнот, яки мали в цьому необхідність.

У часи середньовіччя на зміну ремісничим підприємствам прийшли мануфактури, які об'єднували в одній майстерні ремісників різних спеціальностей. З появою мануфактур посилилися тенденції стихійної модифікації професійної структури і поява нових галузей виробництва. Роль держави виявлялася тут у створенні стимулюючих умов для розвитку нових галузей промисловості шляхом запрошення в країну іноземних фахівців і надання їм різних привілеїв.

Поява мануфактур внесла деякі зміни в систему соціальної солідарності виробничої сфери. Робочі мануфактур могли залишатися членами ремісничих гільдій. Однак, економічний аспект системи соціальної солідарності став зазнавати істотних змін. Мануфактурний спосіб виробництва створював сприятливі умови для більш активної розробки та освоєння технологічних нововведень, спрямованих на підвищення продуктивності праці і, як наслідок, зменшення кількості робочих місць. Це, у свою чергу, створювало додаткове навантаження на соціальну функцію гільдій і висувало нові вимоги до навчання робітників прийомам праці.

Все це в сукупності стало причиною протестного руху гільдій по відношенню до технологічних нововведень. Але держава надала безумовну підтримку процесові технологічного розвитку виробництва на інноваційній основі і в підсумку людська історія змінилася назавжди.

Проте, опір зростаючим темпам технологічного розвитку продовжує існувати і в даний час. Понад те, цей рух отримує ідеологічне підживлення з боку деяких відомих філософів і соціологів. Тут можна згадати Мартіна Хайдеггера [8], який вважав, що, якщо ми бачимо в технологіях можливість штучного виробництва життя, то ми повинні визнати, що ці ж технології, може навіть більшою мірою, служать штучному виробництву смерті.

Проблеми соціальної солідарності в економічних течіях XIX- XX століть

Сучасні економічні теорії беруть свій початок в XIX столітті в умовах непереможної зміни технологій виробництва. Від того часу погляди економістів на роль держави в економічному розвитку суспільства неодноразово змінювалися. В умовах ліберального реформізму вважалось необхідним активне втручання держави в економіку як важливого чинника прогресивного розвитку. У другій половині XIX століття посилилася критика державного втручання. Вплив держави пропонувалося обмежити лише виробництвом суспільних благ і контролем за монополіями [9].

Проблема економічної політики держави на сучасному рівні була сформульована Джоном Мейнардом Кейнсом в його роботі «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей». Ринок, з точки зору Кейнса, не може забезпечити «ефективний попит», тому стимулювати його повинна держава за допомогою кредитно-грошової і бюджетної політики. Ця політика повинна заохочувати приватні інвестиції і зростання споживчих витрат таким чином, щоб сприяти найбільш швидкому зростанню національного доходу. Кейнсіанські рецепти стали ідеологічною програмою змішаної економіки та теорії «держави загального добробуту» (welfare state). Як показує сучасна практика, держава в змозі робити у сфері підприємництва набагато більше, ніж просто компенсувати недоліки приватного сектора. Вона створює і формує ринки майбутнього.

За великим рахунком, державна політика США традиційно перебуває під впливом ідей Джефферсона (який вважав, що краще управляє той, хто управляє менше), і концепцій Гамільтона (який завжди виступав за активне урядове управління). Вважається, що секрет успіху цієї країни полягає в тому, що на словах її керівники слідують Джефферсону, але діють – подібно Гамільтону. Незалежно від політичної риторики, уряд США завжди інвестував значні кошти у сприяння поширенню технологій. В XIX столітті це була, наприклад, залізниця. У XX столітті уряд США фінансує за державний рахунок майже 60% фундаментальних досліджень, що сприяє активному пошуку потенційно прибуткових наукових проривів.

Наслідком активної політики США щодо стимулювання розвитку науково-технологічної сфери є створення умов для інтегрування різних сфер суспільно-корисної діяльності у містах виникнення високої «інтелектуальної напруги». Одночасно стала зрозумілою необхідність враховувати природні економічні корпоративні утворення для найбільш ефективної реалізації державної політики, спрямованої на інтенсивний технологічний розвиток. Першим прикладом таких природних утворень є економічні кластери.

Кластери як активізатори географічної близькості з метою підвищення конкурентоспроможності

Традиційна промислова політика має тенденцію «прив'язувати» базові технології до певних регіонів, априорі оцінювати внесок тих або інших регіонів в міжнародну конкурентоспроможність країни і на цій основі будувати систему стимулювання регіонального розвитку. Це приводить до обмеження конкуренції, оскільки компанії, чії галузеві спрямованості не співпадають за пріоритетами розвитку, фактично втрачають можливість стати конкурентоспроможними. Суттєвим фактором досягнення регіоном конкурентоздатного стану є економічний кластер [10]. Концепція кластерів надає особливого значення не стану ринку, а його динамічному розвитку. Саме тоді конкуренція сприяє «стихійному» а не зарегульованому підвищенню продуктивності і розширенню ринків та забезпечує процвітання багатьох регіонів. Тому завдання координації розвитку інноваційних кластерів в регіоні вимагає попередньої оцінки інноваційного потенціалу останнього та його інвестиційної привабливості.

Виникнення і розвиток кластерів сприяє об'єднанню фірм-виробників, споріднених галузей, постачальників товарів і послуг, їхній співпраці. Очевидно, що при цьому виникає можливість направляти ініціативи уряду та інвестиції на рішення загальних для багатьох фірм і галузей проблем без загрози загострення конкурентної боротьби. Мається на увазі, що урядові інвестиції повинні прямувати на поліпшення загальної економічної обстановки в регіоні, в якому існує кластер. Це, за умови рівності інших чинників, може приносити вищий дохід, ніж капіталовкладення, орієнтовані на окремі фірми, галузі або спрямовані на економіку в цілому. Цього, звичайно, не відбудеться, якщо підтримка буде надана тільки вибраним кластерам.

Організаційний механізм забезпечення координації розвитку кластерів повинен будуватися виходячи з того, що завдяки кластерам формується новий механізм об'єднання зусиль компаній, уряду і місцевих інституцій для конструктивного погодження питань стійкого соціально-економічного розвитку регіонів. Дискусії, які організовуються урядом із залучанням підприємств-учасників кластерів, відвертіші, оскільки всі задіяні гравці об'єднані спільними інтересами і зосереджені на однакових проблемах. Участь в цих дискусіях постачальників, а часто і споживачів, допомагає уникнути спроб придушення конкуренції.

Таким чином, організація форумів за участю фірм, інших суб'єктів економічної діяльності кластерів, з одного боку, і відповідних урядових агентств, з іншого, є важливою функцією інтеграції суспільства. В той же час, уряд повинен виконувати і більш прямі координуючі функції, а саме:

- інформаційні – забезпечення збору і обробки специфічної для кожного кластера інформації;
- сприяння кадровій політиці – заохочення шкіл і університетів;
- законотворчі – пояснення і спрощення законодавчих положень, що роблять істотний вплив на успішність діяльності кластерів;
- регулювання ринку – підвищення рівня місцевого попиту на продукцію і послуги, що поставляються кластером.

Слід також врахувати, що ефективність координуючої діяльності уряду істотно залежить від усвідомлення учасниками кластерів ролі нових, кластерних, принципів корпоратизації.

Виявляється, що, не дивлячись на те, що кластери забезпечують учасникам цілком відчутні конкурентні переваги, менеджери окремих фірм досить насторожено ставляться до перспективи розширення кластера. З традиційних підходів до формування конкурентних переваг випливає, що розширення кластера призведе до небажаної конкуренції та підвищення витрат на робочу силу і засоби виробництва. Тому необхідно провести роз'яснювальну роботу, щоб переконати менеджерів в тому, що багато учасників кластера не конкурують безпосередньо і розширення кластера може, навпаки, цілком знизити внутрішню конкуренцію.

Певні складнощі в координації розвитку кластерів виникають із-за концептуальної вимоги рівнозначно підтримувати всі кластери, розташовані в регіоні. Очевидно, що кластери можуть істотно різнитися і за галузевою, і за демографічною, і за багатьма іншими ознаками. Тому для уряду вигідно, щоб частина координуючої функції виконувалася на основі самоорганізації через створення асоціацій та інших громадських організацій, які являють собою поле солідаризації громадян.

Практика показує, що досить часто учасники того чи іншого кластера ніколи не зустрічаються для обговорення загальних проблем і, в результаті, громадськість і власті погано усвідомлюють важливість кластера для місцевої економіки і не планують будь яких дій, що їх підтримують кластери. Асоціації або інші громадські об'єднання, навпаки, надають незалежну трибуну для виявлення і обговорення спільних потреб. Така діяльність робить взаємодію з місцевою і регіональною адміністрацією більш раціональною, полегшує доступ до керівних структур держави у зв'язку із завданнями узгодження законодавчих реформ, а також забезпечує представництво кластера в інших групах, які здійснюють економічну діяльність.

Вважається, що виникнення кластера зобов'язане випадковому збігу обставин. Але навіть за ситуації, коли випадковості тут відводиться головне місце, майже ніколи вона не є єдиною умовою виникнення кластера. Цю випадковість розглядають, як правило, у взаємозв'язку з географічним положенням. Вплив географічного положення підвищує не тільки вірогідність виникнення випадковості, але і вірогідність того, що випадкова подія призведе до виникнення конкурентоспроможних фірм і галузей. Крім того, те, що

увяляється випадковістю, може значною мірою бути результатом місцевих умов, які існували раніше, а також ряду інших причин. Одна лише випадковість майже ніколи не здатна пояснити, через які причини виникає кластер і, тим більше, чому надалі спостерігається його зростання і розвиток. Крім того, значущість такого чинника як випадковість ставиться під сумнів практикою, яка свідчить про те, що кластери не з'являються в регіонах, де відсутні для цього необхідні умови. Все це свідчить про те, що координація розвитку кластерів на етапі їх зародження полягає в створенні сприятливих умов і, перш за все, в сприянні розвитку існуючих або виникаючих галузей, випробуваних ринком.

Етап розвитку кластера більше піддається формалізації, і тут більш ясні причинно-наслідкові зв'язки. Тому держава вже може сформулювати достатньо прагматичну політику саме відносно розвитку кластерів. При цьому конкретні дії в рамках цієї політики повинні впливати принаймні на три сфери: інтенсивність конкуренції в місцевих масштабах, загальне середовище для формування нового типу економічної діяльності в даній місцевості і ефективність дії формальних і неформальних механізмів координації сумісних дій учасників кластера. Слід також враховувати, що у міру зростання кластера посилюється його вплив не тільки на діяльність інших фірм, але і на політику, що проводиться громадськими організаціями, приватними інститутами і урядом. Тому політика вдосконалення кластера повинна з часом видозмінюватися.

Вважається, що для поглибленого розвитку і досягнення реальних конкурентних переваг кластерам потрібно десять і більше років, а тому спроби уряду створити кластер зазвичай не мають успіху. Але в той же час саме в цей період важлива координуюча роль уряду.

Реалізуючи економічну політику держави, уряд виконує декілька функцій, головними з яких вважаються: досягнення макроекономічної і політичної стабільності; підвищення продуктивності праці на рівні мікроекономіки; встановлення правил і спонукальних мотивів, чий вплив на конкурентну боротьбу сприяє зростанню продуктивності.

Але у цих функціях не чітко проявляється роль кластерів і стає незрозумілим, чому уряд повинен значну увагу приділяти стимулюванню його розвитку і вдосконаленню. При цьому часто

упускають з уваги, що тоді як перелічені три функції, що їх реалізує уряд, сприяють розвитку чинників конкурентоспроможності, умови існування кластерів є умовами, які дозволяють економіці розвиватися за рамками конкуренції по витратних чинниках. У зв'язку з цим в арсеналі уряду повинні бути принципово нові організаційно-фінансові механізми економічного регулювання. Слід також відзначити, що реалізація урядом функцій, що полягають в стимулюванні розвитку і вдосконалення кластерів, може бути успішною тільки після того, як уряд «освоїть» реалізацію згаданих «не кластерних» трьох функцій. Але і відкладати «кластерну» тему в довгу шухляду небезпечно. Бездіяльність і недостатнє розуміння необхідних кроків у напрямі підтримки кластерів може привести до того, що прогрес в економіці держави буде упущений.

Ще одна трудність у формуванні державної політики по відношенню до кластерів полягає в тому, що досвід країн, які досягли успіху у використанні кластерів як чинників економічного зростання майже неможливо «пересадити» на ґрунт іншої державності. Це пов'язане, перш за все, з тим, що кластер – це добровільне і у жодному випадку не формальне об'єднання господарюючих суб'єктів, кожен з яких по-своєму оцінює інформаційні потоки, що поступають неконтрольовано із-за меж розміщення кластера. І, відповідно, його реакція на цю інформацію також є повністю неконтрольованою. Саме тому якоїсь стандартної політики уряду щодо кластерів до теперішнього часу в світі не існує. Можна говорити тільки про загальні принципи такої політики, а саме:

1) уряд повинен орієнтуватися на посилення і розвиток, а також на вдосконалення всіх кластерів, а не тільки обраних;

2) безумовно, не всі кластери можуть домогтися успіху, але це має визначатися виключно ринковими силами, а не рішеннями уряду.

3) більшість кластерів формуються незалежно від дій уряду, а іноді всупереч йому. Кластери виникають там, де є база локальних переваг для їх побудови. Для оцінки зусиль уряду по розвитку кластера необхідно, щоб певні зародки кластера вже пройшли перевірку ринком.

4) економічному оновленню на основі кластерів протидіють могутні сили, що виникають унаслідок застарілих поглядів на конкурентоспроможність і сталих інтересів, що формуються на основі

існуючої ситуації. Тільки тривалий процес із залученням до нього відповідних інститутів може забезпечити протидію цим силам.

Виходячи з перерахованих принципів, можна запропонувати деякі рекомендації щодо урядової координації розвитку кластерів. Перш за все, є сенс звернути увагу на методи стимулювання, які вважаються ефективними для економіки, в якій головними дійовими особами є фірми, підприємства і галузі, які не сприймають кластерну ідеологію і фактично гальмують або роблять неможливим виникнення і розвиток кластерів, особливо інноваційних.

По-перше, слід звернути увагу на те, що таким гальмом може стати консервативна промислова політика, яка, як правило, заохочує розвиток тих конкурентних переваг, які головним чином визначаються масштабом зростання доходів. Саме на цій основі визначаються пріоритетні (з погляду уряду) галузі. Такий підхід практично виключає турботу уряду про розвиток галузей, які щойно зароджуються і яким необхідно набрати критичну масу. Концепція кластерів базується на ширшому, динамічнішому баченні процесу конкуренції між фірмами і регіонами на основі зростання продуктивності. При цьому практика показує, що взаємозв'язки і обмін інформацією в кластері часто сильніше впливають на зростання продуктивності, ніж масштаби роботи окремих фірм. У зв'язку з розвитком кластерів сприяють субсидії і тимчасове припинення внутрішньої конкуренції в таких сферах, як інвестиції в розробки, конструювання, інновації.

Маючи на увазі, що кластер є відкритою системою по відношенню до зовнішнього світу, здатною розвиватися значною мірою на основі самоорганізації, слід скептично ставитися до рекомендацій з приводу обмежень для іноземних фірм (у тому числі і блокування імпорту). Концепція кластерів виходить з постулату, що іноземні фірми підсилюють зовнішні зв'язки кластера і тим самим сприяють підвищенню продуктивності фірм, що входять в нього.

Звичайно, в початковий період формування кластерної ідеології відповідних організацій може і не існувати. Тоді уряд повинен використовувати для розвитку асоціативних форм взаємодії в кластерах такі організації, як, наприклад, торгові палати. Іншими формами стимулювання асоціативних відносин є переговори за круглим столом або створення рад, що охоплюють всю економіку або значні її частини. Ініціюючи такі заходи, уряд сприяє формуванню асоціацій, які з часом можуть узяти на себе значну роль по розвитку кластерів.

У зв'язку з бурхливим розвитком сьогодні засобів теле- і транспортних комунікацій може виникнути враження, що географічна близькість учасників кластера зовсім не обов'язкова. Насправді проблема кластеризації продовжує залишатися проблемою перетворення чинника географічної близькості на один з основних чинників конкурентоспроможності. Концепція кластерів підкреслює крайню бажаність переміщення груп зв'язаних між собою видів діяльності в межі однієї території, а не їх розподіл серед регіонів або навіть країн. Таке угруповання знижує загальні системні витрати, полегшує розповсюдження внутрішньої інформації та інновацій.

Звичайно, не можна виключати формування кластерів і на територіях, ізольованих від інших фірм, що працюють в тій самій сфері. Проте, це вимагає від фірми, яка є ініціатором формування такого кластера, усвідомлення того, що їй доведеться вирішувати безліч проблем, пов'язаних із залученням постачальників, підвищенням зацікавленості місцевих інститутів в капіталовкладеннях і визначенням шляхів створення спеціальних місцевих ресурсів. Очевидно, що за відсутності деякої загальної стратегії розвитку того або іншого регіону всі ці задачі вирішити надзвичайно важко.

В цілому ж практика кластерних ініціатив свідчить, що успіх координуючої діяльності уряду можна чекати за дотримання таких умов:

- Розуміння всіма зацікавленими сторонами джерел конкурентоспроможності і ролі кластерів в досягненні конкурентних переваг.
- Концентрація зусиль на подоланні перешкод і зниженні обмежень у вдосконаленні кластера.
- Однакове ставлення до всіх кластерів в даній країні або регіоні.
- Встановлення реальних меж кластерів.
- Широке залучення до активної взаємодії з урядом всіх учасників кластерів. Ініціатори створення кластера повинні залучати фірми всіх розмірів, так само як і представництва всіх важливих клієнтів.
- Лідерство приватного сектора. В ідеалі ініціативи кластера повинні здійснюватися через певні структури, незалежні від уряду, і накладе з приходом нової адміністрації успішні зусилля можуть бути зведені нанівець.
- Пильна увага до міжособистих контактів. Розвиток комунікацій є суть успішних ініціатив кластера.

- Ініціативи кластера повинні мотивуватися прагненням досягти результатів. Оцінка ситуації і широке бачення перспектив на майбутнє повинні супроводжуватися конкретними, дієвими кроками. Як в уряді, так і в приватному секторі потрібні сильні лідери.

- Інституціоналізація, вдосконалення кластера.

Роботу по координації розвитку кластерів уряду слід починати зі створення належних умов. А для цього потрібна окрема державна програма. В Україні основою такої програми можуть бути вже прийняті на державному рівні нормативні документи, такі, наприклад, як Державна цільова економічна програма «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009–2013 роки (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 р. № 447), «Концепція розвитку національної інноваційної системи» (Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р), Закон України «Про наукові парки» (від 25 червня 2009 р., №1563-VI).

Маючи на увазі, що перспектива економічного розвитку України тісно пов'язана з реалізацією інноваційних принципів, виникає питання: що потрібно для формування інноваційних кластерів? Сьогодні формування виробничих структур, спрямоване на підвищення конкурентоспроможності підприємств, здійснюється на основі інтеграції регіонального і галузевого підходу, розвитку виробничої кооперації і створення інноваційних економічних систем, які іноді називають промисловими кластерами. Інституційно-мережевий підхід до організації промисловості характеризує кластер як сукупність виробничих структур, зв'язаних між собою відносинами взаємозалежності в рамках виробничої мережі, що функціонує на основі механізму координації. Стверджують, що формування промислових кластерів поліпшує конкурентоспроможність підприємств. Кластери є фактично виробничими мережами, які сприяють міжфірмовим зв'язкам, об'єднують товаропотоки а також послуги, капітали і технології. При цьому добровільна співпраця компаній спрямована на формування такої структури кластера, що забезпечує максимальну ефективність виробничого підприємництва. Кластери сьогодні можуть грати важливу роль в інноваційному розвитку промисловості.

Розрізняють ліберальну та централістську кластерну політику. Ліберальна кластерна політика спрямована підтримку кластерів, які спочатку були сформовані ринком. Прихильники цен-

тралістської політики цілеспрямовано створюють інфраструктуру для кластерів через механізми державного регулювання. Багато відмінностей кластерного підходу визначається специфікою регіону, де формується кластер.

Існують декілька видів інституцій, здатних ефективно виконувати функції по розвитку, інтернаціоналізації і побудові мережових структур. До них відносяться центри експертизи (Фінляндія), центри переваги (США); консалтингові, маркетингово-аналітичні і брендингові компанії (Economic Competitiveness Group (США), Центри маркетингово-аналітичних досліджень (Казахстан), Vauman Innovation, «ПРО-ИНВЕСТ Консалтинг» (Росія)); інститути і агентства, що входять в кластерні ініціативи (Мюнхенський технічний університет (TU Munchen), агентство Bayern Innovativ GMBH (Баварія), консалтинговий центр «Пріоритет» (Росія)). Слід враховувати й те, що бізнес-інкубатори та їхні мережі, промислові й наукові технопарки, особливі економічні зони, вільні економічні зони і зони найбільшого сприяння є інституційним віддзеркалюванням промислових або регіональних кластерів.

Сьогодні говорять про «просторові» і «позапросторові» кластери. У зв'язку з цим є сенс розглянути деякі особливості визначень кластерів різних типів. Для опису географічної агломерації промислових або супутніх виробництву фірм використовується багато термінів. Іноді терміни, що мають різні значення, використовуються як рівнозначні, створюючи плутанину. Зокрема, важливо бачити наступні відмінності у визначеннях, які використовуються в літературі:

- Індустріальний (промисловий) кластер– агломерація виробничих зв'язків типу постачальник-покупець або покупець-постачальник, або загальних технологій, загальних покупців або каналів розповсюдження, або загальних професійних областей [11].
- Регіональний кластер– це той самий індустріальний кластер, фірми якого знаходяться в географічній близькості один до одного [12].
- Індустріальний район – концентрації фірм, залучених у взаємозалежні виробничі процеси, часто в якійсь промисловій галузі або сегменті промисловості, і розташованих у просторі, який можна подолати протягом дня[13].
- Ділова мережа – складається з декількох фірм, які мають постійну комунікацію і взаємодію, і, можливо, певний рівень

взаємозалежності, але при цьому галузеві зв'язки або географічна близькість необов'язкові [14].

Регіональні кластери, як вони визначені тут, включають індустріальні райони, тобто малі і середні виробничі фірми, або об'єднання високотехнологічних фірм, зв'язаних через розвиток і використання загальних технологій, а також виробничі системи, які містять великі центральні фірми і їх місцеві постачальники і виконавці.

Метод інтеграції кластерного підходу в інноваційну промислову політику характеризується змішаним сценарієм формування кластерів, комбінуванням інструментів централістської і ліберальної кластерних стратегій; вирішенням проблем мережевої організації виробничих структур через кластеризацію малого і середнього бізнесу

Існує ряд чинників, що обмежують розвиток вітчизняних промислових кластерів. Перший характеризується тим, що на даний час субконтракція, аутсорсинг і сателітна форма організації промислових структур в Україні не отримали широкого розвитку і застосування. У вітчизняній практиці сателітна форма організації не забезпечує конкурентоспроможності і якості продукції внаслідок афілюваності і непрозорості ведення бізнесу.

Орієнтуючись на наявність природних корпоративних структур типу кластерів не слід забувати про необхідність повної зміни світогляду усього населення у напрямку сприйняття інновацій в усіх сферах нашого життя. Йдеться про врахування елементів інноваційної культури.

Інноваційна культура у системі суспільної інтеграції

Підвищення інноваційної культури є проблемою не тільки України, але й інших країн світу, чия політика спрямована на стрімкий розвиток науково-технологічної та інноваційної сфери. На початку 2000-х років в Європі було оголошено про формування загальноєвропейського дослідницького простору (European Research Area). Передбачалося, що рух до такого простору буде здійснюватися не тільки через законодавчі механізми, а й шляхом «зближення менталітетів». Тут доречно нагадати, що ще в 1995 році в ЄС був прийнятий так званий «План дій в інноваційній сфері». Одним з головних напрямків діяльності в рамках цього Плану значиться «Впровадження справжньої культури інновацій».

Спочатку передбачалося, що в рамках цього напрямку основні зусилля будуть зосереджені на підтримці освітніх програм. Але поступово центр ваги тут став зсуватися в бік розробки ефективних процедур підтримки інноваційної діяльності з боку місцевих адміністрацій і компаній. Однак у теперішньому часі стало очевидним, що потрібне більш широке трактування поняття «культура інновацій» (або «інноваційна культура»).

Основні параметри інноваційної культури мають бути скореговані з поняттям культури «взагалі», тим більше, що інноваційний процес потребує опори на інтелект, глибоке розуміння еволюції відносин між людиною і навколишнім його природним середовищем. Культуру «взагалі» можна розуміти як систему, духовних і матеріальних цінностей, втілених у творах видатних діячів суспільства і таких, що містять рафіноване відображення досягнень інтелекту, осягнення глибинних взаємозв'язків між людиною і навколишнім середовищем. Усвідомлення ціннісних особливостей цих творінь виникає на основі виховання, освіти, накопичення життєвого досвіду.

Культура є своєрідним «гармонізатором» відносин у суспільстві. При цьому мається на увазі, що гармонізуються стосунки між окремими особистостями, між особистістю і суспільством, між соціальними групами. Культура формується протягом «соціального часу», постійно коригуючи уявлення про вплив минулого на сьогодення, підтримуючи баланс між реальними можливостями і очікуваннями. Культура, звичайно, припускає логіку відносин і подій, але в жодному разі не вичерпується цією логікою. «Виробництво» культурних цінностей та їх усвідомлення значною мірою ґрунтується на почуттях та емоціях, які не можуть бути повністю стандартизованими.

Сказане не вичерпує понять і уявлень про культуру як соціальний феномен. Однак, на нашу думку, сказаного досить, щоб наблизитися до розуміння проблематики інноваційної культури як системи суспільних потреб і можливостей об'єднання багатьох соціальних, економічних і технологічних факторів на певній спільній платформі.

Оскільки інноваційний розвиток – це, перш за все, прагнення до досягнення конкурентоспроможності на ринку товарів і послуг, то,

очевидно, що проблеми інноваційної культури виникають не тільки в рамках держави або союзу держав. Має сенс говорити і про інноваційну культуру окремих підприємств і фірм. Створення та підтримка високого рівня інноваційної культури на рівні держави вимагає великих вкладень з метою вдосконалення майстерності робочої сили, кращого розуміння виробництва з боку менеджерів, ефективного обміну новими ідеями і досвідом використання нововведень. Ті держави, які в змозі все це забезпечити в масовому масштабі, досягають успіху у світовій конкуренції. Однак, на рівні держави успіх може бути досягнутий і за відсутності таких можливостей, там, де висока конкурентоспроможність є результатом високої якості роботи невеликої групи людей. Такі приклади можна спостерігати у професійному та фінансовому сервісі, в кіно і в шоу-бізнесі взагалі, і особливо в галузях, що базуються на передових технологіях (програмне забезпечення, спеціалізовані інтегральні схеми тощо) [15]. Таким чином, на рівні державного управління науково-технологічною сферою впроваджувати інноваційну культуру необхідно в будь-якому випадку, незалежно від реального рівня бюджетного фінансування НДДКР. Однак економічним чинником інноваційна культура може стати лише за достатньої фінансової підтримки державою науково-технологічної та інноваційної сфери.

На жаль, політичні установки на інноваційний характер розвитку економіки, проголошені на найвищому рівні, поки не знаходять адекватного втілення в реаліях бюджетної та податкової політики України. У зв'язку з цим і проблеми розвитку інноваційної культури в Україні вирішуються сьогодні швидше за рахунок чинників здорового консерватизму, тобто на основі напрацьованої в попередні десятиліття практики технологічного розвитку шляхом створення міжгалузевих науково-технічних комплексів, інженерних центрів тощо, ніж на основі державної підтримки і преференцій для наукоємних напрямів діяльності у сфері виробництва та послуг в сучасних умовах. Україна має вагомі об'єктивні передумови формування інноваційної стратегії економічного розвитку на довгострокову перспективу. Це, перш за все, наявність висококваліфікованих трудових ресурсів і наявність сучасної мережі навчальних закладів.

Проблеми формування в Україні інноваційної культури, як і суміжні проблеми (насамперед, проблеми підготовки кадрів, формування правового поля інноваційного розвитку) вже давно активно обговорюються в Україні широким колом фахівців і політиків. Можна, зокрема, згадати програмну статтю Є.Марчука щодо створення соціополісів в період, коли той був Секретарем Ради національної безпеки і оборони України [16]. Він торкнувся гуманітарного потенціалу нації, який, на думку автора, є якісно відмінним явищем від простої суми духовних потенціалів кожної людини-громадянина. Можливість комплексної оцінки гуманітарного потенціалу визначалася наявністю гуманітарної активності.

Для інноваційної культури дуже важливою є мотивація творчої праці. А для правильної орієнтації в мотиваційній сфері необхідний професійний розвиток. На жаль, сучасні тенденції реформування системи освіти в Україні спрямовані на зниження наукової основи обов'язкових дисциплін, що робить проблематичним забезпечення в майбутньому необхідних вимог до професійного рівня випускників навчальних закладів. Важливою функцією навчального закладу, орієнтованого на підтримку і розвиток інноваційної культури, є забезпечення духовного зростання учнів. Це є однією з найбільш складних і неоднозначних функцій, хоча, напевно, і однією з найважливіших. Культуру неможливо уявити без духовної компоненти. Однак духовність за визначенням повинна спиратися на традиції, досвід і знакові постаті минулого. І тут завдання міжнародного співробітництва та міжнародної змагальності можуть вступати в протиріччя.

Важливим елементом інноваційної культури є правове забезпечення захисту інтелектуальної власності. В Україні впродовж останніх двох десятиріч років в основному сформувалася система законодавства про захист інтелектуальної власності. Накопичено певний досвід застосування окремих законів цієї сфери, що дозволяє виявити основні протиріччя, термінологічні неточності, обмеження, що стосуються можливостей захисту прав власників, у тому числі – держави. Таким чином, з'явилася можливість оцінити рівень в Україні правової культури, як елемента інноваційної культури. Правова культура в Україні розуміється як узгодженість правових норм не тільки між собою, але і з міжнародними угодами,

внутрішніми традиціями, прецедентним правом і основами національної культури [17]. Слід зазначити, що досягнення культури в розширеному розумінні є, фактично, результатом інтелектуальної, творчої діяльності, і тому загальна культура також являє собою об'єкт правової охорони. А це означає, що вимоги до правової культури повинні бути вищими, ніж просто до інноваційної культури і, тим більше, до загальної культури.

Проблема формування інноваційної культури не вичерпується тільки аспектами загальної освіченості або шліфування законодавства про охорону інтелектуальної власності. З точки зору методологічних принципів формування інноваційної культури, головну увагу слід звернути на її основних носіїв, тобто на ті категорії професіоналів, від яких безпосередньо залежить активність інноваційного потенціалу, розуміння державними діячами ролі інноваційного чинника в сучасній економіці.

На нашу думку, основними носіями інноваційної культури в державі з будь-яким рівнем економічного розвитку є, з одного боку, економісти, а з іншого – менеджери, інженери, програмісти та інші фахівці з конкретних матеріальних і нематеріальних сфер діяльності. І проблема рівня інноваційної культури – це, перш за все, проблема рівня взаєморозуміння між економістами і фахівцями виробництва і сфери послуг. У сучасному суспільстві, яке звикло до «всесилля» науково-технічного прогресу, при вирішенні проблем соціально-економічного розвитку більше покладаються на вдосконалення матеріально-технічних факторів, ніж на конструктивне вирішення суспільних проблем. Тому так сильні в сучасній політиці технократичні підходи до економічних та соціальних реформ. У той же час, якщо слідувати економічній теорії, доводиться скептично оцінювати будь-які спроби реформувати економічну систему, оскільки, розкриваючи взаємозалежність різних рішень, економічна теорія акцентує увагу на невивченості наслідків реформ [18].

Фактично, економісти в змозі сформулювати лише пропозиції щодо ефективного розподілу ресурсів, що зовсім не гарантує ефективну діяльність реально діючих економічних агентів. Важливо, щоб фахівці-практики перейнялися вигідністю пропонованих економічних формул і були готові їм слідувати в практичній діяльності. Цього домогтися досить важко, оскільки навіть суспільство, яке добре скоординоване і безперебійно функціонує,

надає суб'єктам діяльності величезне поле вибору практичних рішень, хоча і не дає інструменту з оцінки можливої їх результативності. Таким чином, тут ми маємо класичну задачу гармонізації діяльності учасників соціального процесу на основі вихідної угоди про можливість раціональної критики один одного і можливість взаємних поступок навіть, здавалося б, з принципових питань. Це і є елемент культури відносин на основі гуманізації формально-прагматичних вихідних устремлінь.

Проблема формування інноваційної культури стала особливо актуальною у другій половині ХХ-го століття в зв'язку з появою нових вимог до системи управління суспільним виробництвом. Ці вимоги були обумовлені різким зростанням в цей час складності виробів, що випускаються промисловістю, а також зростанням складності технологій у всіх галузях виробництва. Одночасно підвищилися вимоги до темпів технічного переозброєння виробництва. Іншими словами, перед суспільством була поставлена задача забезпечення все більш і більш складних змін у виробництві за все більш і більш короткий час.

Деякий час ситуацію вдавалося вирішити за рахунок природного кількісного резерву управлінського ресурсу в рамках характерної для епохи індустріального суспільства послідовної системи управління, коли методи управління спиралися на можливість планувати процеси оновлення виробництва на основі досягнутого. Проте з часом став потрібним перехід на паралельні принципи управління, коли різко зростає необхідність обміну інформацією між учасниками виробничо-технологічного процесу з метою узгодження дій у паралельних гілках управління. Це призвело, зокрема, до залучення в інформаційну та управлінську сферу все більшої і більшої кількості працездатного населення. Відомо, що в промислово розвинених країнах число зайнятих у невиробничій сфері у кінці ХХ-го століття зросло до 60-70% працездатного населення.

В СРСР в 1960-х - 1970-х рр. було зроблено спробу зорієнтувати сфери управління на широке використання обчислювальної техніки, перевести «ручні» технології управління переважно на інформаційні технології [19]. Однак ця спроба не увінчалася успіхом. І головною причиною цього, напевно, є недостатня інноваційна культура управлінців того часу, які не змогли зрозуміти життєвої важливості переведення системи державного управління

економікою на рейки інформаційних технологій. А авторам пропозиції не вдалося підвищити їхню культуру доступними засобами.

Сьогодні проблема інформатизації державного управління в Україні продовжує залишатися досить гострою. І на політичному рівні прийнято ряд рішень щодо підвищення інформаційної культури управлінської праці. Прийнято Концепцію інформатизації України, є Укази Президента України про вдосконалення інформаційного забезпечення роботи органів державного управління та про використання в системі управління мережі Інтернет. Відповідні роботи ведуться, однак, на жаль, значних зусиль і випереджальних дій з підвищення інноваційної культури учасників процесу тут не спостерігається.

Багато проблем формування інноваційної культури, що їх розглянуто вище, напевно, є характерними і для інших європейських країн, і, безсумнівно, найкраще вирішувати їх спільно. Це основний висновок, який ми робимо з нашого аналізу. Головне – організувати цей процес таким чином, щоб створення загального науково-технологічного простору сприяло об'єднанню позитивних досягнень різних країн у галузі інноваційної культури, щоб підсумовування окремих досягнень в галузі інноваційної культури багаторазово множило нові можливості кожної країни співтовариства з просування до соціального прогресу і взаєморозуміння.

Розвиток інноваційної культури безпосередньо пов'язаний зі ступенем відкритості країни по відношенню до сприйняття цінностей і правил поведінки характерних якщо не для всіх, то, принаймні, для більшості країн, які вважаються взірцем соціальної справедливості. І тут важливо зрозуміти – наскільки Україна готова для реалізації принципів відкритого суспільства.

Умови сприйняття ідей відкритого суспільства

Для України ідея відкритого суспільства може стати конструктивною тільки після того, як стрижневим принципом суспільного розвитку нашої держави стане щось таке, що зрівняє Україну з промислово розвиненими країнами, зробить її конкурентоспроможною при прийнятті політичних та економічних рішень з питань, які мають загальносвітове значення. Це, по-перше. А по-друге, в Україні повинен бути піднятий престиж мислячої особистості, інтелекту. Тільки безумовне виконання цих двох умов

дозволить сповідувати державним чиновникам прагнення до досконалості в сучасному розумінні, а у кожного громадянина з'явиться можливість стати тим, що в концепції Відкритого суспільства називається «обтяженою особистістю».

В якості такого «щось» цілком може стати ідея інноваційного розвитку економіки України. Політична основа такої можливості достатньо чітко викладена вже в урядових документах кінця 1990-х років, наприклад у посланні Президента України Верховній Раді України «Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр.» [20]. У цьому документі констатується, що розвиток цивілізації в XX столітті, її постіндустріальний вектор переконливо підтвердили, що головним фактором сталого розвитку будь-якої країни можуть бути лише зростання інтелектуального потенціалу нації та науково-технологічні інновації, застосування яких істотно змінюють обсяги та якість виробництва і споживання.

Там же йдеться і про вагомі об'єктивні передумови формування довгострокової інноваційної стратегії економічного розвитку в Україні. Навряд чи можна заперечити, що Україна зберігає високотехнологічні конкурентоспроможні виробництва в літакобудуванні, ракетно-космічній галузі, суднобудуванні, танкобудуванні, приладобудуванні, виробництві обладнання для енергетики, окремих областях кольорової металургії. Досить високим є науково-технічний потенціал України. Це наявність визнаних у світі наших наукових шкіл та унікальних технологій розробки нових матеріалів, біотехнології, радіоелектроніки, фізики низьких температур, ядерної фізики, електрозварювання, технологій у галузі інформатики, телекомунікацій та зв'язку, здатних забезпечити розвиток високотехнологічного виробництва на рівні найвищих світових стандартів.

Саме орієнтація на інноваційну модель економічного розвитку дозволить Україні і сьогодні заявляти про себе як про високотехнологічну державу. Йдеться про реалізацію стратегічної мети – входження України (вже до кінця другого десятиліття XXI сторіччя) до числа технологічно розвинених країн світу. Це може стати не тільки визначальною метою економічної стратегії, а й пріоритетним постулатом національної ідеї, базовою основою політичної консолідації нації.

Але наявність принципової можливості «вкусити плодів» від ідеї відкритого суспільства – це ще не означає реальної можливості насолодитися цим процесом. Як свідчить світовий досвід, в перехідний період будь-яка держава змушена формувати свою соціально-економічну політику, виходячи з існуючих традицій, фактично сформованої структури виробництва і стану економіки. В той же час, держава повинна прагнути до створення такого соціально-економічного середовища, яке сприяло б розвитку ринкових відносин соціально-економічним перетворенням. Однак сам по собі розвиток ринкових відносин не є самоціллю, а лише способом просування до конкурентоспроможного типу економіки. Для держави, зрештою, не важливо, що превалює у відносинах між суб'єктами виробництва: ринок чи централізоване планування. Головне, щоб виготовлена в країні продукція ставала конкурентоспроможною на міжнародному рівні.

Органи державної влади повинні шукати більш досконалі форми організації виробничо-технологічного комплексу країни, не забуваючи при цьому про політичне рішення розвивати економіку України на інноваційній основі. Політична основа для входження України в коло промислово розвинених країн у нас є. Більш-менш зрозумілими є моделі інноваційного розвитку економіки України. Тепер спробуємо зрозуміти, за яких умов ми могли би інтерпретувати для умов України сформульовану програму «партії відкритого суспільства», проголошену Карлом Поппером [21].

Мабуть для України першим пунктом цієї програми повинен бути той, який значиться в програмі під останнім, п'ятим номером – Навчання не насильству. Але для нашої держави цей пункт треба сформулювати в більш конкретній інтерпретації, як навчання не насильству ідеологів та основних виконавців ринкової реформи в нашій батьківщині. На жаль, значна частина наших реформ носить насильницький характер. Замість того щоб продемонструвати переваги ринкового господарювання, наші «реформатори» намагаються створити такі умови господарювання, коли будь-який суб'єкт економічної діяльності змушений «з-під палки» ставати прихильником ринку.

Пункт програми № 4 – боротьба з демографічним вибухом – міг би стати для України другим за значимістю, якщо оголосити боротьбу не зі зростанням чисельності населення, а з катастрофічним його зменшенням. У програмі К. Поппера говориться, що треба прагнути до того, щоб народжувалися тільки бажані діти. Але ситуація в Ук-

раїні сьогодні така, що у дуже багатьох є бажання народжувати дітей, але немає для цього можливостей і немає впевненості в тому, що діти отримають підтримку для свого фізичного та інтелектуального розвитку на рівні цивілізованих країн.

Пункт програми № 3 – боротьба з бідністю – для України є актуальним, як і теза про те, що праця людей повинна оцінюватися за реальним внеском в економічний і культурний розвиток країни, а не по тому, наскільки завзято сучасні бізнесмени розвивають кримінальний ринок. І не тому, що бізнесмени є злочинцями, а тому, що для розвитку цивілізованого ринку у нас (поки що?) немає умов.

Пункт № 2 – мир у всьому світі – мабуть, єдина позиція програми, яка не вимагає корекції і особливих пояснень.

І, нарешті, пункт № 1 – зміцнення свободи і всього, що з неї випливає – для України мав би звучати як зміцнення відповідальності та перехід на цій основі до свободи в цивілізованих формах її проявах.

Таким чином, ідея Відкритого суспільства як певний ідеал, безсумнівно, гарна. Але більш-менш повна досяжність цього ідеалу для України в найближчому майбутньому навряд чи реальна. І не тільки для України. Напевно, це правильно. Людству для чогось потрібні «ідеальні ідеали». Але, як казав колись академік М.М. Амосов, для того, щоб люди не втрачали здатність вірити, повинні бути, крім «ідеальних ідеалів», і «реальні ідеали», досяжність яких може бути прорахована і результативність їх досягнення зрозумілою кожному.

Однак, «реальні ідеали» – це установки замкнених моделей, а не елемент відкритого суспільства. Для нас дуже важливо, хоча б в експериментальному режимі, потренуватися у досягненні саме «реальних ідеалів» на основі замкнутої моделі суспільства, а вже потім – шукати свій шлях до досконалості.

Очевидно, що інтеграція країни на основі принципів відкритого суспільства повинна створювати в країні умови для соціальної стабільності. Але ці умови мають змінюватися з часом.

Досягнення соціальної стабільності через активізацію інноваційної діяльності

Соціальна стабільність у сучасному розумінні являє собою стійкий стан соціальної системи, що дозволяє їй ефективно функціонувати і розвиватися в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів,

зберігаючи свою структуру та основні якісні параметри. Механізмами, що забезпечують соціальну стабільність, є соціальні інститути держави і громадянського суспільства [22]. В той же час, важко покласти відповідальність за соціальну стабільність на якісь конкретні соціальні інститути держави і громадянського суспільства, а значить і визначити, якими є конкретні функції «механізму», який забезпечує соціальну стабільність.

Орієнтація більшості країн світу на інноваційний розвиток економіки призвела до того, що філософами, соціологами та економістами мінливість технологічних і організаційних систем розглядається як важливий фактор економічного зростання. Здавалося б, що інновації мають стати серцевиною державної політики більшості розвинених країн у плані забезпечення соціальної стабільності. Однак, владні структури, які фактично відповідають за соціальну стабільність, продовжують розглядати соціальну стабільність як статичний процес і не поспішають збалансувати соціальні та технологічні зміни в просторі і в часі. В результаті, однією з наростаючих суперечностей між антимонопольною політикою, яка концентрує ставлення влади до ринку, і сучасною економічною теорією, яка визначає практику формування пріоритетів взаємодії господарюючих суб'єктів на галузевих ринках, стало посилення впливу інноваційних факторів, які й визначають ефективність економічного розвитку. При цьому базою формалізації алгоритмів антимонопольного регулювання досі є модель так званої досконалої конкуренції, яку розробили в 1920-х роках економісти-математики з метою формалізації ринкових процесів і уніфікації різних теорій конкуренції, поширених в XIX столітті. В результаті, метою суперництва і підприємництва при конкуренції стали вважати прагнення до рівності ціни граничним витратам. Як тільки конкуренцію почали визначати в термінах структури ринку, влада стала все активніше прагнути використовувати методи антимонопольного регулювання як спосіб змусити світ бізнесу відповідати саме владній теорії конкуренції.

Беручи до уваги, що в умовах інвестиційно-інноваційної моделі економічного розвитку бажано (а в деяких випадках і обов'язково) переходити на нові організаційно-фінансові механізми економічного регулювання, виникає завдання модифікації інституційної системи державного управління. У країнах, що розвива-

ються, модифікація цієї інституційної системи відбувається ніби мимоволі, слідом за досягненням країною певних економічних макропоказників. Складніше йде справа в країнах з перехідною економікою, до яких належить Україна і всі країни, що входили раніше в СРСР, де інституціональні системи були проблемно-орієнтовані на цілком визначену і причому досить одноманітну схему управління економікою. Тут доводиться вирішувати двоєдине завдання: обґрунтування принципів і напрямів руйнування старої і зведення на цих руїнах нової інституційної системи економічного управління. При цьому доводиться враховувати, по-перше, опір старої системи і істотну невизначеність завдань, які повинні вирішуватися новою системою.

Насамперед тут напрошується варіант адаптації інституційної системи, що добре зарекомендувала себе раніше десь в іншому місці. І, перш за все, здається найбільш доцільно сприймати досвід розвинених країн. Однак такий підхід таїть у собі непередбачувані перешкоди. Слід пам'ятати, що кожна з систем складалася під впливом культури і історії тієї чи іншої країни, тому при запозиченні виникає небезпека виникнення інституційних конфліктів між вкоріненими і тими, що впроваджуються, нормами [23]. Найчастіше інституційний конфлікт призводить до появи нежиттєздатних інститутів. У ряді випадків з'являються стійкі, але неефективні утворення, які по суті є своєрідною формою інституційної пастки.

Не виключено, що організаційною інновацією, яка допомогла б вирішити цю проблему, могла б стати так звана кластеризація, яка, до речі, дозволяє економіці розвиватися за рамками конкуренції по факторних витратах. Слід зазначити, що кластери є ефективним засобом забезпечення соціальної стабільності на регіональному рівні. У розумінні М. Портера, це є «група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій, що діють у певній сфері, характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюванням один одного» [10, с. 258]. Важливо, що кластери виникають стихійно, самостійно «підлаштовуються» як під виклики, що приходять ззовні, так і під реально діючі національні інституційні системи управління. Виходячи з цього, кластери за своєю природою не вимагають для свого створення зусиль з боку владних структур. У той же час держава

зацікавлена у появі кластерів як деяких корпоративних господарюючих структур, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності економіки. Тому зрозуміле прагнення урядів сприяти появі та розвитку кластерів. Однак для цього в арсеналі урядів повинні з'явитися принципово нові організаційно-фінансові механізми економічного регулювання виробничої діяльності.

Очевидно, що реалізація урядом функцій стимулювання розвитку і вдосконалення кластерів, навіть за наявності відповідних інституційних елементів, може бути успішною тільки після того, як в країні буде «освоєно» нову ідеологію управління. «Освоєння» означає імплементацію цієї ідеології в усі рівні управління і виробництва.

Однією з важливих особливостей такої ідеології є те, що уряд повинен, як вже було сказано раніше, орієнтуватися на посилення та розвиток, а також на удосконалення всіх кластерів, а не тільки обраних. І, тим більше, не тих, які створені з ініціативи «зверху». А спокуса централізованого створення якщо не кластерів, то кластероподібних структур (як це сталося, наприклад, в Україні з технопарками) має місце завжди.

Постановка завдання виявлення кластерів, які діють і зароджуються на певній території, можлива лише за наявності відповідного методичного інструментарію. Якщо є кому, і відомо як виявляти економічні кластери на якійсь території, можна розвивати ідею використання кластерів в якості засобу підвищення соціальної стабільності в умовах інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання. При цьому, однак, слід враховувати, що активна інноваційна діяльність являє реальну небезпеку для існування більшості кластерів.

Цей феномен пов'язаний з тим, що між учасниками успішно функціонуючих кластерів, як правило, має місце збалансованість технологічних укладів, які використовуються для ведення господарської діяльності. Як відомо, технологічний уклад можна визначити як великий комплекс технологічно пов'язаних виробництв [24]. Беручи до уваги, що інновація в більшості випадків діє локально, тобто вносить зміни в організацію і структуру виробничого процесу конкретного підприємства, або в кращому випадку – конкретної галузі, технологічна спряженість виробництв окремих підприємств, що входять в кластер, з великою ймовірністю буде порушена, а кластер, швидше

за все, припинить своє існування. Звідси напрошується висновок про те, що в умовах інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання, по-перше, важливо виявляти кластери, в які входять підприємства, що використовують найбільш передові технологічні уклади, а по-друге, активізація інноваційної діяльності на певній території, безсумнівно, сприятиме руйнуванню низькоукладних кластерів і виникнення кластерів високоукладних. І перше, і друге, звичайно ж, буде сприяти соціальній стабільності на території регіону чи держави.

Завершуючи короткий аналіз впливу інноваційної діяльності на соціальну стабільність у сучасному світі, хотілося б ще раз відзначити, що саме розуміння соціальної стабільності в умовах глобалізаційних викликів передбачає акцент уваги на ті інституційні та структурні особливості економічних систем, які дозволяють вибудовувати відносини між державою і первинними економічними агентами, зовсім не на основі реалізації запланованих заздалегідь взаємних зобов'язань, а, швидше, на основі самоорганізації суб'єктів господарської діяльності. І тому, формуючи економічну політику, держава не повинна ігнорувати зазначену здатність до самоорганізації, а всіляко стимулювати прояв такої здатності або, принаймні, не перешкоджати їй. Недотримання такого підходу з неминучістю призведе до того, що прогрес в економіці держави буде упущений, а соціальна стабільність в сучасному її розумінні порушена.

В свій час Платон писав, що Закон повинен бути результатом суспільної домовленості. Це означає, що правила соціальних і економічних відносин, які фіксуються у законах, не повинні бути вигадкою випадкового кола людей. У положеннях закону повинні віддзеркалюватися відносини, які обираються із тих, що вже ввійшли у практику суспільства. Очевидно, що та сукупність відносин, яку доцільно зафіксувати як законодавчі положення, найкраще відома безпосереднім учасникам відповідної сфери діяльності і саме ці учасники повинні формулювати ці положення.

В Україні це «правило Платона» не виконується в першу чергу тому, що досі не створено передумови, які б стимулювали учасників певних сфер діяльності до спільної праці по регламентації тих чи інших відносин, в тих чи інших умовах. У даному випадку нами зроблено спробу довести природність створення співтовариств з метою забезпечення життєздатності суспільних утворень,

виходячи з даних про еволюцію технологічної основи взаємодії людини з навколишнім середовищем. В сучасних умовах, коли людство наближається до небезпечної межі споживання ресурсів планети, доводиться шукати такі методи суспільної організації, які б стимулювали певні групи людей до солідарної праці в інтересах майбутнього.

Україна є впливовим осередком населення планети Земля і було б безвідповідальним нехтувати накопиченим людством досвідом спільних рішень проблем технологічного розвитку. В той же час умови реформування економіки утруднюють гармонізацію наших внутрішніх інтересів з інтересами передових країн світу. У зв'язку з цим у вище наведених розділах розглянуто можливості включення України у всесвітній рух до кращого життя через осмислення і освоєння націо-інтегруючих дій з допомогою підтримки розвитку природних економічних кластерів, для чого вкрай потрібні дії щодо підвищення інноваційної культури усіх груп населення. Тільки за таких умов можна мати надію перейти до поступової відкритості нашого суспільства, що є обов'язковою умовою інтеграції націо-інтегрованого українського суспільства до всесвітньої спільноти. Тоді можна буде розраховувати на те, що інноваційний шлях розвитку вітчизняної економіки сприятиме соціальній стабільності у нашій країні і дасть додатковий поштовх інтеграційним процесам в середині неї.

Використані джерела та література

1. Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення. Аналітична доповідь // за ред. О.М.Майбороди. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. – 64 с.
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / пер. с фр. А.Б.Гофмана / Э.Дюркгейм. – Москва: Канон. – 1996. – 432 с.
3. Даймонд Дж. Ружья, микробы и сталь. Судьбы человеческих обществ / Джаред Даймонд; пер. с англ. М.Колопотина. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: CORPUS, 2010. – 710 с.
4. Blumler Mark, Byrne Roger, The ecological genetics of domestication and the origins of agriculture / *Current Anthropology* 32:23–54, 1991.
5. Blumler Mark, Independent inventionism and recent genetic evidence on plant domestication / *Economic Botany* 46:98–111, 1992.
6. 1 фунт = 453.59237 грамма.
7. Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/GILDII_I-TSEHI.html

8. Хайдеггер М. Время и бытие. М., 1993. С.221-238.
9. Walras L. Elements of pure economics or the theory of social wealth. New York, 1954.
10. Портер М.Э. Конкуренция: Пер. с англ. – Москва: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
11. Егоров С.А. Промышленный кластер как развитая форма производственной кооперации / Проблемы современной экономики, N 3 (27), 2008.
12. Миндлин Ю.Б. Региональный кластер, как локализованное организационное образование / Материалы международной научно-практической конференции «Экономика и управление в XXI веке: теория, методология, практика» г. Москва, 30 ноября 2012 года. Режим доступа: <http://www.nauteh.ru/index.php/conference-cnf-2012-02/80-a>
13. Индустриальные районы: сети, привязанные к месту / Западная экономическая социология: Хрестоматия современной классики Сост. и науч. ред. В.В. Радаев; Пер. М.С. Добряковой и др. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 680 с.
14. Войнаренко М.П. Кластеры как институты и институции рыночной экономики / Європейський вектор економічного розвитку. 2012. № 2 (13) С. 173-177.
15. Портер М. Международная конкуренция. – Москва: Международные отношения. – 1993. – С. 135.
16. Марчук С. Соціополіс – модель майбутнього суспільства / День, № 156 від 1.09.2000.
17. Подопрігора О. Інтелектуальна власність, №8-9, 2000 р., с.6-12.
18. Хейне П. Экономический способ мышления. – Пер. з англ. – Москва: Изд -во «Дело», 1992. – С. 701.
19. Глушков В.М. Социально-экономическое управление в эпоху научно-технической революции. – Препр. ИК АН УРСР, № 79-2, Киев, 1979. – 52 с.
20. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки.(Послання Президента України до Верховної Ради України 2000рік), Урядовий кур'єр, 23 лютого 2000 року, №34.
21. Открытое общество и его враги. Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. – М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива, 1992. – 528 с. (С. 488-489).
22. Режим доступу: http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RRu.ogr;tg9!xyghor;tuxy
23. Полтерович В.М. На пути к новой теории реформ / Экономическая наука современной России, № 3, 1999. С. 32-48.
24. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития. Москва: ВлаДар, 1993.

2.4. Наукові проекти модернізації країни: соціальний та гуманітарний компоненти

Процес трансформації, який відбувається в соціальній та гуманітарній сферах українського суспільства, передбачає, перш за все, створення умов для реалізації потенціалу людини, суспільства та держави, нового осмислення соціальних інтересів та потреб, вироблення ефективних механізмів для розв'язання соціо-гуманітарних проблем. Для України є вкрай важливою розробка таких цілей в стратегічному плануванні (в тому числі в соціальній та гуманітарній площині), наслідками яких була б консолідація суспільства, підвищення якості життя, відповідність якості людського потенціалу потребам суспільства для забезпечення їх сталого розвитку.

Згідно рекомендацій ООН 2012 р., кожна країна має виробити цілі сталого розвитку на основі Цілей розвитку тисячоліття[1]. Організація Об'єднаних націй рекомендувала країнам-членам врахувати при розробці стратегічних програм сталого розвитку необхідність впровадження практичних дій для їх реалізації, врахування специфіки, умов, можливостей та рівня розвитку різних країн, а також національних пріоритетів. Соціально-гуманітарна складова має бути орієнтована на людський розвиток, збереження стабільності соціальних та культурних систем, на зменшення конфліктного потенціалу у суспільстві. На цих принципах побудовано Індекс людського розвитку ПРООН а також систему Цілей Розвитку Тисячоліття, який містить 8 цілей, 21 завдання розвитку та 60 індикаторів для кількісної оцінки суспільного прогресу[3].

Європейське співтовариство, зі свого боку, у новій стратегії розвитку «Європа-2020: стратегія розумного, сталого та інклюзивного зростання» встановило три головні пріоритети розвитку з відповідними показниками: а. Розумне зростання (розвиток економіки, що заснована на знаннях та інноваціях); б. Стале зростання (створення економіки, заснованої на раціональному використанні ресурсів та зеленій економіці); в. Інклюзивне зростання (соціальна інклюзія, підвищення рівня зайнятості населення, досягнення соціальної та територіальної злагоди) [2].

В Україні існує нагальна потреба у розробці довгострокових цілей розвитку в комплексі з розробкою власних критеріїв та системи

їх вимірювання, враховуючи необхідність прогнозування їх впливу на якість життя. Оскільки Україна взяла на себе зобов'язання досягти Цілей Розвитку Тисячоліття до 2015 р., надзвичайно актуальним є не тільки вибір шляхів суспільного розвитку, а й формування комплексної системи стратегічного планування [4].

З формальної точки зору, система стратегічного планування в Україні регламентована на законодавчому рівні Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України» та відповідними постановами Кабінету Міністрів України. У відповідності до них починаючи з 1998 р. розроблялися програми довгострокового планування «Україна – 2010», «Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки)», «Україна-2020. Стратегія національної модернізації» тощо.

В розробці стратегічних програм модернізації України активну участь беруть наукові інституції, експертне середовище, міжнародні організації та аналітичні центри, іншими словами – науково-експертне середовище. Серед значної кількості різноманітних програм модернізації соціальної та гуманітарної сфери можна виділити наступні: «Новий курс: реформи в Україні 2010-2015. Національна доповідь»[5], підготовлена науковими установами Національної академії наук України, «Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року»[6], «Україна – 2015. Національна стратегія розвитку»[7], розроблена «Українським форумом», «Пропозиції Президенту: нова хвиля реформ» за участю комісії «Блакитна стрічка» ПРООН [8], «Модернізація України: визначення пріоритетів реформ» [9], створений за ініціативи Міжнародного фонду «Відродження» українськими аналітичними центрами, «Напрямки оновлення країни» громадського форуму «Оновлення країни» [10].

Розглядаючи соціо-гуманітарні компоненти Національної доповіді НАН України «Новий курс: реформи в Україні 2010-2015», перш за все слід відзначити достатньо логічну структуру цього документу. Проблеми модернізації соціо-гуманітарного простору України та модернізації соціальної сфери розглядаються відповідно у 4 та 16 Розділах. Після короткого огляду стану сучасного соціо-гуманітарного простору країни (відзначено, зокрема, невідповідність новітнім явищам і процесам у світоглядному, ідейному,

науковому, освітньому культурному, інформаційному поступак сучасного світу), ставиться завдання формування та реалізації національних пріоритетів, наслідком чого має бути формування конкурентоспроможної нації, позбавленої замкнутості і консерватизму, відкритої для співробітництва зі світом. Реалізація цих проектів, як зазначається у доповіді, неможлива поза контекстом розвинутого громадянського суспільства, формування «суспільства знань», соціокультурної та політичної консолідації народу.

Національний гуманітарний простір України у доповіді умовно розділений на кілька взаємопов'язаних блоків. Перший – «Утвердження сучасної політичної культури». У ньому зазначається, що без вирішення завдань зміни політико-культурного середовища неможливо зміцнення демократичних засад суспільного розвитку, яке, в свою чергу, має бути предметом спільної праці державних інституцій, політичного класу, наукової та культурної еліти, інститутів громадянського суспільства. Невід'ємним елементом формування зрілої політичної культури має бути вироблення загальноприйнятних ціннісно-світоглядних позицій у площині як внутрішньополітичній, так і зовнішньополітичній орієнтації. Важливим чинником є також розвиток суспільної інформації, доступ до електронних мереж інформації [11].

Держава повинна, як зазначається у Національній доповіді, ефективно використовувати систему сучасних ціннісно-нормативних засад консолідації суспільства, спрямувати зусилля державної системи освіти на вивчення та пропаганду цінностей та норм, притаманним розвинутих суспільствам. Особливе значення доповідь приділяє виробленню та утвердженню чітких демократичних процедур винесення особливо значущих суспільних питань на обговорення, формування у суспільстві позитивної морально-психологічної атмосфери, зміцнення солідарності та згуртування громадян навколо прийнятних для всіх цінностей та моральних норм.

Проблеми модернізації соціальної сфери розглядаються у Національній доповіді крізь призму взаємовідносин держави та суспільства. Перш за все, аналізуються проблеми трансформації соціальної відповідальності держави, де чільне місце займають питання формування адекватних механізмів кардинального реформування системи первинного і вторинного розподілу доходів,

включаючи трансформацію інститутів соціальної підтримки, на-самперед системи соціальних пільг. Передбачається поступовий перехід до єдиної адресної підтримки населення шляхом переходу до комплексної програми соціального захисту, докорінного реформування програми соціальних пільг, а також запровадження системи моніторингу та оцінки ефективності використання бюджетних коштів.

Для мінімізації можливих негативних наслідків вважається за необхідне встановлення та забезпечення соціальних стандартів і державних гарантій. Основними завданнями у цій сфері є розробка нової методології розрахунків прожиткового мінімуму, а на основі оновленого прожиткового мінімуму – розробки решти соціальних стандартів та гарантій.

Здійснення інвестицій в людський капітал та забезпечення якості і доступності освіти, як зазначається у доповіді, можливе завдяки удосконаленню управління освітою, використання інноваційних освітніх технологій, запровадженню змін у формуванні державного замовлення на професійну підготовку.

Забезпечення якості і доступності медичних послуг розглядаються скрізь призму запровадження нової моделі організації та управління, за якою право на управління загальнодоступними медичними закладами залишається за державою і територіальними громадами, а самі заклади отримують необхідну автономію. Зміни в управлінні мають передбачати і структурну реорганізацію системи медичного обслуговування, реформування стаціонарної медичної допомоги.

Для запровадження страхової медицини першочергове значення матиме розвиток добровільного медичного страхування. У доповіді наголошується на необхідності підтримки фінансової спроможності системи соціального страхування через розвиток повноцінної системи соціального страхування, накопичувальних пенсійних систем та індивідуальних програм страхування. Необхідна активізація пенсійної реформи шляхом упорядкування розмірів та категорій надбавок, пропорційного перерозподілу розміру пенсійного збору для роботодавців, просування гендерної рівності у трудових та пенсійних правах.

Важливе місце мають займати трансформація існуючих між-бюджетних відносин задля фінансового делегованих місцевим

органам самоврядування соціальних повноважень. Оскільки органи місцевого самоврядування не мають достатнього фінансового ресурсу для якісного надання соціальних послуг, можливим виходом із ситуації може бути запровадження системи соціальних стандартів надання соціальних послуг, а визначені стандарти, обчислені у грошовому еквіваленті, мають стати основою формули розподілу міжбюджетних трансферів вирівнювання.

Регулювання соціально-трудових відносин потребує посилення державного нагляду за дотриманням законодавства про працю, за дотриманням положень щодо укладання трудових договорів, внесення змін до законодавства з метою забезпечення захищеності у сфері праці.

Нагальним завданням є її трансформація сфери корпоративної соціальної відповідальності, стимулювання бізнесу до пріоритетних інвестицій у людський капітал та соціальну інфраструктуру. Необхідними заходами тут виступають скасування нижньої межі суми благодійного внеску, здійснення якого приносить благодійнику податкові преференції, поширення умов податкового кредиту на внески, здійснені з усіх доходів фізичних осіб, урахування вартості часу волонтерської праці тощо [11].

Серед інших важливих заходів у цій сфері Національна доповідь визначає необхідність спрощення легалізації та реєстрації громадських інституцій як суб'єктів соціальної політики, удосконалення нормативно-правової бази щодо участі в ній цих інституцій, упровадження механізмів державного замовлення соціальних послуг та державного замовлення на виконання соціальних проектів. Важливим вбачається й удосконалення методики оцінки результатів конкурсів проектів громадських організацій, запровадження можливості для відповідальних підприємств і фізичних осіб самостійно визначати сферу реалізації частини сплачених ними податків. Суспільні потреби вимагають запровадження на підприємствах корпоративної соціальної звітності, розвиток об'єднань співвласників багатоквартирних будинків.

Таким чином, цілі і завдання взаємодії держави та суспільства мають бути чітко сформульованими, визначеними в часі, вимірними, і, найголовніше, зрозумілими суспільству і підтриманні ним. Саме у зв'язку з цим потребує нової якості реалізація контролюючої функції з боку громадськості.

Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 р. підготовлена секцією суспільних і гуманітарних наук НАН України. Змістовна частина Концепції побудована за принципом від загального до конкретного. У преамбулі аналізується сучасний стан гуманітарної сфери держави, окреслюється мета гуманітарного розвитку. Ця мета визначається як удосконалення суспільного середовища на засадах безпеки і стабільності, створення умов для функціонування демократичної культури, конкурентоспроможної і рівноправної серед культур інших народів світу, формування вільної, забезпеченої всіма можливостями для самовиявлення фізично й духовно розвинутої особистості.

Основними завданнями гуманітарного розвитку є оптимізація соціальних відносин і забезпечення прав людини; покращення якості життя; налагодження ефективної системи охорони здоров'я і утвердження здорового способу життя; гармонізація системи «людина – природа»; формування загальнодоступної, демократичної освітньої системи і вдосконалення наукового простору; науково-технічна модернізація та впровадження інноваційних проектів; інтеграція національної культури у європейський культурний простір та міжнародне співробітництво у гуманітарній сфері; досягнення структурної змістовності, узгодженості культурних інституцій, збереження високих здобутків у сфері мистецтва.

У розділі «Цінності, принципи, пріоритети гуманітарного розвитку підкреслюється, що гуманітарний розвиток України ґрунтується на гуманітарній політиці держави, яка покликана забезпечувати громадянську єдність на основі широкої участі населення в соціальному управлінні, на засадах демократичних цінностей та бути стратегією розвитку, спрямованою на гармонізацію культурно-духовного, інтелектуального та соціального потенціалу людини й суспільства. Така політика має орієнтуватися на загальнонаціональний проект спільного майбутнього, що є однаково прийнятним для жителів усіх регіонів України, та сприяти утвердженню міжкультурного й міжрелігійного діалогу в Україні, гармонійному поєднанню загальнонаціональних та регіональних інтересів у культурній сфері, утвердженню громадянських прав і свобод [12].

Виокремивши основні принципи гуманітарного розвитку, Концепція визначає його основні національні пріоритети. До них належать:

- досягнення нової якості життя на основі підвищення рівня добробуту населення, подолання надмірної майнової нерівності та крайніх форм бідності, дієвого соціального захисту вразливих верств;
- впровадження пріоритетів здорового способу життя, гармонізацію людського й природного середовища, підтримку сім'ї та сприяння народженню й вихованню дітей;
- визнання фізичної культури і спорту як пріоритетного напрямку гуманітарної політики держави, чинника всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя; гарантування рівних прав та можливостей громадян у сфері фізичної культури і спорту;
- запобігання соціальному сирітству, подолання дитячої безоглядності та безпритульності;
- подолання всіх форм насильства щодо дітей та молоді, забезпечення сприятливих умов для вільного від насильства розвитку особистості;
- формування суспільства знань, де знання та можливості їх практичного застосування стануть важливим засобом самореалізації й розвитку особистості, ключовими чинниками людського розвитку;
- сприяння соціальній активності громадян, становленню громадянського суспільства;
- створення умов для культурної та політичної консолідації українського народу як модерної європейської спільноти;
- формування орієнтації на універсалістські моральні цінності [12].

Основними напрямками гуманітарного розвитку України Концепція визначає: підвищення добробуту населення і впровадження високих соціальних стандартів життя; розвиток освітнього і наукового простору; забезпечення гендерної рівності, прав людей з особливими потребами та обмеженими фізичними можливостями; розвиток охорони здоров'я, впровадження стандартів здорового способу життя; забезпечення сталого розвитку суспільства і права людини на безпечне довкілля; створення умов для гідної, результативної праці; здійснення ефективної культурної політики, розвиток осередків культури, музейної справи, збереження та підтримка національної культурної спадщини; забезпечення свободи совісті, релігійної свободи, вдосконалення правового регулювання державно-церковних, міжцерковних, міжконфесійних відносин;

модернізація національного інформаційно-комунікативного простору; інноваційний розвиток як чинник гуманізації суспільства; національні культурні індустрії України [12].

Надзвичайно важливим у Концепції є розділ, присвячений механізмам реалізації гуманітарної політики. Удосконалення державного управління гуманітарним розвитком має передбачити формування інструментів культурної політики, розроблення системи програмних і прогнозних документів, основним компонентом яких будуть складові соціально-культурного, освітнього та наукового рівнів, а також короткострокових прогнозів і програм галузевого, регіонального та державного рівнів. Забезпечення гуманітарного розвитку передбачає формування скоординованих дій у всіх сферах суспільного життя, адекватної переорієнтації соціальних, екологічних та економічних інститутів держави, посилення державного стимулювання зацікавленості громадян, юридичних осіб і соціальних груп у вирішенні завдань усебічного гармонійного розвитку людини. Для цього необхідно здійснити поступове реформування системи управління гуманітарним розвитком, обґрунтоване розмежування повноважень між центром та регіонами в зазначених сферах, розподіл конкретних функцій між органами управління.

Окрема увага у Концепції приділена діалогу держави і громадянського суспільства як головної умови здійснення відповідальної гуманітарної політики; проблемам формування відносин суспільної довіри й громадянської відповідальності. Напрямами формування відносин довіри та суспільної відповідальності громадян можуть бути:

- 1) реформування системи політичного та громадянського представництва суспільних інтересів різних соціальних груп в на сьогодні деформованому політичному процесі;
- 2) формування та розвиток інституцій та реальних механізмів впливу громадян на владу (не лише під час виборчих кампаній) та громадського контролю прийняття суспільно значимих рішень;
- 3) реальне утвердження основ та практик місцевого самоврядування;
- 4) реалізація механізмів правової відповідальності через ствердження в країні верховенства права;
- 5) політика послідовної, дієвої, ефективної та гласної боротьби з корупцією;

6) дотримання принципу соціальної справедливості при прийнятті нормативно-правових актів;

7) створення умов для формування середнього класу, зміцнення його соціально-економічної бази та подальшого зростання;

8) розширення вже існуючого досвіду та впровадження нормативних курсів громадянської освіти в освітній системі середньої школи та курсів основ демократії у вищих учбових закладах.

Концепція гуманітарного розвитку окреслює певні критерії оцінювання результатів державної гуманітарної політики. До них входять: Індекс розвитку людського потенціалу за методологією ООН; місце вітчизняних вищих учбових закладів у світових рейтингах університетів QS World University Rankings, Academic Ranking of World Universities; участь та позиція у рейтингу якості шкільної освіти Programme for International Student Assessment (PISA); Індекс реалізації екологічної політики Environmental Performance Index).

Серед прикладів розробки довгострокової стратегії розвитку є національна стратегія розвитку «Україна-2015», підготовлена «Українським форумом». Відкритий процес розробки документу тривав кілька років, у ньому брали участь фахівці наукових інститутів НАНУ, підрозділів Національного Інституту стратегічних досліджень, провідні фахівці в галузі економіки, політики, права, гуманітарного та суспільного розвитку. У стратегії було враховано експертне бачення розвитку України та громадську думку, висловлену у ході конференцій, семінарів, круглих столів тощо.

Метою стратегії було визначено входження України до кола розвинутих країн світу в історично стислий проміжок часу. Як підкреслюється у документі, запропонована Національна стратегія розвитку «Україна-2015» є відповіддю на гострий дефіцит державного стратегічного планування. Серед базових причин, які спричинили трансформаційні невдачі України, автори стратегії називають декілька. Перша – в основу трансформаційних процесів в Україні покладено запозичені моделі перетворень і водночас були фактично проігноровано цивілізаційні та геополітичні особливості нашої держави, що потягло за собою розрив між державним майбутнім і національним минулим. Друга – непослідовність і хаотичність державної політики змін. Постійні коливання між ліберальною і дирижистською моделями реформ з відчутним ухилом до популізму, що

почав набувати деструктивних форм, призвели до того, що в Україні у підсумку не була до кінця реалізованою жодна з цих моделей. Суспільство повною мірою відчуло негативні наслідки обох підходів, не дочекавшись їхніх позитивних результатів. Як наслідок, люди перестали розуміти і короткострокові, і середньострокові, і, особливо, довгострокові цілі та терміни їх досягнення. В суспільстві зростає зневіра до перспективних проєктів, посилюється тиск миттєвих інтересів.

Третя – неподоланість розколів у суспільстві. Регіональна, мовна, культурна, конфесійна неоднорідність українського суспільства не тільки не трансформувалася у потужний ресурс зростання держави, а й навіть поглиблюється, часом набуваючи небезпечних ознак суспільного розколу. До історично успадкованих розбіжностей додалися й новостворені лінії конфлікту між багатими і бідними, між прихильниками тієї чи іншої політичної сили, до моделювання і активізації яких, на жаль, безпосередньо долучаються впливові партії і політики України. Відсутність чіткої послідовної державної політики на зближення та інтеграцію громадян України в єдину націю призводить до поглиблення процесів «атомізації» суспільства, його розпаду на автономні, замкнені і потенційно конфліктні групи.

Четверта – державницька незрілість управлінських еліт, які у своїй діяльності досі залишаються вмотивованими майже виключно власними політичними та економічними інтересами, вони не здатні до консолідації і мобілізації зусиль навколо стратегічних інтересів держави, а відтак, неспроможні хоча б сформулювати ці інтереси [13].

Як зазначається у Стратегії, сьогодні провідними суб'єктами модернізації в Україні здатні виступити громадянське суспільство, яке прагне досягати амбітних цілей національного розвитку і має могутній інтелектуальний потенціал, високий рівень освіченості; держава, яка ініціювала ринкові та демократичні перетворення і має всі важелі для їх здійснення; національний бізнес.

Головним інструментом реалізації системного модернізаційного проєкту в Україні має бути, з точки зору авторів Стратегії, не мобілізація державою бізнесу та суспільства для досягнення переважно чужих їм цілей, а їх мотивація стати повноцінними агентами розвитку, партнерами держави.

Щодо соціогуманітарного виміру стратегії, визначається стратегічний фактор – суспільне налаштування на зміни. Ключовим завданням встановлюється розвиток продуктивного потенціалу суспільства, перехід до моделі економіки з дорогою робочою силою. Серед пріоритетів суспільного розвитку – реформа системи освіти та науки у відповідності до потреб нової економіки і суспільства знань).

Програма «Модернізація України. Визначення пріоритетів реформ» розроблена науково-експертним середовищем за ініціативи Міжнародного фонду «Відродження». Стратегія модернізації України, як зазначається у проекті Програми, має бути побудована на загальній згуртованості, наявності спільної мети та політичної волі. Багато із запропонованих авторами кроків модернізації країни є відомими і вже відображалися у проектах модернізації. У названій програмі наголос робиться на проблемах впливу громадянського суспільства на стратегію модернізації, враховуючи те, що стратегічне реформування, в тому числі і соціо-гуманітарної сфери, є непопулярним не стільки для суспільства, скільки для політичного класу [14].

У соціальній сфері, підкреслюють автори, сучасна модель української держави, яка базується на патерналістській ідеології, основою якої є масштабний перерозподіл коштів переважно у вигляді різного роду трансферів, має змінитись на модель, яка базується переважно на інвестиціях в розвиток людей та зміну умов їх життя.

У галузі освіти пропонується створення дієвого механізму дотримання законодавства про освіту самими ж державними органами. Варто запровадити відповідну норму закону про державний бюджет, згідно з якою державний бюджет не може бути затверджений, якщо у ньому не забезпечено відповідними коштами дію ст. 57 Закону «Про освіту». Не менш важливим є гармонізація і узгодження різних «галузевих» законів про освіту як між собою, так і між іншими законами, які регулюють сферу трудових відносин, соціального забезпечення, відносин власності тощо – йдеться, зокрема, про створення Освітнього кодексу. Потрібна диференціація джерел фінансування розвитку освіти та відповідні зміни у податковій політиці. Зокрема, варто запровадити систему фіскальних

пільг недержавним організаціям, бізнес-структурам які фінансують заклади освіти на благодійних засадах. Необхідно забезпечити сприятливий податковий режим усім видам освітньої діяльності та тим видам підприємницької діяльності, які забезпечують розвиток освітньої інфраструктури, передусім у сферах інформатизації освіти та впровадження нових технологій навчання. Українська система освіти має якнайшвидше перейти у загальнонаціональному масштабі на нові методи навчання за принципом «вчити навчатися». Це потребує широкомасштабної державної програми спрямованої на перекваліфікацію викладачів, запровадження принципово нових методик і програм післядипломної педагогічної освіти.

Програма наголошує на необхідності забезпечення переваг точкам зростання/розвитку, які можуть стати базою для виведення всієї освітньої системи на адекватний сучасним вимогам рівень. «Точки зростання/розвитку» мають стати тими секторами освітньої системи, де можна здобути швидкий ефект і створити моделі росту, які будуть впливати на зміни в інших секторах [14].

У сфері дошкільної освіти і виховання такими точками зростання можуть бути установи, які практикують нові методики навчання і соціалізації дітей, засновані на найкращих світових зразках. У сфері базової середньої освіти це освітні заклади, які мають високу суспільну репутацію, підтверджену відповідними професійними результатами. Передусім йдеться про заклади, які спеціалізуються у природничих, фізико-математичних дисциплінах – це та сфера, де Україна ще зберегла попередній високий інтелектуальний потенціал, який варто зберегти і трансформувати на його основні «проривні» навчальні методи і технології.

Основними завданнями у галузі культури вбачається: збереження української ідентичності через культуру; збереження української культурної різноманітності; консолідація української політичної нації; розвиток українських культурних індустрій; утвердження України у світі; здійснення культурної політики в опорі на державні органи, органи самоврядування, де у відповідних місцевих громадах й твориться більша частина культурного продукту; персоніфіковане та знеособлене спонсорство; бізнес у сфері культури.

Для цього необхідно розширити поняття культури до комплексного тлумачення культури як процесу, зорієнтованого на виробництво культурного продукту; розширити поняття

«національний спадок» не лише до матеріальних і нематеріальних об'єктів культури, а й до явищ, процесів та природних і антропогенних цінностей (як-от природні та культурні ландшафти); реформувати структуру Міністерства культури і туризму України під різке збільшення законодавчих ініціатив у сфері культури, підтримку їх у Верховній раді України та забезпечення як підзаконними актами, так і строгим моніторингом їхнього виконання; створити підрозділ в межах МКТУ, який займався б проблемою модернізації України, включно з модернізацією культурних стратегій; різко підвищити рівень співпраці МКТУ України з іншими міністерствами економічного блоку з метою заохочення підприємництва до стратегічних інвестицій у сферу культурних індустрій; розширити функції та повноваження МКТУ України, щоб воно перейшло від підтримки мистецтв до стимулювання культури, культурних індустрій; перейти від дотаційно-розподільчої політики в сфері фінансування культури до ефективної політики спеціальних заохочувальних акцій [14].

Програма «Напрямки оновлення країни» підготовлена громадським форумом «Оновлення країни». Під час підготовки Програми використовувалися пропозиції громадян, соціологічні опитування, наробки українських та зарубіжних експертів, аналітичних центрів тощо. Головними цілями оновлення «Напрямки...» визначають – повернути владу на службу народу, подолати свавілля та корупцію чиновників, передати владні повноваження місцевим громадам, захистити права громадян. Стимулювати інноваційний розвиток та конкурентоспроможність економіки, модернізувати інфраструктуру, підтримати та захистити малий і середній бізнес, забезпечити добробут та достойну якість життя, подолати бідність та безробіття, забезпечити європейські стандарти оплати праці, медицини та екології, об'єднати країну, створити єдину громадянську націю, зміцнити культурну ідентичність, забезпечити високий рівень освіти і науки. Зміцнити міжнародні позиції України, відстояти державний суверенітет, посилити національну безпеку, модернізувати Збройні сили [15].

Оновлення передбачається здійснити в чотири етапи. Перший – якісне оновлення політики, зміна неефективної системи влади і безвідповідальних політиків, подолання корупції. Другий етап – модернізація економіки, підвищення ВВП, збільшення продуктивності

вітчизняного виробництва, сприяння українському бізнесу, реальне покращення соціальних стандартів. Третій етап – реформування соціальної і гуманітарної сфери. Для покращення якості життя громадян та культурного розвитку країни необхідно забезпечити ефективне використання бюджетних коштів, адресність соціальної допомоги, залучення приватної ініціативи до надання соціальних послуг, зміцнення громадянської солідарності. Четвертий етап – зміцнення міжнародних позицій країни, національної безпеки та державного суверенітету через забезпечення внутрішнього розвитку країни, конкурентоздатності економіки, розвиток культури, високий рівень боєздатності Збройних сил.

Підводячи підсумки, можна констатувати, що аналізовані програми в цілому орієнтовані саме на людський розвиток, на забезпечення стабільності суспільних і культурних відносин в Україні. Важливою проблемою на шляху модернізації соціо-гуманітарної сфери ще залишається переважно якісний, а не кількісний аспект оцінювання цього надзвичайно складного процесу. Переважна більшість проектів пропонує цілком правильні напрямки модернізації, іноді детально розглядає необхідні шляхи та умови для їх впровадження. В той же час, необхідно підкреслити, що у повному обсязі ці проекти реалізувати неможливо, оскільки відсутнє навіть матеріальне забезпечення реформ.

Постає ще одне надзвичайно важливе питання – яким чином перейти до кількісного вимірювання як сталого розвитку загалом, так і проектів соціо-гуманітарної модернізації. У цьому контексті варто звернути увагу на проект Інституту прикладного системного аналізу НАН України та МОН України «Сталий розвиток регіонів України». У цьому запропоновано систему факторів, індексів та індикаторів, методика вимірювання процесів сталого розвитку. Йдеться про кількісні характеристики, яких так не вистачає у моделювання процесів модернізації. Одержання відповідного аналітичного та емпіричного обґрунтування для ефективного прийняття рішень є найважливішою основою політики. Як зазначають автори Проекту, відсутність дієвих індикаторів сталого розвитку робить неможливим здійснити цикл процесу прийняття рішень – визначення і формулювання мети, впровадження та оцінювання результатів. Замість цього в управлінських рішеннях переважають нечіткість вираження пріоритетів і цілей а також відсутня мож-

ливість оцінювання характеристик розвитку суспільства у залежності від об'єктивних критеріїв.

У «Сталому розвитку регіонів України» на основі математичних моделей подано характеристики та індикатори, у тому числі у соціальному вимірі сталого розвитку. Автори підкреслюють, що позбавлення соціального контексту забезпечення сталого розвитку робить цей розвиток безмістовним. Тому перехід України до сталого розвитку вимагає певних трансформацій політики в соціальній сфері, основними пріоритетами якої мають бути збереження здоров'я людини; сприяння покращенню демографічної ситуації; забезпечення соціальних гарантій людям, які потребують захищеності; досягнення нормативів якості життя, які прийняті у розвинених країнах; досягнення орієнтирів сучасного рівня раціонального споживання для всіх верств населення; гуманізація суспільних відносин за рахунок реформування систем управління, освіти, науки, культури, охорони здоров'я, а також демократизація державних інститутів. Соціальна складова сталості розвитку відображає якість життя населення і зорієнтована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, зокрема, на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. За таких умов людина має брати активну участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті й реалізації рішень, контролю за їх виконанням [16].

Дана концепція базується на ідеї поліпшення якості життя нинішнього та майбутнього поколінь. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ, збереження культурного капіталу і розмаїття. Для досягнення сталого розвитку, сучасному суспільству доведеться створити якомога ефективнішу систему ухвалення рішень, яка б враховувала історичний досвід і заохочувала плюралізм. В рамках концепції людського розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головної цінності, концепція сталого розвитку має на увазі, що людина повинна брати участь в процесах, які формують сферу її життєдіяльності, сприяти ухваленню і реалізації рішень, контролювати їх виконання.

Соціально-інституціональний вимір сталого розвитку країни має бути відображений у стратегії дій недержавних, державних та місцевих органів влади. Автори вводять спеціальні індекси соціально-інституціонального розвитку, який прораховується на

основі отриманих значень таких категорій політики, як розвиток людського потенціалу; якість життя; знання; інституціональний розвиток суспільства. При аналізі стану та перспектив розвитку України використовуються також індикатори інтелектуальних активів суспільства, індикатор перспективності розвитку суспільства а також індикатор якості розвитку суспільства [16].

У категорії «Розвиток людського потенціалу» вдалим є застосування авторами індикаторів розвитку здоров'я та фізичного виховання, індикатор рівня освіти, індикатор демографічного розвитку, індикатор ринку праці тощо. У категорії «Якість життя» – індикатори відпочинку і культури людей, індикатор свободи, здоров'я, індикатор безпеки життя.

Застосування таких індикаторів дозволить запровадити прийняття виважених та обґрунтованих управлінських рішень, і що найголовніше - здійснювати не тільки якісний а й кількісний аналіз результатів їх виконання. Таким чином, при підготовці та реалізації програм модернізації потрібне використання математизованих методів визначення мети реформ, механізмів їх впровадження, оцінки результатів здійснення і можливих варіантів впливу реформування як на суспільство, так і на державу.

Використані джерела та література

1. Жизнеспособная планета жизнеспособных людей: будущее, которое мы выбираем. Доклад Группы высокого уровня Генерального секретаря Организации Объединенных Наций по глобальной устойчивости. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.un.org/gsp/sites/default/files/attachments/Overview%20%20Russia.pdf>
2. Europe 2020. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm
3. Цели развития тысячелетия // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.un.org/gu/millenniumgoals/>
4. Цілі розвитку тисячоліття Україна. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.undp.org.ua/ua/millennium-development-goals>
5. Новый курс: реформи в Україні 2010-2015. Національна доповідь. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2010/regulations/Pages/78.aspx>
6. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. [Електронний ресурс], Режим доступу: http://www.osvitportal.lviv.ua/portal/Library/ogliad%20presy/Koncepcia_2.doc

7. Україна-2015. Національна стратегія розвитку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.semynozhenko.net/content/files/Ukraine-2015%20big.pdf>

8. Пропозиції Президенту: Нова Хвиля Реформ. [Електронний ресурс], Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_4066brc2final120705ukr.pdf

9. Модернізація України. Визначення пріоритету реформ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://parlament.org.ua/upload/docs/Modernization.pdf>

10. Напрямки оновлення країни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ok-ua.org.ua/UserFiles/File/program.doc>

11. Новий курс: реформи в Україні 2010-2015. Національна доповідь.[Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2010/regulations/Pages/78.aspx>

12. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. [Електронний ресурс], Режим доступу: http://www.osvitportal.lviv.ua/portal/Library/ogliad%20presy/Konceptcia_2.doc

13. Україна-2015. Національна стратегія розвитку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.semynozhenko.net/content/files/Ukraine-2015%20big.pdf>

14. Модернізація України. Визначення пріоритету реформ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://parlament.org.ua/upload/docs/Modernization.pdf>

15. Напрямки оновлення країни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ok-ua.org.ua/UserFiles/File/program.doc>

16. Сталий розвиток регіонів України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.activity.wdc.org.ua/ukraine/Isd_ukr-2400dpi-10.pdf

3. Інноваційна стратегія у політиці та державному управлінні

3.1. Питання науково-технічної модернізації країни у програмах політичних партій

Згідно зі статтею 7 Закону України «Про політичні партії в Україні» (2001), «політичні партії повинні мати програму. Програма політичної партії є викладом цілей та завдань цієї партії, а також шляхів їх досягнення» [1]. Утім, аналіз програм загалом і присутності в них науково-технічної модернізації країни зокрема є досить непростим завданням, що зумовлюється, щонайменше, двома групами чинників. По-перше, доступ до програмних документів політичних партій (яких на 1 жовтня 2013 р. Мінюстом України зареєстровано 202) є утрудненим, а то часом просто неможливим. Причини такого стану речей полягають у тому, що

– переважна більшість партій створюється і функціонує в Україні не заради відстоювання суспільних інтересів, а заради інтересів певних груп, кланів, клік, а тому, не будучи зацікавленими у широкій соціальній базі, не маючи потреби (для реалізації своїх цілей) у підтримці населення, вони жодним способом не оприлюднюють свої програмні документи. Тож піддавати аналізу просто нема чого;

– Міністерство юстиції України, будучи органом, який легітимізує діяльність політичних партій, відмовляє у доступі до програмних документів діючих партій з метою наукового аналізу, обмежуючи науковий пошук доступом до документів лише тих партій, які припинили функціонування (у чому автор переконалася особисто, працюючи у поточному архіві Мінюсту у першій половині 2011 р.).

Серед 202 чинних політичних партій є ті, які були легалізовані зовсім недавно – упродовж січня-серпня 2013 р. Згідно із законом «Про політичні партії в Україні» (стаття 11) ці партії протягом шести місяців з дня реєстрації мають забезпечити утворення та реєстрацію в порядку, встановленому цим Законом, своїх обласних, міських, районних організацій у більшості областей України, містах Києві, Севастополі та в Автономній Республіці Крим. Здавалось би, що прагнучи створити мережу своїх первинних організацій, партія має прагнути до максимального поширення своїх

ідей і забезпечення умов для знайомства населення зі своїми програмними документами. Утім, цього не відбувається, оскільки, як відзначалося вище, партії не лише не зорієнтовані на суспільство, а й тому, що вони не налаштовані на будь-яку форму діалогу з ним. Відтак, уже на етапі створення і реєстрації обласних, міських та інших осередків вони по-своєму розплачуються за байдужість до суспільства: практика останніх років свідчить, що, здолавши етап реєстрації Міністром України, частина партій упродовж року взагалі припиняють існування і вилучаються Міністром із Єдиного реєстру громадських формувань саме через те, що їм не вдалося заручитися підтримкою на місцях і створити (згідно із законом) мережу своїх первинних організацій*. За логікою, партіям треба докладати зусиль до розповсюдження своїх ціннісних орієнтирів, базових ідей та стратегічних цілей, але на практиці програми багатьох з них залишаються недоступними*.

По-друге, аналіз доступних програм політичних партій на предмет висвітлення у них питань науково-технічної модернізації країни обмежений, з огляду на якість самих програм:

– доступними – опублікованими на паперових носіях – програмами є переважно застарілі, а не нові. З них можна зрозуміти лише ставлення організації до питання науково-технічної модернізації країни у контексті історичної ретроспективи, що, зрозуміло, позбавляє підстав для аналізу і висновків щодо підходів партії до питання на сучасному етапі;

– на функціонуючих офіційних сайтах політичних партій (а такі сайти має незначна кількість партій) програми, як базовий для партії документ, або взагалі не представлені (розміщуються лише

*Мною підраховано, що, приміром, у 2011 р. із 16 зареєстрованих Міністром України політичних партій упродовж 2012 р. припинили свою діяльність 3 – Політична партія «Відродження та розвиток», Політична партія «Українська партія респонсизму», Партія «Сам за себе». Своєї життєвої колізії пережила і Політична партія «Робітнича партія України», зареєстрована 7 листопада 2011 р.: на початку січня 2013 запис про її реєстрацію було анульовано, 10 липня 2013 р. – поновлено. У 2013 р. із «Єдиного реєстру громадських формувань» зникла Політична Партія «РЕНЕСАНС» (зареєстрована 23 січня 2012 р.)

*Так, не вдалося віднайти програми жодної із 13 партій, які були зареєстровані Міністром України впродовж 2012 – вересня 2013 р. і внесені до «Єдиного реєстру громадських формувань».

партійні статuti, як наприклад, на сайті Партії регіонів [див.:2], або подаються тексти передвиборчих програм (тих партій, які брали, при-міром, участь в останніх виборах до Верховної Ради України у 2012 р.

Говорячи про якість доступних програм, варто звернути увагу на те, що у низці випадків партійні підходи до питання науково-технічної модернізації країни неможливо виокремити і проаналізувати, оскільки тексти партійних програм мінімізовані. У таких коротких документах партія у дуже загальному вигляді торкається зазначеного питання. Суть її підходів до проблеми концентрується у кількох загальних реченнях (що може свідчити, з-поміж іншого, про просту некомпетентність партійних ідеологів у питаннях реформування країни на засадах інновацій).

Вище перелічені обставини по-своєму зумовили відбір партійних програм для даного аналізу: нами пропонується аналіз програм партій, які стали переможцями парламентських виборів 2012 р. – Партії регіонів (далі – ПР), Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» (ВО «Батьківщина»), Комуністичної партії України (КПУ), Всеукраїнського об'єднання «Свобода» (ВО «Свобода») і Політичної партії «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи Віталія Кличка»).

Партійна програма Партії регіонів

Особливістю програми Партії регіонів [3] є те, що:

– жодна із 7 частин Програми (серед яких: 1. Принципи, завдання та мета; 2. Зміцнення засад демократичного розвитку; 3. Пріоритети економічного розвитку; 4. Пріоритети соціального розвитку; 5. Освіта, культура і духовність; 6. Міжнародна безпека; 7. Україна – рівноправний і надійний міжнародний партнер) безпосередньо не присвячена проблемам науково-технічній модернізації країни;

– у Програмі взагалі не зустрічається словосполучення «науково-технічна модернізація країни», як і просто «модернізація країни» чи «науково-технічний(і)» (потенціал, розвиток, можливості і т. ін.).

Натомість на основі проведеного контент-аналізу тексту Програми виявлено спорадичне вживання словосполучень «наука» / «наука і освіта» / «освіта і наука» (9 випадків); «наукові й освітні установи/заклади» / «науково-освітні програми», «модернізація національної економіки» / «модернізація оборонно-промислового

комплексу країни» / «модернізація системи озброєнь і військової техніки» (3 випадки); «науково-освітня система» / «система освіти і науки», «експорт наукоємної промислової продукції» (по 2 випадки); «науково-технологічний потенціал», «науково-технічна політика», «науково-технічне оновлення», – «наукоємні конкурентоспроможні технології», «наукоємна конкурентоспроможна продукція у промисловому виробництві», «наукові парки» (по одному випадку).

Аналіз контекстів вживання вищевказаних слів і словосполучень, дозволяє твердити наступне.

По-перше, партія декларує розуміння того, що «освіта і наука є не тільки традиційними сферами виховання людини і турботи про суспільство, але й сферою формування людського капіталу, який відіграє стратегічну роль у конкурентоспроможності економіки України»; готовність «взяти на себе відповідальність за створення у країні гнучкої, спрямованої на потреби людини, суспільства і економіки, відкритої для інновацій науково-освітньої системи».

По-друге, партія заявляє про необхідність націленості науково-освітньої системи на виховання нового покоління «політиків і управлінців для територіальних громад, бізнесу, суспільства, охорони здоров'я, науки і мистецтва»; «відміни» бюрократичного контролю «над наукою та освітою»; перетворення Міністерства освіти і науки у єдиний державний орган управління, який «створює сприятливі умови для розвитку науки і освіти в Україні», стає «надійним партнером для самостійних наукових й освітніх установ усіх форм власності», а в «інших питаннях сфера науки і вищої освіти має регулюватися угодами між самими вузами».

Крім того, у тексті Програми зустрічаються словосполучення, зміст яких передбачає «модернізацію» країни. Серед цих словосполучень є такі, як: «соціально-економічний розвиток країни, всіх регіонів», «технологія творення», «ефективний розвиток усього суспільства», «розкриття людського потенціалу», «економічний розвиток», «еволюційний розвиток країни», «зростання конкурентоспроможності країни», «стабільний і збалансований розвиток», «динамічний розвиток регіонів», «розвиток людини», «розв'язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем регіонів», «подолання депресивного стану територій», «розбудова сучасної

економічно розвиненої соціально орієнтованої держави», «реальне підвищення добробуту» тощо. У загальному контексті Програми вони сприймаються швидше не як «структури стратегії», але як загальні міркування щодо напрямку руху.

По-третє, Партія регіонів констатує, що «залучення до європейської системи освіти й науки (до Болонського процесу. – М. К.), до міжнародних дослідницьких проєктів сприятиме швидшому економічному розвитку нашої країни»; що «у співробітництві держави й університетів особливу роль повинні відігравати національні й регіональні фонди розвитку науки і освіти».

По-четверте партія пропонує «зміну моделі фінансування науки, культури та освіти, перерозподіл коштів на користь регіональних і місцевих бюджетів у цих галузях»; «запровадження крім системи фондів підтримки науки та мистецтва механізму підтримки цілеспрямованих національних і регіональних програм у сфері науки, мистецтва, освіти, книговидання та кіно з метою розвитку нових перспективних напрямів, які будуть платформами стратегічного розвитку регіонів і країни у цілому та створять сучасну інфраструктуру культурних, освітніх і наукових закладів».

По-п'яте, партія «домагатиметься»/«реалізуватиме»/«забезпечить»

– у промисловості – «непорушні гарантії власності й відмови від практики реприватизації»; створення «законодавчих умов», які «унеможливлять рейдерство як системний фактор»; державне сприяння суб'єктам господарювання у виході на міжнародні ринки і забезпечення захисту інтересів українських корпорацій за кордоном; удосконалення антимонопольного законодавства;

– в аграрній політиці – «забезпечення розвитку високо-ефективного, прибуткового сільськогосподарського виробництва та розв'язання на цій основі проблем соціальної інфраструктури села»; завершення земельної реформи; реалізації розробленої партією стратегії розвитку села; створення електронного загальнодержавного кадастру землі; проведення моніторингу земельних ресурсів; розбудова інфраструктури аграрного ринку;

– у транспортній політиці – розробку й прийняття Національної транспортної стратегії, розбудову міжнародних транспортних коридорів, вдосконалення мережі транспортного сполучення тощо;

– у сфері соціального розвитку – контроль за процесом створення в Україні дієвої трирівневої пенсійної системи, запровадження дієвого контролю за своєчасним здійсненням виплати пенсій і соціальної допомоги, створення умов для реалізації страхових принципів у пенсійному забезпеченні тощо

Вищевикладене, таким чином, дозволяє твердити:

1. Не включення до Програми партії окремого розділу, присвяченого науці, науковому розвитку, як і поодинокі згадки про науку, свідчить, що галузь науки не є серед стратегічних пріоритетів, які вимагатимуть першочергової уваги з боку правлячої партії. Програмі бракує системного погляду на роль науки у державі. Розвиток науки (судячи з тексту Програми) має розвиватися тільки у зв'язці з освітою. Ідеологи партії не усвідомлюють, що наука є самодостатнім феноменом і може/повинна мати можливість розвиватися без обов'язкового зв'язку з іншими сферами. Програма акцентує увагу на прикладному аспекті науки, уникаючи констатації необхідності розвитку фундаментальної науки, яку можна розглядати як одну із підвалин безпеки держави.

2. Нерозуміння значення науки зумовлює й той факт, що у тексті Програми Партії регіонів немає жодної вказівки на необхідність «розвитку» чи «розв'язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем регіонів» з врахуванням наукових досягнень, або з опорою на наукові досягнення чи за рахунок впровадження новітніх технологій тощо. Спорадичні випадки вживання поняття «науково-технічне оновлення» чи «наукоємні конкурентоспроможні технології», як і «наукоємна конкурентоспроможна продукція у промисловому виробництві», «експорт наукоємної промислової продукції» у тексті Програми сприймаються як випадкові словесні конструкти, а не як складові системного бачення. Впадає в око односторонність сприйняття конкурентоспроможності: йдеться лише про «конкурентоспроможну продукцію у промисловому виробництві». Спрощене сприйняття конкурентоспроможності держави по своєму свідчить або про те, що розробники насправді не надавали Програмі великого значення, або керівники й ідеологи партії мають слабку уяву про те, що таке конкурентоспроможність держави.

Абстрактні поняття «технологія творення», «оволодіння сучасними знаннями» чи «розкриття людського потенціалу» тощо у

контексті загальних заяв («ми виступаємо за...») і пропозицій («ми пропонуємо», «обстоюємо»), як і її нинішня відсутність на офіційному сайті партії (там вона замінена документом «Від стабільності до добробуту. Передвиборна програма ПАРТІЇ РЕГІОНІВ»), підштовхують до висновку, що Програма не була «документом для творення», а лише «для заяв».

3. Показово, що такі терміни, як «домагатиметься»/«реалізуватиме»/«забезпечить» у Програмі використано у випадках, коли йдеться про інтереси ФПП, аграрну і транспортну політики, пенсійне забезпечення і соціальну допомогу. Це підштовхує мінімум до двох висновків: по-перше, вживання саме таких термінів щодо вказаних сфер опосередковано свідчить, що саме вони (а не будь-які інші) викликають зацікавленість правлячої партії і перебувають у центрі її уваги; по-друге, що Програма партії виявилася або фактично непридатною до виконання, або уже у час свого «народження» просто не передбачалося її втілення, оскільки в умовах сьогодення про позитивні зрушення у сфері гарантії власності, унеможливлення рейдерства, як і забезпечення високоефективного сільськогосподарського виробництва, не кажучи про соціальне забезпечення, вести мову не доводиться.

4. Характерною ознакою Програми є її своєрідна «позитивність»: у ній, по-перше, немає оцінок сучасного стану держави і суспільства; по-друге, – не йдеться про «труднощі», «слабкі місця», «недоліки», «проблеми, які вимагають негайного вирішення», «неприпустимість...» тих чи інших явищ (приміром, корупції, рейдерства, непрозорості дій влади, порушення Конституції тощо), про «першочерговість», «нагальність» розв'язання тих чи інших завдань (що характерно, приміром, для програми комуністів, про що йтиметься нижче) тощо, як не йдеться і про необхідність щось системно «модернізувати». Правляча партія першим рядком Програми констатує, що вона – «партія народу, стабільного розвитку, історичної перспективи», а далі, власне, «пропонує», «обстоює» окремі зміни в окремих сферах.

Таким чином, Програму Партії регіонів не доводиться визнати цілеспрямованою стратегією, що по-своєму підтверджується її кон'юнктурною заміною на партійному сайті у 2012 р. передвиборчим документом.

Партійна програма Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина»

Процес пошуку партійної програми та ознайомлення з нею дозволяють твердити таке:

– на офіційному сайті партії (як зауважувалося вище) замість партійної програми розміщено Програму Об'єднаної опозиції «Батьківщина» «Справедлива держава, чесна влада, гідне життя» [4]). На сайтах міських організацій ВО «Батьківщина» Програма або загалом відсутня (як, наприклад, на сайті міської організації м. Світловодська [5], або розміщена передвиборча (2007 року) програма Блоку Юлії Тимошенко «Український прорив» (як на сайті партійної організації м. Львова [6]), або вже новіша 2012 року) програма «Справедлива держава...» (як на сайті партійної організації у м. Запоріжжі [7]). На сайті партійної організації у м. Тернополі вдалося віднайти власне Програму ВО «Батьківщина» [8];

– Програма ВО «Батьківщина» не дає підстав для аналізу позиції партії щодо науково-технічної модернізації країни на сучасному етапі, оскільки більш-менш розлога четверта частина документу за назвою «Економічна стратегія і програма партії на період до 2005 року» (першого етапу перетворень) дає можливість сформуватися конкретним уявленням щодо позиції партії зі вказаного питання тільки за вісім років перед цим – до 2005 р. Завдання другого і третього етапу реформ в країні (без констатації їхніх хронологічних меж) – викладено досить лаконічно, двома реченнями;

– у застарілій (в економічній частині), але чинній Програмі партії відсутній окремий розділ, присвячений розвитку науки, науково-технологічної сфери і т. п.

Аналіз інших частин Програми засвідчує, що партія, яка тривалий час позиціонувала/позиціонує себе опозиційною силою, яка проголосила себе «всенародною демократичною партією патріотично-реформаторського спрямування» фактично не має програми науково-технологічного оновлення країни.

Контент-аналіз тексту Програми свідчить, що свого часу партійні ідеологи задумувалися над питанням «реформування, модернізації та демократизації» країни; стверджували, що «суспільство справедливості й добробуту може бути побудоване в Україні лише через демократизацію, інтелектуалізацію та гумані-

зацію політичного життя, якісно новий розвиток продуктивних сил і виробничих відносин, необмежений розвиток ефективного ринкового народного підприємництва». Програма проголошувала, що «ефективні економічні реформи мають покращувати життя людей». Висловлювалася думка, що побудова «нового громадянського суспільства» в Україні можлива «лише шляхом поетапного еволюційного реформування влади, економіки, формування системи нових духовних і моральних цінностей народу». У Програмі побутують такі словосполучення, як «виведення України з глибокої ... економічної... кризи», «економічне зростання», «висока конкурентоспроможність», «відродження економіки», «радикальний прорив у майбутнє», «максимальний розвиток народного підприємництва». Не наука, інновації, а саме народне підприємництво розглядалося як «локомотивний фактор» економічного відродження. Якщо стратегічним завданням першого етапу (до 2005 р.) називалося «відновлення внутрішнього ринку і національного виробництва, створення умов для ефективного інвестування, формування національного капіталу», то головним завданням другого етапу реформаторських перетворень проголошувалася необхідність глибоких структурних трансформацій економіки «в напрямі формування економіки постіндустріального, інформаційного типу і наближення України до середньоєвропейського рівня економічного розвитку»; третього етапу – «досягнення такого рівня розвитку продуктивних сил інформаційно-інтелектуального характеру, який створить можливість переходу до рівня повідних розвинутих країн Європи і світу».

Запропоновані заходи трактувалися партійними ідеологами як «нова економічна стратегія». Особливістю економічної політики ВО «Свобода» була та, що партія виходила з того, що у ході перетворень варто покладатися на власні ресурси і сили України, на високу потенційну ефективність об'єднаної праці народу. Крім того, у Програмі констатується, що «суть нової державної економічної політики і стратегії» партія вбачає:

а) у «залученні до активної трудової діяльності більшості працездатних громадян»,

б) у «широкому розвитку економічної самодіяльності й підприємництва населення з метою різкого збільшення виробництва конкурентоспроможної продукції і послуг як на великих під-

приємствах, так і через найефективніші форми малого й середнього бізнесу...»,

в) у захисті вітчизняного виробника і споживача, що можна забезпечити шляхом ефективного державного і законодавчого регулювання розвитку економіки, шляхом відродження, модернізації й реструктуризації промисловості, реіндустріалізації України на інноваційній технологічній основі.

В одному місці Програми стверджується, що партія пропонує «нові шляхи, засоби та методи оновлення України, її стабілізації, модернізації, радикального прориву в майбутнє, стрімкого розвитку через реалізацію стратегії інноваційного розвитку на випередження на основі задіяння великого інтелектуального потенціалу нашого суспільства». В іншому – «партія робитиме все необхідне для визначення ефективних шляхів, засобів і методів захисту, відродження й становлення України, її стабілізації й модернізації, радикального прориву в майбутнє, стрімкого розвитку через реалізацію стратегії інноваційного розвитку на випередження, а не вічне наздоганяння інших країн». Таким чином, не ясно, чи партія уже пропонує нові шляхи засоби та методи оновлення, чи тільки робитиме все необхідне для їх визначення.

Вищевикладене дозволяє твердити:

1. Своєрідна відмова партії від Програми (про що по-своєму свідчить факт тривалого у часі не прийняття її нової редакції, непоширеність її тексту для ознайомлення і аналізу, пропозиція на партійному сайті замість останньої передвиборчої програми) підводять до висновку, що Програма партії має ознаки документу *ad hoc*. Пропоновані нею стратегії – короткотермінові, призначені для досягнення якихось політичних результатів на короткому часовому відрізку.

2. Формулювання, вжиті у документі щодо науково-технологічного реформування країни, носять загальний характер. Їхня сукупність не вибудовується у логічну стратегію реформ, що дозволяє говорити про фактичну відсутність такої стратегії у партії.

3. Загальність формулювань не дає можливості сформуватися чітким уявленням щодо пропонованих партією механізмів, інструментів науково-технологічної модернізації України, визначення позицій партії щодо припустимих тактичних кроків (заходів) на шляху перетворень.

Партійна програма Комуністичної партії України

Особливості Програми КПУ[9] є, зокрема, такими:

– у ній відсутній окремих розділ (параграф, частина), присвячений як проблемам науково-технічної модернізації країни, так і проблемам розвитку науки;

– пріоритет Програми – заявити про «своє бачення сучасного світу, про цілі і завдання, які вона [партія. – М. К.] ставить перед собою, шляхи і способи їх досягнення». «Сучасний світ» постає у негативному світлі і, відповідно, характеризується із застосуванням негативно заряджених термінів: «світовому капіталізму вдалося тимчасово взяти реванш», «Україна відкинута у своєму розвитку», «ліквідовано владу трудящих», «відроджено експлуатацію людини людиною» тощо;

– перетворення, що мають відбуватися в Україні, описуються такими термінами, як: «революційне перетворення суспільства на соціалістичних засадах», «боротьба проти правого і лівого опортунізму», «завоювання влади трудящими», «скасування приватної власності», «побудова в Україні соціалізму», «виведення країни з глибокої кризи», «розв'язання гострих соціально-економічних та інших проблем», «реформування всієї системи суспільних відносин», «відновлення у повному обсязі функцій держави», «повернення у загальнонародну власність» тощо;

– Програма емоційно переважана, про що свідчить не лише використання у тексті синтаксичних конструкцій, що є більш придатними для виголошення закликів, формулювання гасел, навішування ярликів, але й вживання емоційно забарвлених термінів: «у годину тяжких випробувань», «ярмо капіталу», «непосильна праця» та ін.

На основі проведеного контент-аналізу тексту Програми виявлено вживання таких словосполучень у певних контекстах;

– «модернізація народного господарства» / «здійснення конкретних програм модернізації галузей вітчизняної економіки» (на нинішньому етапі) – 2 випадки;

– «передова наука» (у СРСР), «підірвано... наукові зв'язки» (з Російською Федерацією), «наука» (перебуває на «голодному пайку»), «розвиток науки» (вимагає істотного збільшення державних вкладень), «науково-дослідна робота» (партія надає

першорядного значення «забезпеченню вчених гідною заробітною платою й усім необхідним для науково-дослідної роботи»), «неодмінні умови модернізації» (діяльності КПУ) – по 1 випадку.

Вищевикладене, таким чином, дозволяє твердити:

1. Програма комуністів – програма «повернення назад», а не руху вперед, оскільки є зразком «традиційного мислення» комуністів, що оперує застарілими категоріями попереднього століття. Вона передбачає побудову в Україні соціалізму і не враховує глибини і суті змін як у світовій, так і вітчизняній політиці й економіці, зрушень у свідомості основної маси співвітчизників. Програма свідчить про нерозуміння або свідоме ігнорування комуністами нових загроз і викликів, перед якими постає (кожна) держава і суспільство на початку ХХІ століття.

2. Запропоновані у Програмі заходи (встановлення влади трудящих, відновлення державного контролю, культивування ідеї державного патерналізму, перелік орієнтирів для «трудящих», «бідних», «обездолених» та ін.), як і використання емоційно забарвлених термінів, свідчить, що Програма не розрахована на реалізацію, а слугує політико-технологічним інструментом, який має привабити певний контингент громадян (до членства у партії, для голосування за КПУ і її підтримку під час парламентських чи місцевих виборів).

3. З одного боку, КПУ виказує розуміння занедбаного стану науки в Україні, зuboжіння науковців, необхідності модернізації «народного господарства» і закріплює у Програмі стратегію досягнення змін у країні, а також механізм їх здійснення (що відрізняє програмний документ комуністів від, приміром, аналогічного документу «регіоналів»), з іншого – з врахуванням глобалізаційних процесів, як і процесів глокалізації, ця стратегія і механізми за можливостями її втілення практично не співвідносяться з життєвими реаліями.

Партійна програма Політичної партії «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка»

Особливістю програми Політичної партії «УДАР» ([10] є те, що: – документ свідчить про високий інтелектуальний потенціал його розробників, достатнє розуміння ними реального стану речей

в Україні і світі, усвідомлення мегатрендів суспільно-політичного, економічного, науково-технічного, культурного розвитку на сучасному етапі функціонування людської цивілізації, розуміння сутності загроз і викликів, що стоять перед людством загалом і кожною окремою державою, зокрема;

– документ пропонує системний підхід до питання подальшого розвитку держави і суспільства (має місце виокремлення існуючих проблем і їхнього «живильного ґрунту», далі – декларація мети, до якої треба прагнути, і, зрештою, – визначення «напрямку головного удару» і пропозиція конкретних дій для досягнення мети), чітко випишуючи «больові точки» української держави і соціуму («культ високих посад, сили та грошей», монополізм, корупція, поляризація між бідними й багатими, нерівність умов для підприємництва, розкрадання, здирництво та ін.), пропонуючи інструменти («державна як інструмент»), стратегію тактику (передбачає «насамперед, змінити ціннісні орієнтири суспільства», «приєднатися до постматеріального світу, в якому домінують цінності самовираження та індивідуальних свобод», «інтегрованість у сучасний розвинений світ» тощо) реформ, обґрунтовуючи важливість накопичення конкретних капіталів (ресурсної бази) – соціального, політичного, інтелектуального – для реформування країни, конкретизуючи механізми змін («механізм демократії участі», «механізм делегування», «суспільний діалог», «податкові механізми», «градація законів на органічні та звичайні» та ін.).

Проблемам розвитку, функціонуванню і значенню науки у країні присвячена одна (із 14) частин програми – «Освіта, наука та інновації». Крім того, питання, присвячені науково-технічній модернізації країни («реформуванню»), так чи інакше висвітлюються як у «Преамбулі», так й у низці інших розділів програми – «Реформа публічної адміністрації», «Антикорупційна політика», «Економічна політика» тощо. Ідеологи партії продемонстрували розуміння взаємозалежності і взаємообумовленості процесів у державі і суспільстві, обґрунтували можливість ефекту (реальних змін) у результаті забезпечення синергії найрізноманітніших чинників у всіх сферах (від центральної і місцевої влади, громадянського суспільства, гендерних відносин до сфери економіки, охорони здоров'я, міжнародних взаємин, демографії, культури, збереження довкілля та ін.), а тому у комплексі заходів «пріоритетом І», як вказано у «Преамбулі», є «збалансування і модернізація системи

центральної влади»; «пріоритет II – розширення повноважень місцевих громад»; «пріоритет III – Економіка рівних можливостей»; «пріоритет IV – Верховенство права для захисту суспільних інтересів»; «пріоритет V – Створення можливостей для гідного життя та розвитку усіх суспільних груп».

Показово, що у науково-інноваційній сфері партія розглядає як нагальну необхідність «якнайшвидше впровадження комплексу першочергових заходів, спрямованих на усунення системних недоліків у функціонуванні науково-технологічного комплексу та забезпечення реалізації інноваційної моделі розвитку України». Обстоюючи ідею тісного поєднання освітнього, наукового й інноваційного процесів, партія завданням державної політики у науково-технологічній сфері вбачає підтримку інноваційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання на всіх стадіях інноваційного процесу, стимулювання попиту на результати наукових досліджень і розробок, створення сприятливих умов для виробництва інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості. Очікуваним результатом, з точки зору партійних ідеологів, має стати: орієнтація на систему довгострокових технологічних пріоритетів, яка формується із урахуванням глобальних тенденцій, необхідності зміцнювати національну безпеку і забезпечувати сталий розвиток економіки; посилення взаємодії у «трикутнику знань» – освіта, дослідження, інновації – на усіх рівнях (від окремих дослідників, дослідницьких установ та університетів, інвесторів до малих і великих підприємств); розвиток фінансових механізмів стимулювання впровадження передових науково-технічних розробок, створення умов для залучення приватної ініціативи; функціонування ефективних форм державно-приватного партнерства у науково-технологічній сфері, поєднання важелів державного регулювання і ринкових механізмів, надання більшої свободи дослідникам; активна діяльність системи функціонального представництва консультативних органів – дорадчих органів при уряді і парламенті з метою формування і обґрунтування стратегічних напрямів науково-технологічного розвитку, забезпечення дієвої комунікації між державою і спільнотою науковців на відкритих, публічних та конкурентних засадах; оптимізація структури органів влади, відповідальних за реалізацію освітянської, наукової, інноваційної і технологічної політики.

Партія акцентує важливість входження України як повноправного суб'єкта до європейського освітнього і наукового простору; наголошує необхідність доведення наукоємності валового внутрішнього продукту щонайменше до 2%. Важливим, з погляду «ударівців», є формування системи ефективної координації фундаментальних і прикладних наукових досліджень у різних секторах науки; створення на базі Державного фонду фундаментальних досліджень Національного наукового фонду для фінансування пріоритетних досліджень у сфері точних, природничих та соціогуманітарних наук на конкурсній основі, забезпечення бюджету Національного наукового фонду в обсягах, не менших 10% загального обсягу фінансування науки тощо. Паралельно має відбуватися стимулювання інноваційного розвитку економіки.

Вищевикладене дозволяє твердити:

1. Програма «УДАРу» є документом політичної сили, яка здатна виявляти і розуміти реальні процеси, загрози і виклики, перед якими опиняється суспільство і держава і – ширше – світ на початку XXI століття.

2. Програма демонструє систематичне знання і розуміння партією суті проблем розвитку української держави і суспільства і пропонує системний підхід до їх розв'язання.

3. Реформування розглядається у контексті взаємопов'язаності усіх сфер і процесів у суспільно-державному організмі.

4. Документ пропонує науково-технічні перетворення з опорою на демократизацію і лібералізацію.

5. Програма видається реальною для втілення (за наявності політичної волі натхненників і реалізаторів реформ).

Партійна програма Всеукраїнського об'єднання «Свобода»

Особливістю програми Всеукраїнського об'єднання «Свобода» [11] є те, що:

– документ має додаткову назву – «Програма захисту українців», чим визначено певний кут зору на суспільні проблеми і, відповідно, на методи їх розв'язання;

– для досягнення мети (побудови «могутньої Української держави на засадах соціальної та національної справедливості») партія пропонує план негайних першочергових кроків. Тож Програму власне і варто аналізувати з врахуванням того, що запропоновані 211

кроків (саме стільки їх виділили ідеологи партії у восьми частинах документу) визначені як «негайні» і «першочергові», тобто мають тактичне, а не а не стратегічне призначення.

– серед першочергових пріоритетів партії – «докорінне очищення» (влади і суспільства), досягнення економічної незалежності, а також «подолання демографічної кризи та підвищення якості життя», захист «права на Батьківщину» і «захист життєвого простору», «збереження ідентичності та розвиток культури», «подолання наслідків окупації», «європейський україноцентризм та сильна держава», «встановлення Конституційного порядку та забезпечення стабільного розвитку». Тобто ключові настанови, пов'язані із змінами і розвитком, концентруються у словах «досягнення незалежності» – «подолання наслідків» – «збереження...» – «захист...» – «встановлення порядку»;

– своєрідним акцентом Програми (частина «Влада і суспільство. Докорінне очищення та справедливий лад») є необхідність якісного оновлення кадрового потенціалу влади: люстрація, усунення «агентури КГБ» та держслужбовців, які працювали «на керівних посадах в КПСС»; оприлюднення списків «агентів КГБ ССРСР, які перебували або перебувають на державній службі в Україні та інших суспільно значущих посадах» і заміна їх молодими фахівцями, які відібрані за принципами патріотизму і професіоналізму»; перевірка держслужбовців та кандидатів на виборні посади за допомогою поліграфа на причетність до корупційних дій, співпраці з іноземними спецслужбами та на наявність подвійного громадянства тощо.

Проголошуючи необхідність економічної незалежності, «свободівці» найперше висувують вимогу досягнення енергетичної незалежності країни і акцентують важливість розробки й ухвалення цілої низки державних програм – власне програми енергетичної незалежності, розробки родовищ енергоносіїв, розвитку та впровадження альтернативної енергетики, стимулювання енергозощаджуючих технологій. Крім того, в економічному блоці програми вказується на важливість ухвалення земельного, податкового кодексів, закону про землі «підвищеної цінності» та передбачається заборона торгівлі землею сільськогосподарського призначення, запровадження кримінальної відповідальності за ерозію ґрунтів «унаслідок людських дій». Серед чільних вимог – ухвалення дер-

жавної програми розвитку сільськогосподарської техніки, галузевих програм прямих дотацій, розвитку селекції, виробництва посівного матеріалу, засобів захисту рослин племінного тваринництва, садівництва та ін.

Віддаючи належне ролі науки в оновленні країни, «свободівці» пропонують запровадити комплексне податкове стимулювання інвестицій у науку, освіту та інновації; зменшення податку з прибутку до 5% на ту частину прибутку підприємств, яку вони спрямовують на технологічне оновлення засобів виробництва згідно з передовими технологіями.

Програма передбачає державний контроль над банківською сферою. Окрема увага приділена питанню розвитку конкурентоспроможних галузей промислової та інноваційної діяльності: харчопереробної, авіа-, судно-, верстато- та машинобудування, ВПК та космічної галузі. При цьому наголошується на необхідності спрямування державної підтримки на високотехнологічні, наукоємні, інноваційні, імпортозаміщуючі та «вертикально інтегровані» галузі.

Як гальма на шляху розвитку країни Програма називає корупцію, «приватні монополії та олігополії» в українській економіці, рейдерство тощо.

Таким чином, Програма ВО «Свобода» свідчить про таке:

1. Партія розробила документ, який має чітку ідеологічну спрямованість і окреслює коло перших, необхідних до реалізації кроків (у том числі – у сфері науково-технічної модернізації країни), які б у свій спосіб відмежували державу і суспільство від радянського минулого.

2. Ступінь розуміння глибини і сутності змін у науково-технічній сфері як базовій для реалізації науково-технічного реформування країни є досить поверховим: пропонується ухвалення законів, кодексів, державних програм, але не йдеться про обґрунтування механізму забезпечення реалізації цих актів. Як не йдеться про механізми й інструменти боротьби з такими явищами, як невиконання законів, корупція, зловживання владою тощо.

У підсумку можна зазначити, що:

по-перше, програми парламентських політичних партій відображають більший чи менший рівень заангажованості їхніх творців певним комплексом політичних ідей – демократичних, ліберальних, комуністичних, націоналістичних та ін. Залежно від

культивування тих чи інших ідеологічних настанов відбувається постановка цілей і завдань партією, пропонуються інструменти змін у суспільстві – від революційних до поетапного реформування;

по-друге, кожна з партій має свій фокус бачення нинішнього стану справ у країні, а відтак програма:

а) або взагалі не фіксує уваги на реальних проблемах суспільства (наприклад, корупції, порушенням законів та ін.) і заявляє лише про загальний напрямок руху і необхідність подальших тих чи інших змін (як Програма ПАРТІЇ РЕГІОНІВ),

б) або ж партія, згідно зі своїми ідеологічними настановами, нерозумінням, неусвідомленням і, відповідно, несприйняттям реалій початку ХХІ століття (загроз, викликів, мегатрендів розвитку) кличе до реанімації минулого (як це має місце у Програмі КПУ),

в) або, вбачаючи корінь усіх проблем у «совєцькому» минулому України, пріоритетним завданням висуває своїм завданням поквитатися з минулим (як пропонує програма ВО «Свобода»);

по-третє, усі партійні програми (окрім документу Політичної партії «УДАР мають потужний маніпулятивний заряд, опосередкованим свідченням цього є, приміром, уникнення називання і обговорення вузьких і проблемних місць українського сьогодення, або пропозиції, квінтесенцію яких відображає заклик «Назад – у минуле!»), або своєрідна відмова від партійної програми і «вилучення» її із розділу «Програмні документи партії» (на сайтах політичних партій) та її «підміна», згідно із потребою періоду, іншими документами (наприклад, передвиборчою програмою).

по-четверте, кут бачення пріоритетів залежить від реального статусу політичної сили: вона парламентська-правляча чи парламентська-опозиційна;

по-п'яте, програми партій яскраво віддзеркалюють ступінь усвідомлення їх розробниками сутності науково-технічної модернізації України:

а) більшість з проаналізованих програм пропонує «точкові», а не системні зміни у науково-технічній сфері країни;

б) часто-густо нема розуміння взаємопов'язаності розвитку різних сфер суспільства (бракує когерентної логіки у підходах до змін, реформ): не можна демократизувати й лібералізувати функціонування однієї галузі, залишаючи незмінними інші суспільні сфери;

в) сподівання на зміни пов'язуються переважно не стільки з розвитком науки, з використанням її здобутків чи запропонованих

інновацій, скільки з іншими чинниками, які, у разі приведення їх у дію, майже автоматично мають сприяти розвитку, реформам тощо. Крім того – не враховується людський чинник та ін.;

по-шосте, аналіз програм і співставлення «пропонованого» з «реальним» свідчить про багато дисонансові і суперечностей між ними;

по-сьоме, програми політичних партій багато у чому нагадують фіктивні документи, які розробляються, найперше, для реєстрації політичної сили, для існування формальних підстав для апелювання до певних суспільних сегментів («трудожущих», «національно свідомих», «демократів», «лібералів» тощо) у передвиборчий час, у випадку необхідності суспільної підтримки у ході лобіювання інтересів, цінностей («слов'янська єдність», Митний союз та ін.), а не для справжнього перетворення суспільства на основі реформування науково-технічної сфери.

Використані джерела та література

1. Про політичні партії в Україні. Верховна Рада України; Закон від 05.04.2001 №2365-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
2. О партии. – Режим доступу: <http://partyofregions.ua/about>
3. Програма Партії Регіонів. – Режим доступу: <http://lvivrada.gov.ua/frakciyi/partija-regioniv/261-programa-partiji-regioniv>
4. Програма Об'єднаної опозиції «Батьківщина» «Справедлива держава, чесна влада, гідне життя». – Режим доступу: <http://byut.com.ua/document.html>
5. [Сайт] Батьківщина, м. Світловодськ. – Режим доступу: <http://batkivschina.com/>
6. [Сайт] Львівська Батьківщина. – Режим доступу: <http://www.batkivshchyna.lviv.ua/batkivschuna/program/index.html>
7. [Сайт] Батьківщина. Сайт Запорізької міської організації політичної партії ВО «Батьківщина». – Режим доступу: <http://zpbut.org/>
8. Програма Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина». – Режим доступу: <http://batkivshchyna.te.ua/?page=prog&sub=1>
9. Програма Комуністичної партії України. – Режим доступу: <http://www.kpu.ua/programmaкпу/?lang=uk>
10. Програма партії [Політичної партії «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка»]. – Режим доступу: <http://klichko.org.ua/about/programma>
11. Програма В, «Свобода» (чинна). – Режим доступу: http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/

3.2. Урядові інноваційні проекти: соціальні та гуманітарні наслідки

Державні заходи з інноваційного розвитку країни

Успішність економіки XXI століття залежить від наявності інтелектуального потенціалу громадян як основного фактору технологічного прогресу й, відповідно, досягнення країною передових економічних позицій у світових рейтингах. Саме тому актуальність «інвестування у людину» набуває все більшого значення у державних програмах і проектах багатьох країн світу [1]. Якість життя людей та створені необхідні умови праці, навчання, лікування, розвитку формують основний приріст національного достатку [2].

Протягом перших років незалежності в Україні практично не здійснювалося стратегічного управління її розвитком. Спираючись на відсутність досвіду та кризовий стан економіки, керівництво країни використовувало у регуляторній політиці підходи «інтуїтивного просування», «багатовекторності» та запозичення моделей ринкових трансформацій країн інших країн [3]. До того ж соціальним реформам відводилася другорядна роль, що врешті негативно позначилося на стандартах життя українців.

Загалом, сутність реформування господарського механізму в країні полягала у поєднанні лібералізації господарської діяльності, швидкої великомасштабної приватизації та політики жорсткого обмеження сукупного попиту для стримування інфляції, що тільки суперечило інтересам основної частини населення, але й призвело до деформації економічної системи.

Україна після проголошення незалежності у 1991 р. вважалася, за класифікацією ООН, однією з найбільш розвинених країн світу, але з роками опустилася, за оцінками незалежних експертів, на 110 місце за рівнем життя і соціальної захищеності [4].

Аналізуючи дії влади починаючи з 90-х рр. за прийнятими класифікаціями, [5], можна виокремити в ній такі стратегії

- *стратегія виживання*, яка ґрунтується на психології й моделях поведінки закритого суспільства, на допомозі окремим підприємствам і галузям, на підтримці окремих соціальних груп;
- *стратегія невизначеності* - постійна зміна «правил гри», їх непрозорість, домінування неформальних моделей поведінки суб'єктів економічних відносин над формальними;

- *стратегія ігнорування соціальних викликів* - криз, катастроф, усіх біфуркаційних точок в розвитку суспільства;

- *стратегія економічного прориву* – форсоване підвищення зовнішньої та внутрішньої конкурентоспроможності країни на основі її інноваційного розвитку. Нажаль, дана стратегія поки що залишається лише декларацією.

Слід зазначити, що в Україні здійснювалися і продовжують здійснюватися дослідження з подальшою розробкою науково обґрунтованих проєктів у напрямі визначення стратегічного курсу держави. Так, поданий у 1999 р. до Верховної Ради України проєкт Закону про засади національних інтересів України незважаючи на декілька представлень так і не був схвалений. Визначені у документі стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку згодом були в основному викладені у Посланні Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір: Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 - 2011 роки».

У 1998 р. набула чинності Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом. У 1998 та 2000 рр. Указами Президента України затверджено Стратегію і Програму інтеграції України до ЄС. В той самий час були започатковані стратегічні засади управління інноваційним процесом: Постановою Верховної Ради України від 13 липня 1999р. схвалено Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України. Юридичне закріплення наукових та організаційних аспектів системи державного стратегічного планування відбулося з прийняттям Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 р. Важливою складовою Концептуальних засад є положення, хоча і викладене, на думку експертів, у декларативній формі, про необхідність для України перейти від моделі стискування грошової маси заради стримування інфляції на модель економічного зростання за рахунок активізації інвестиційного та інноваційного чинника [7].

В Україні за роки незалежності створено систему стратегічного планування, протягом 1999-2009 рр. було прийнято понад 20 стратегій, 80 концепцій, 20 основних напрямів/засад реформування або розвитку різних сфер діяльності, 21 стратегія розвитку регіонів [8]. Порівнюючи принципи, критерії відбору та зміст

стратегічних пріоритетів в Україні з загальносвітовими тенденціями, можна зробити такі висновки: по-перше, в цілому українські стратегічні документи відповідають за своїм змістом світовим трендам в частині визначення детермінантів екологізації розвитку, необхідності інвестицій у людський капітал та розвитку економіки знань; по-друге, серед зазначених у державних документах стратегічних напрямів розвитку України впродовж періоду до 2012 року помітна недостатня увага до проблем розвитку внутрішнього ринку, його просторового структурування.

Важливим кроком у напрямі розроблення національних стратегій інноваційного розвитку слід вважати ціннісний підхід, який було покладено в основу Програми уряду Ю.Тимошенко. Акценти цього документу були зосереджені на розвитку людського капіталу і національної культури, інтелекту нації, зміцненні громадянського суспільства, інститутів демократії, самоврядування регіонів і конкурентоспроможної економіки. У документі було виокремлено блок «Підвищення конкурентоспроможності національної економіки», де, крім іншого, було закладено ідеологію стимулювання інновацій [9].

Серед інших стратегічних документів державного рівня – стратегічна програма «Україна-2010» (1999 р.), Стратегія економічного і соціального розвитку на 2000-2004 рр., «Україна: поступ у ХХІ століття» (2000 р.), Стратегія подолання бідності (2001 р.), Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 рр. (2002 р.), регіональні стратегії розвитку тощо. Одним із найбільш науково обґрунтованих документів є Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції» (2004 р.) [10]. Згідно указу Президента України від 28 квітня 2004 р., стратегія «Шляхом європейської інтеграції» мала бути врахована під час розроблення проектів державних, регіональних, галузевих, цільових програм економічного і соціального розвитку. Як зазначалося у Посланні Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір», реалізація завдань європейської інтеграції безпосередньо залежить від прогресу у сфері забезпечення сталого зростання та прискореного подолання на цій основі розриву в обсягах ВВП на душу населення між Україною та державами-членами ЄС» [11]. З цією метою як фундаментальне завдання Посланням було визначено реалізацію стратегії випереджаючого розвитку, яка б забезпечила щорічні темпи зростання ВВП у півтора-два рази вищі, ніж

в країнах ЄС на тлі глибоких якісних перетворень, реалізації завдань сталого розвитку. Однак, Україна ще не в змозі забезпечити випереджаючий розвиток технологій та високотехнологічних галузей, оскільки параметри її інноваційно-технологічного стану вже давно знаходяться за межами граничних інтервалів.

Потреба переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку на сьогодні усвідомлена не лише урядовцями, які визначають стратегію розвитку країни, але й широким колом фахівців та громадськості на рівні регіону та окремого підприємства. Також зрозуміло, що масштаби витрат, які необхідні для такого переходу, неспівставні з можливостями бюджету.

За весь період існування незалежної України актуальними залишаються визначені ще у 1999 році Концепцією науково-технологічного та інноваційного розвитку [12] такі його головні цілі, як підвищення ролі наукових та технологічних факторів у подоланні кризових явищ; утвердження духовності у суспільстві, вдосконаленні державотворення; створення ефективних механізмів збереження, ефективного використання та розвитку національного науково-технологічного потенціалу; технологічне переобладнання і структурна перебудова виробництва; відродження творчої діяльності винахідників і раціоналізаторів виробництва; розвиток людини як особистості, збереження і захист її здоров'я та середовища проживання, створення умов для високопродуктивної, творчої та безпечної праці і сучасного побуту. У цілісному вигляді завдання таких програм/проектів не виконуються і відчутних зрушень у бік розбудови інноваційної конкурентоспроможної економіки не спостерігається.

В якості одного із останніх державних документів стратегічного характеру слід назвати урядову Програму економічних реформ на 2010 - 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» від 2 червня 2010 року. На жаль, інноваційний напрям в ній не згадується, через що очікувати серйозних позитивних результатів в соціально-економічному розвитку, а звідси – в соціально-гуманітарній сфері не доводиться.

Попри руйнівні для науково-технічної сфери процеси, в Україні збереглася її частка, здатна продукувати результати світового рівня. Однак, вона не використовується належним чином як чинник економічного зростання. Ключові проблеми полягають в тому, що темпи її розвитку й структура не відповідають попиту на

передові технології з боку економіки; пропонувані наукові результати світового рівня не знаходять застосування через низьку сприйнятливість підприємницького сектору до інновацій; триває втрата кадрів і скорочення матеріально-технічних засобів. Існує загроза переорієнтації вітчизняної науки на вирішення проблем інноваційного розвитку інших країн і перетворення України на експортера товарів і послуг з низьким рівнем доданої вартості, у тому числі у сфері інтелектуальної праці.

Причинами виникнення проблем є:

- скорочення фінансування науково-технічної та інноваційної сфери. Загальний обсяг видатків на наукові дослідження й розробки як частка ВВП (наукоємність ВВП) протягом 2000 - 2009 рр. в Україні зменшився з 1,16 % до 0,95 % (у тому числі з держбюджету - до 0,41 %). Водночас у ЄС показник наукоємності ВВП у середньому складає 1,9 %, у Фінляндії й Швеції - 3,7 %, США й Німеччині - 2,7 %;

- неефективність системи бюджетного фінансування української науки: система не налаштована на одержання кінцевого прикладного результату;

- розпорошеність бюджетних коштів між 36 головними розпорядниками, частина з яких працює неефективно;

- законодавчі обмеження, що ускладнюють фінансування наукової сфери: відсутність економічних стимулів у суб'єктів господарської діяльності здійснювати технологічну модернізацію шляхом запровадження нових науково-технічних розробок та ін..

Завданням реформи науково-технічної сфери є активізація інноваційних процесів в економіці, повноцінне використання потенціалу науки в процесі технологічної модернізації країни. Для досягнення мети на період реформи поставлені такі завдання:

- підвищити конкурентоспроможність сектору наукових досліджень і розробок, забезпечити інтеграцію вітчизняного сектору наукових досліджень у Європейський дослідницький простір;

- підвищити ефективність бюджетного фінансування наукової сфери;

- спрямувати вітчизняний науково-технічний потенціал на забезпечення реальних потреб інноваційного розвитку економіки України й організацію виробництва високотехнологічних товарів і послуг;

- здійснити першочергові заходи з підвищення ефективності національної інноваційної системи.

Для вирішення цих завдань у Програмі на 2010-2014 рр. зазначено наступні кроки: 1) посилення конкурентоспроможності сектору наукових досліджень і розробок, забезпечення його інтеграції в Європейський дослідницький простір шляхом: збільшення фінансування на оновлення матеріально-технічної бази наукових установ та вищих навчальних закладів; розширення програм надання грантів молодим ученим і викладачам для проведення досліджень, підготовка українських учених до ефективної конкурентної боротьби за гранти Рамкової програми ЄС; проведення переговорів з Європейською Комісією щодо визначення умов приєднання України до Європейського дослідницького простору (ЄДП). (Концепція ЄДП націлена на створення загальноєвропейського ринку досліджень з мобільними науковими кадрами, здійснення дослідницьких ініціатив на панєвропейському рівні, а також ефективно координування національних і регіональних дослідницьких проєктів, програм і стратегій); 2) підвищення ефективності бюджетного фінансування наукової та інноваційної сфери шляхом: оптимізації системи бюджетних наукових установ на основі об'єктивних критеріїв оцінювання результативності їхньої науково-технічної діяльності; нарощування частки бюджетних коштів, що спрямовуються на фінансування фундаментальної науки та прикладних наукових і технічних розробок; пріоритетного спрямування бюджетного фінансування науки на виконання за конкурсними принципами державних цільових наукових, науково-технічних програм, державного замовлення у сфері науки та інноваційної продукції, а також фінансування грантів Державного фонду фундаментальних досліджень; підвищення рівня фінансової автономії наукових установ і ВНЗ у розпорядженні коштами, отриманими від замовників різних форм власності за виконання НДДКР та ін.; 3) підвищення ефективності національної інноваційної системи через: розвиток інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій тощо); приведення законодавства України у сфері інтелектуальної власності у відповідність до законодавства Європейського Союзу; удосконалення державного регулювання й економічного стимулювання суб'єктів господарювання у сфері трансферу технологій. Індикатори досягнення мети в період 2010 - 2014 рр. –

збільшення частки інноваційно активних промислових підприємств з 10,7 % до 25 %; підвищення наукоємності ВВП за рахунок усіх джерел фінансування з 0,95 % до 1,5 %. Процедурно, на виконання Програми кожного року видається відповідний Указ Президента, але усі вони вміщують схожі заходи, фактична реалізація яких ніколи не оцінюється на вищому рівні.

Рада національної безпеки і оборони України періодично здійснює моніторинг та оцінку процесів розвитку науково-технологічної та інноваційної діяльності в Україні, за результатами яких, зокрема, було прийнято Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 3 липня 2001 року «Про невідкладні заходи щодо виводу з кризового стану науково-технологічної сфери України і створення реальних умов для переходу економіки на інноваційну модель розвитку», в якому передбачалось у тримісячний строк: а) підготувати і внести на розгляд Верховної Ради України: пропозиції щодо впровадження механізму диференційованого пільгового оподаткування підприємств залежно від рівня їх інноваційної активності, стимулювання науково-дослідних та дослідно-конструкторських установ і організацій до введення в господарський обіг нематеріальних активів, утворення галузевих інноваційних фондів». На жаль, ця вимога не виконана.

Викликає занепокоєння періодичне (зазвичай після чергової ротації кадрів) бажання урядових службовців ініціювати розробку нормативно-правових документів (Указів Президента, Постанов, Концепцій) щодо стимулювання інноваційного моделі розвитку економіки без попереднього моніторингу даного питання при небажанні нести відповідальність за виконання раніше прийнятих документів.

Генеральні напрямки державної політики в сфері фінансової підтримки інноваційної діяльності в Україні зафіксовано в концепції «Реформування державної політики в інноваційній сфері», схваленій Урядом 10 вересня 2012 [13]. Відповідно, слід провести аналіз ефективності виконання плану дій щодо реалізації «Концепції розвитку національної інноваційної системи», схваленої розпорядженням Кабміну 17 червня 2009 року План містив 26 генеральних напрямків, в структурі яких визначено 18 конкретизуючих підпунктів. Серед них, в частині системи державної фінансової підтримки інноваційної діяльності за напрямком «створення сприятливих умов для розвитку вітчизняних інноваційних інфор-

маційних технологій», передбачено забезпечення державної фінансової підтримки вітчизняних інвестиційних та інноваційних проєктів з виробництва та впровадження інформаційних систем та технологій шляхом запровадження бюджетної програми; забезпечення державної фінансової підтримки оновлення матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів, наукових та науково-дослідних організацій для проведення наукових досліджень та впровадження науково-технічних розробок; розвиток інфраструктури інноваційної діяльності та трансферу технологій шляхом запровадження відповідних бюджетних програм.

Важливим напрямком використання фінансових ресурсів в інноваційній сфері економіки, заснований на знаннях, є забезпечення ними науково-технологічних пріоритетів, а відтак і відповідних цільових науково-технічних програм, що мають включати комерційно перспективні проєкти. Згідно із інформацією МОН України, тільки 24, або менше 10%, із завершених у 2003-2006 рр. 267 проєктів ДЦНТП мають важливе значення для економіки країни, а їх впровадження у виробництво можна віднести до інновацій. Але для доведення цих інновацій до стадії підготовки до впровадження необхідні були додаткові бюджетні кошти. Про «новизну» розробок за усіма виконаними проєктами свідчать лише 17 патентів, отриманих їх авторами, і 4 заявки на винаходи [14]. Після 2006 року новий цикл ДЦНТП з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки досі не започатковано.

Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» визначено правові та організаційні засади цілісної системи формування та реалізації їх пріоритетних напрямів і встановлено їх перелік на період до 2020 р. [15]: 1) фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави; 2) інформаційні та комунікаційні технології; 3) енергетика та енергоефективність; 4) раціональне природокористування; 5) науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань; 6) нові речовини і матеріали.

За роки незалежності в Україні за рахунок державних коштів практично не було реалізовано важливих для суспільства іннова-

ційних проектів. Понад те, по напрямках найбільшого використання держкоштів [16] безліч відверто популістських інфраструктурних проектів, які майже не збільшили кількість робочих місць і не дали реального приросту ВВП.

Відсутність налагоджених зв'язків між виконавцем науково-технічного проекту і споживачем на етапі виконання програми у підсумку породжує проблему впровадження наукових розробок у виробництві. Зазначений недолік програмного процесу потребує усунення шляхом удосконалення методичного забезпечення робіт з підготовки та виконання науково-технічних програм в частині встановлення вимоги щодо проведення оцінки комерційної перспективності проекту на етапі підготовки програми та впровадження результатів за підсумками її виконання з оцінкою економічного ефекту.

Результативність виконання наукових і науково-технічних програм значною мірою визначається ще на етапі їх розробки, коли формується, який ринковий продукт передбачається створити, які суспільно-економічні потреби будуть задовольнятися цим продуктом, який економічний ефект очікується одержати. Критично низький рівень залучення недержавних коштів до проведення наукових і науково-технічних програм свідчить і про недоліки в оцінках економічної ефективності наукового продукту, створеного в результаті їх виконання. Параметри оцінки результатів виконання бюджетної програми, які нині використовуються, не дають жодного уявлення про його передбачувану ефективність.

Необхідною умовою підвищення ефективності застосування програмно-цільового методу в середньостроковому бюджетному процесі є розробка та запровадження системи багаторівневого стратегічного планування (на макро-рівні, на рівні галузей, окремих міжгалузевих комплексів та адміністративно-територіальних одиниць), яка передбачає визначення на середньо- та довгостроковий період стратегічних завдань розвитку економіки та соціальної сфери, на досягнення яких має бути спрямована державна політика, насамперед бюджетна, структурно-інвестиційна та інноваційна, і обґрунтування на цій основі пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку. Виходячи із стратегічних завдань соціально-економічного розвитку, потреба у розробленні та реалізації обмеженої кількості державних цільових програм має визначатися на перспективу, відповідно до прогнозних обсягів бюджетних видатків, а не безсистемно, як це відбувається зараз.

Особливості національних проектів

Національні проекти (НП) можна розглядати як ключовий напрям модернізації функціонування суспільних відносин в сферах діяльності проектів загальнодержавного значення. Коли такі проекти мають статус *інноваційного проекту державного значення*, їх можна вважати особливим механізмом стимулювання інноваційної діяльності. На сучасному етапі розвитку України реалізація пріоритетних національних проектів вважається ефективним механізмом забезпечення її соціально-правової політики. Цей механізм повинен застосовуватися там і тоді, де процеси ринкового саморегулювання не здатні вирішувати проблеми, що виникають, виявляються небезпечні тенденції і де без прямого втручання держави ці тенденції подолати не можливо.

Кабінетом Міністрів України 8 грудня 2010 року було затверджено перелік «Національних проектів» [17] з пріоритетних напрямків соціально-економічного розвитку держави та «Положення про Національні проекти». Зокрема, наголошується, що переважна кількість проектів національного значення базується на механізмі державно-приватного партнерства та включає наступні базові принципи: пріоритет інвестиційних коштів; використання проектного менеджменту у сфері державного управління; персональна відповідальність за отримання встановленого результату у зазначені строки; співпраця з провідними світовими компаніями. Кабінетом Міністрів України створено Державне агентство з управління національними проектами (Держінвестпроект України) [18], основним завданням якого є забезпечення реалізації стратегічно важливих проектів, що сприяють технологічному оновленню та розвитку базових галузей реального сектору економіки України.

Інститут національних проектів в Україні має безпосереднє відношення до реалізації завдань розбудови інноваційної економіки. На початку діяльності Держінвестпроектом України було заявлено, що реалізація національних проектів відбуватиметься за трьома рамковими напрямками – розвиток транзитного потенціалу країни, розвиток енергетичної ефективності і безпеки, розвиток людського потенціалу.

Після 2010 року відбуваються постійні зміни в складі НП, що свідчить про реалізацію принципів стратегічного планування, коли цілі, задачі та методи їхньої реалізації постійно оцінюються й корегуються. Так, національний проект «Якісна вода» доповнено

проектами «Створення мережі постачання якісної питної води населенню», «Організація виробництва водоочисних систем та їх компонентів». Проект «Відкритий світ» – створення інформаційно-комунікаційної освітньої мережі національного рівня на базі технологій радіозв'язку четвертого покоління (4G)» містить наступні складові: «Освітня мережа (4G)», «Електронний учитель», «Освітня хмара», «Новий учитель», «Електронне урядування». Сформовано напрям «Агроперспектива», що включає проекти «Зерно України», «Відроджене скотарство», «Зелені ринки».

Законом України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» на діяльність Держінвестпроекту України було передбачено видатки у розмірі 458 233,7 тис. грн. Держінвестпроектном України було реалізовано наступні бюджетні програми: Керівництво та управління у сфері інвестиційної діяльності та управління національними проектами, Заходи щодо формування позитивного інвестиційного іміджу України та Заходи щодо створення мережі регіональних перинатальних центрів, забезпечених інноваційними технологіями та сучасним обладнанням (рис. 2.1 – рис. 2.2). З метою залучення інвестиційних коштів для реалізації Національних проектів, а також інформування потенційних інвесторів про інвестиційні можливості України, протягом року Держінвестпроектном України здійснювались заходи щодо формування позитивного інвестиційного іміджу України, на які у 2012 році загалом витрачено 36 522,9 тис. грн.

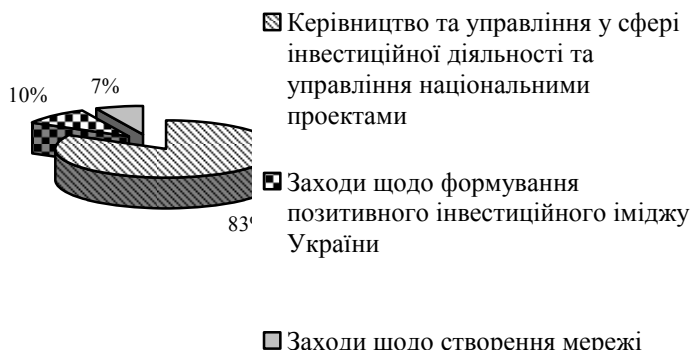

Рис. 1. Розподіл асигнувань Державного бюджету 2012 року, %

Джерело: за даними Звіту про результати діяльності Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України за 2012 рік

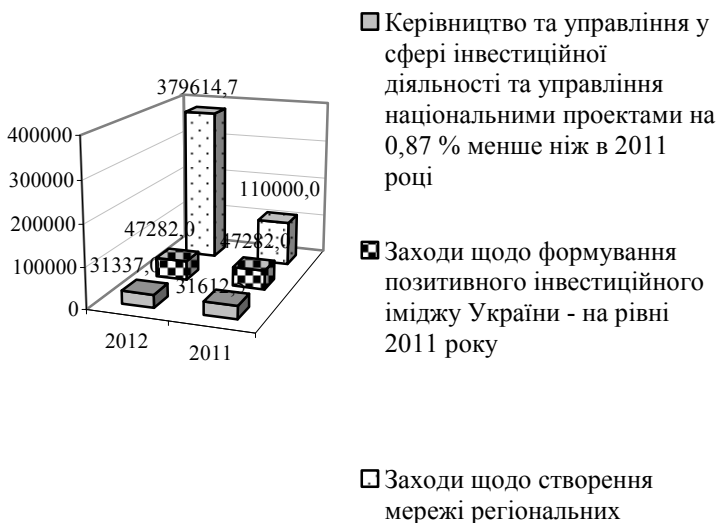

Рис. 2. Динаміка розподілу асигнувань
Державного бюджету 2011 та 2012 років, грн.

Джерело: за даними Звіту про результати діяльності Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України за 2012 рік

Прагнення України інтегруватися до країн Європейського Союзу вимагає будувати свою економічну політику відповідно до критеріїв соціальності. У цьому контексті стратегічні цілі НП повинні бути відповідати Концепції людського розвитку¹ та її напрямкам – тривалість життя людини підтримання задовільного стану її здоров'я, одержання нею відповідного рівня освіти, забезпечення гідного рівня життя.

¹ Концепція людського розвитку створювалася ПРООН саме для завдань сприяння людському розвитку у світовому масштабі, на міжнародному рівні. У зв'язку з цим методологія розрахунку індексу людського розвитку ПРООН ґрунтується на мінімальному наборі показників, за якими можна зібрати достовірні порівняльні дані в усіх країнах світу. Кожен з показників покликаний кількісно виразити один із ключових напрямів (вимірів) людського розвитку. Ці показники періодично переглядаються, вдосконалюються і т.ін., проте ключові виміри людського розвитку залишаються незмінними відтоді, як Мегнад Десаї та Амартья Сен винайшли індекс розвитку людського потенціалу (індекс людського розвитку - ІЛР), а ПРООН включила його у свою доповідь 1990 року.

Найважливішим показником є щорічний індекс людського розвитку (ІЛР), за яким оцінюються країни світу.

Згідно методологічних підходів 2010 р. до уявлень про людський розвиток, за показником ІЛР країни світу поділяються на чотири групи: з дуже високим, високим, середнім та низьким індексами. Протягом останніх років Україна досягла прогресу у сфері людського розвитку, що вимірюється оновленим ІЛР, який є сумарним показником оцінки довгострокового прогресу за трьома основними напрямками людського розвитку: можливістю прожити довге та здорове життя, доступом до знань та ВНД на особу населення. В рейтингу 2011 р. Україна зайняла 76-те місце. Експерти оцінили український потенціал у 0,729 бала і зарахували державу до категорії «країни з високим рівнем потенціалу». Схожі показники мають Перу, Ямайка, Грузія, Венесуела й інші країни. Український показник вищий за середній світовий (0,682 бала), але нижчий від середнього європейського показника (0,751 бала).

Висновки і пропозиції

Темпи розвитку економіки, суспільства й держави багато в чому визначаються ступенем і темпами розвитку інститутів соціального потенціалу нації. Звідси – сприяння цьому розвитку в інтересах економічного розвитку є чи не найважливішою умовою останнього. Особливо це стосується тих інститутів, що здатні акумулювати й використовувати творчу енергію активних соціальних груп нації, формувати креативний суспільний сегмент. В умовах, коли радянські інститути в Україні зруйновані або руйнуються, а нові не створюються, формування стратегії національного розвитку необхідно розпочинати із загальнонаціональної ідеології, орієнтованої на розвиток інститутів соціального потенціалу, які є реальними механізмами, здатними реалізувати відповідну ідеологію. Нажаль, в Україні, де постійно відбувається збурення суспільства, спричинене протистоянням й боротьбою політичних партій, такої ідеології й до цього часу не сформовано.

На рівні держави важлива роль повинна належати формуванню й реалізації соціального потенціалу, здатного згуртувати суспільство у вирішенні загальнонаціональних проблем, виступити джерелом і фактором захисту громадянами своїх прав, додатковою

силою державного регулювання у сферах, де його бракує, зменшити соціальну, політичну, демографічну, національну напруженість. Саме в таких умовах може активізуватися людський капітал як фактор інноваційного розвитку економіки. Для досягнення зазначеного необхідно, щоб була зацікавленість влади у реальному забезпеченні інноваційного розвитку та її здатність розробляти та реалізовувати відповідні програми, спільним здійсненням яких можна консолідувати суспільство заради економічного і соціального розвитку.

Важливими складовими соціального потенціалу є відповідність структури зайнятості вимогам інноваційного розвитку економіки; матеріальні можливості працівників щодо підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня; купівельна спроможність населення в придбанні інноваційних продуктів; наявність інноваторів-підприємців в українському бізнес-середовищі. Важливу роль повинна відігравати інноваційна культура; творче ставлення людей до роботи; прагнення людей до постійного підвищення свого освітньо-кваліфікаційного рівня; цінність самореалізації у професійній діяльності; цінність досягнення матеріального добробуту через професійну діяльність; здатність населення до систематичного засвоєння нових знань.

Соціально-організаційне управління інноваційними процесами передбачає розбудову багаторівневої структури соціального впливу: від цілеспрямованої державної політики до ефективного менеджменту кожного конкретного національного інноваційного проекту. При цьому державний рівень повинен бути тісно пов'язаний із практикою управління в організаціях. З одного боку, він повинен акумулювати у своїх основних програмних документах і заходах досвід саморозвитку інноваційної діяльності, з іншого боку – визначати її можливості й перспективи.

В умовах України системне досягнення соціальних цілей на основі новітнього технологічного базису полягає в переході економіки від експортно-сировинного до інноваційного соціально орієнтованого типу розвитку, що дозволить різко розширити конкурентні переваги національної економіки за рахунок нарощування її порівняльних переваг у науці, освіті і високих технологіях і на цій основі задіяти нові джерела економічного зростання та підвищення добробуту. У такій постановці питання реалізація соціальних цілей

економічного розвитку має низку якісних і кількісних характеристик, зокрема: 1) опора на технологічну модернізацію традиційних секторів національної економіки (сировинного, аграрного і транспортного) забезпечує випереджальне збільшення обсягу продукції галузей високих переділів; 2) перетворення інновацій у провідний фактор економічного зростання у всіх секторах економіки спричиняє підвищення продуктивності праці в секторах, що визначають національну конкурентоспроможність і забезпечують зниження енергоємності; 3) прискорення результативності процесу формування нового формату економіки - економіки знань.

Однак рішення низки проблем соціального розвитку в умовах майже повної розбалансованості та неадекватності соціальних механізмів здійснення державних інноваційних проєктів вимагає використання соціо-гуманітарного знання як засобу оптимізації інноваційних процесів і активізації інноваційної діяльності на всіх рівнях. Це, у свою чергу, передбачає створення гнучкої, обґрунтованої системи наукового забезпечення національних проєктів, яка враховує логіку і специфіку здійснення не тільки власне конкретного проєкту, але й особливості сприйняття, оцінки, взаємоадаптації елементів соціальної системи, конкретних суб'єктів до нових умов життєдіяльності, а також експертно відслідковує можливі перспективи і наслідки реалізації конкретного проєкту. Зазначене вимагає впровадження інноваційних соціальних технологій – структурованої сукупності прийомів і методів, спрямованих на вивчення, актуалізацію й оптимізацію інноваційної діяльності, у результаті якої створюються і матеріалізуються проєкти державного значення, що викликають якісні зміни в різних сферах життєдіяльності, орієнтовані на раціональне використання матеріальних, економічних і соціальних ресурсів. В основі технології забезпечення національних проєктів має бути такий підхід до їх оцінки, у рамках якого можливий одночасний розгляд різних сторін взаємодії соціального середовища і нововведення, виявлення тих сторін цієї взаємодії, що у більшому ступені впливають на успішність інноваційних процесів, а також розпізнавання і передбачення можливих проблем інноваційної практики.

Результативна реалізація інноваційних соціальних технологій при управлінні національними проєктами можлива за умови впровадження моделі соціального партнерства – специфічної

форми суспільних відносин, яка тісно взаємозалежить з реалізацією владних функцій та здійсненням влади. Складні питання соціально-економічних і трудових відносин розв'язуються завдяки розвитку системи соціального партнерства разом із представниками профспілок, підприємців, уряду та інших владних структур. Слід зазначити, що соціальне партнерство – це не тільки засіб політичної та економічної стабілізації, а й механізм еволюційних змін у суспільстві. Тому національні проекти мають розглядатися як важливі напрями реалізації соціальної функції держави, що безпосередньо виражають і предметно конкретизують її сутність стосовно задоволення соціальних потреб членів суспільства, враховують соціальні інтереси суспільства й людини, різних соціальних груп.

Національні проекти повинні розроблятися й реалізовуватись на основі відповідної методології із застосуванням прозорої системи цільових індикаторів, включати комплекс правових, організаційних і фінансових заходів, що вживаються державними органами державної влади, органами державної регіональної влади з метою якісного поліпшення життя населення країни, розвивати проведений економічний курс, визначати першочергові кроки в сфері охорони здоров'я, освіти, житлової політики.

Соціальні ініціативи розвивають здійснюваний державою економічний курс, проте можливим все це стане завдяки формуванню в країні сприятливих умов:

по-перше, у держави повинні бути фінансові ресурси, які в значному обсязі можуть бути спрямовані на рішення соціальних завдань без загрози інфляції;

по-друге, зміцнення державної влади (що абсолютно необхідно для успіху таких масштабних проектів);

по-третьє, держава повинна перейти до трирічного циклу бюджетного планування;

по-четверте, основні політичні сили країни повинні бути єдиними в тому, що саме на зазначених пріоритетах повинні зосереджувати зусилля держави

Вирішуючи завдання розвитку інноваційних виробництв, важливо визначити критерії оцінки їхнього внеску в суспільний добробут. Для оцінки суспільної ефективності інноваційних проектів необхідний облік способу створення підприємствами інноваційної доданої вартості – або за рахунок вітчизняних технологій і результатів діяльності

вітчизняного науково-виробничого сектора, або навпаки, із залученням імпортного устаткування й комплектуючих. Другий канал інновацій дозволяє швидше й, можливо, на початкових етапах дешевше створити затребуваний продукт, однак ціна цього – наростаюча втрата власного науково-виробничого потенціалу й поступове перетворення вітчизняного виробничого сектору на складальну ланку, залежну від зарубіжних транснаціональних корпорацій. Саме на державному рівні можна забезпечити захист і просування національних інноваційних розробок шляхом протекціоністської політики, оформлення міжнародних патентів і ліцензій на винаходи. У рамках державного регулювання може бути здійснена передача технологій і розробок, створених у державному секторі. Вибудовування взаємовигідного й плідного співробітництва в міжнародному масштабі в сфері науки й технологій можна забезпечити тільки на державному рівні.

У сфері макроекономічної політики необхідно застосувати наступні інструменти активізації соціально-економічного розвитку:

- реалізація проектів державно-приватного партнерства (*ДПП*), спрямованих на зниження підприємницьких та інвестиційних ризиків;
- реалізація системи стратегічного управління, спрямованої на узгодження бюджетної, грошової, структурної, регіональної й соціальної політики при вирішенні системних внутрішніх проблем розвитку й пошуку відповідей на зовнішні виклики;
- створення й використання інститутів розвитку як загальнонаціонального, так і регіонального рівня, спрямованих на вирішення конкретних системних проблем економічного зростання, таких як розвиток інфраструктури (виробничої, соціальної й т.п.); стимулювання інновацій; сприяння несировинному експорту; розвиток малого й середнього бізнесу; скорочення регіональних диспропорцій; розвиток аграрного сектора.

Для реалізації заявлених органами державної влади стратегічних завдань соціально-економічного розвитку необхідно переглянути багато положень фундаментальних складових економічної політики, правильно визначити пріоритетні напрямки становлення нового технологічного укладу, поставити обґрунтовані завдання формування української інноваційної системи, у якій ключове місце приділити розширеному відтворенню інтелектуального капіталу шляхом проведення відповідної соціальної політики.

Необхідно впровадити організаційні форми (зокрема, організаційні платформи) для забезпечення процесу реалізації інноваційних пріоритетів, які повинні бути засновані на принципі ефективного розмежування (перерозподілу) повноважень щодо використання інструментів державної політики, тобто підкріплювати конкретні управлінські функції необхідними нормативно-правовими статусами й ресурсами. Виконання досягнутих домовленостей повинні бути однієї із ключових завдань української політики й стати як предметом правового регулювання, так і об'єктом уваги з боку різних суспільно-політичних інститутів.

У сфері регулювання науково-технологічної та інноваційної діяльності:

- необхідно чітко сформулювати механізми контролю й аудиту результатів розвитку національної інноваційної системи, встановити вимоги щодо регулярного оприлюднення (у тому числі із застосуванням форм парламентських слухань і громадських обговорень) її результатів;

- доцільно переглянути структуру розподілу бюджетного фінансування наукових досліджень, що згідно законодавству здійснюється шляхом базового й програмно-цільового фінансування, на користь збільшення частки останнього, як більш наближеного до забезпечення потреб наукового обслуговування розвитку реального сектора економіки і спрямованого на досягнення конкретного результату;

- з метою забезпечення взаємодії науки, держави й бізнесу необхідно привести систему фінансування державних наукових організацій у відповідність із реально здійснюваною ними діяльністю щодо задоволення державних запитів, включаючи запровадження інституту незалежної позавідомчої наукової експертизи науково-дослідних проєктів.

Державі доцільно закріпити за собою виключні права тільки на результати науково-технічної діяльності, пов'язані з інтересами оборони й національної безпеки, а також на результати науково-технічної діяльності, стосовно яких воно має намір самостійно довести розробки до промислового застосування й реалізації готової продукції. У всіх інших випадках права на результати науково-технічної діяльності повинні бути віддані організаціям-розробникам нової техніки, які мають безпосередньо взаємодіяти з інвесторами.

При розробці нормативно-правових актів щодо забезпечення виконання інноваційних програм у напрямку стимулювання інноваційної діяльності першочергові преференції треба надавати структурам, які поєднують науку, вищу освіту, виробництво. Необхідно сконцентрувати зусилля на розширенні комерціалізації наукового потенціалу наукових установ і вузів за допомогою державної (регіональної) підтримки створення й розвитку малих інноваційних підприємств при цих організаціях.

Використані джерела та література

1. Иванова Е.В. Партнерство государства и бизнеса – ключевое звено финансирования приоритетных национальных проектов / Иванова Е.В. // *Экономические науки* – 2008. - №11. – С. 14-20.
2. Шемаєва Л. Г., Шемаєв В. В. Аналіз досвіду запровадження національних проектів на теренах СНД / Л.Г.Шемаєва, В.В.Шемаєв. // *Проблеми науки*. - 2010. - № 11. - С. 43-49.
3. Безпека економічних трансформацій: Збірник матеріалів «круглого столу». – К., 2000. – С.12.
4. Дмитренко М. Інноваційні стратегії і тенденції розвитку політичної системи України / М.Дмитренко // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/publcontent.php3?y=6&p=51>
5. Пугачева Е.Г. Теория катастроф и бифуркаций / Е.Г.Пугачева // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://iee.org.ua/ru/>
6. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=916-14>
7. Княжанський В., Жлуктечко В., Іжик П. Стратегія вибору. Куди, навіщо і як довго буде рухатися Україна. // Газета «День». -№99. – 5.06. 2002 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/58415/>
8. Стріха М., Олексюк Б. До проекту Стратегії «Модернізація України: Соціально-економічний вимір» // [Електронний ресурс] Режим доступу:http://ukrslovo.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=616:2010-02-26-09-49-49&catid=5:science&Itemid
9. Полунєєв Ю. Прорив помер. Хай живе прорив! / Ю.Полунєєв // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://uspishnaukraina.com.ua/uk/strategy/60/272.html>
10. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» (Гальчинський А.С., Геєць В.М. та ін.). - К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004.- С.36-45.
11. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр. Послання

Президента України до Верховної Ради України.- К., «Преса України», 2002.- С.35.

12. Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України. Постанова Верховної Ради України від 13.07.1999 року № 916-XIV.

13. Розпорядження Кабміну України від 10 вересня 2012 р. № 691-р «Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері». Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/691-2012-p>

14. Шкворець Ю.Ф. Інституційні проблеми програмно-цільового планування науково-технологічного розвитку в Україні та шляхи їх вирішення // Вісник Хмельницького національного університету, 2007 - №4(94), Т. 1. Економічні науки –Хмельницький,2007- С.84- 88.

15. Аналітична довідка. Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2011 році. - Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України Український інститут науково-технічної і економічної інформації

16. 20 найбільших проектів, які були реалізовані за рахунок бюджетних коштів\КОМЕНТАРІ: №32, 19 серпня - 1 вересня 2011 р. стор. 12.

17. Офіційна сторінка Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua>

18. Указ Президента України «Про Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України» (Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 1078/2011 від 29.11.2011) / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua>

19. [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/webproc2

20. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001100-02>

21. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.undp.org.ua/millennium-development-goals>

22. Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=493%2F2004>

23. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1376-2006-%EF>

24. [Електронний ресурс]: Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

25. 16.05.2008 Прес-служба Президента України Віктора Ющенка [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.president.gov.ua/

26. [Електронний ресурс]: Режим доступу: portal.rada.gov.ua

3.3. Геостратегічний вектор інноваційної політики України

Перспективи України у сучасному світі визначатимуться як вірним засвоєнням для себе тенденції розвитку глобалізації, так і здатності відшукати в ньому нішу, входження у яку не призвело б до ізоляції країни від світового прогресу і, з другого боку, сприяло б зміцненню її як самодостатнього і конкурентоспроможного суб'єкту.

У загальній картині світової економіки аналітики звертають увагу на неухильне зростання частки країн, що, розвиваються, у світовий валовий внутрішній продукт. За прогнозами Міжнародного валютного фонду, до 2018 р. ця частка досягне 55 %. Протягом останніх 30 років внесок країн, що розвиваються, у зростання світової економіки збільшився у 2,5 рази і, як передбачається, протягом 2012–2017 років він складатиме 74% [18].

Україна належить до країн, що розвиваються. Відставання від інших аналогічних країн може остаточно відсунути її від перспективи наближення до передового світу. Її невідкладне завдання – увійти у світовий ритм і прилаштуватися до амплітуди сучасної великої хвилі розвитку світової кон'юнктури, теорія якої була закладена М. Кондратьєвим. Згідно його висновків, – протягом середньострокового циклу відбувається масове оновлення основного капіталу, модернізація та вдосконалення економіки, але потім ця технічна система замінюється протягом наступних середніх циклів, і коли вона вичерпується, починається великий економічний цикл, або «велика хвиля» [Див. у: 3, с. 53].

В розвиток теорії «великих хвиль» російський економіст С. Глазьев розробив теорію технологічної динаміки і запровадив поняття «технологічний уклад» як сукупності технологічно поєднаних виробництв (технологічні сукупності). Він вважав, що розвиток будь-якої технологічної системи починається з впровадження відповідного базисного нововведення. Починаючи з 1980-х років економіка розвинутих країн увійшла у фазу зростання п'ятого технологічного укладу, де домінує інформаційна економіка, комунікаційні технології. Після цього почав формуватися шостий уклад – базою якого є інформаційні технології, нано- та біотехнології, гена інженерія, альтернативна енергетика [Див. у: 3, с. 56–57].

Не важко побачити серцевинну ідею теорії технологічної динаміки – ключову роль у ній наукових, у т.ч. науково-технічних інновацій у суспільне життя, насамперед в економіку. На це звертає увагу і вітчизняна наука: «Ми мусимо чітко усвідомити: світова економічна криза економічна «вибраковує» слабких і нерішучих. Лише нові знання та інновації, в основі яких лежать наукові здобутки і високотехнологічні рішення, визначають нині соціально-економічні перспективи кожної держави. Тож успіх нашої країни та її місце у глобальній економіці безпосередньо залежатиме від рівня розвитку вітчизняної науки і технологій. Реалізуючи першо-чергові заходи з інноваційної політики сьогодні, ми інвестуємо в майбутнє України, формуємо національні конкурентні переваги і створюємо надійний фундамент для модернізації та інтеграції нашої країни до європейського і світового простору знань» [27].

Наука звертає увагу і на те, що інноваційний розвиток завжди пов'язаний з серйозними суспільними змінами, у т.ч. соціально-суперечливого характеру. Зокрема, «знання, які слугують запорукою інноваційних змін у суспільстві та в технологіях, які визначають майбутнє економіки, сьогодні перетворилися на джерело не тільки економічної могутності, але й влади. З огляду на те, що доступність знань і можливість їх оновлення визначаються економічною могутністю як окремих країн, так і найбагатшої частини їх населення, оскільки для них у першу чергу функціонують найкращі університети, з не доступною для більшої частини населення системою здобуття освіти високого класу. Тим самим поглиблюється суперечність між суспільством і економікою, а у держави не досить коштів для забезпечення більшості висококласною освітою, і борються з так званою «ексклюзивною освітою» для обраних вона поки що не спроможна, хоча це – одне з основоположних завдань подолання соціального відторгнення» [8, с. 7-8].

Проблема доступності освіти для широких мас – це, по суті, проблема залучення якомога ширших верств суспільства не лише до розуміння важливості інноваційної стратегії, а й до безпосередньої спільної участі в ній: «Сьогодні вже йдеться не лише про побудову вдалої моделі взаємодії інтелектуального і реального секторів економіки, яка б дозволяла результатам наукових досліджень або конструкторсько-винахідницької праці вільно потрапляти на ринок, перетворюючись на новий продукт чи технологію. Йдеться про суцільне проникнення інновацій на всі рівні і сфери людської

діяльності, зміцнення інноваційних зв'язків між різними секторами промисловості, між економікою та соціумом, перетворення будь-якої діяльності на інноватику» [27].

Коли йдеться про динаміку інноваційної активності в Україні, необхідно зважати на ті перекоси у структурі національного господарства, які утворилися за час формування ринкових відносин. Приміром, із 153,6 тис. суб'єктів господарської діяльності в Україні 71,3 тис. суб'єктів (46%) основним видом своєї діяльності декларують торгівлю, тобто діяльність, інновації у яку не є визначальними для формування технологічного обличчя країни [5].

Продовжує працювати й радянська інерція інноваційної пасивності. Ще на кінець 1980-х років виявилися незатребуваними близько 108,9 тис. винаходів, при тому, що фізична зношеність основних фондів досягла 60%, а моральна (тобто, наукоємність) – 90%. У 1990-х роках ці показники досягли відповідно 70% і 95%. [23]. В результаті у загальному рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності Україна посідала місця хвилеподібно – 69-е місце у 2001 р. 86-е – у 2005 р., знову 69-е – у 2006 р., 89-е – у 2010 р., 73-е – у 2012 р. [12], але, як бачимо, незмінно на рівні або близькому до середнього, або нижчому за нього.

В порівнянні з розвинутими країнами галузева структура української промисловості дуже обтяжена виробництвом первинних сировинних ресурсів і напівфабрикатів. В той же час питома вага продукції машинобудування, яка є основою інноваційного розвитку промисловості, нижче, ніж у розвинутих країн, в 2-3 рази [4].

Машинобудівний сектор України, що треба зазначити, відзначається не лише потенціалом конкурентоспроможності, а й реальними здобутками. Його експорт складає понад 50% всієї реалізованої Україною продукції і спрямовується у понад 70 країн світу. Щоправда, експорт до країн СНД становить 90,8% від загального експорту, у т.ч. 68,2% – до Російської Федерації, яка звикла до наявного рівня наукоємності української продукції. Частка продукції ракетно-космічної галузі, яка продається за кордон, складає 60,0% від загального обсягу виробництва, воєнно-промислового комплексу – 67% [12].

Однак, ці експертні здобутки не можуть компенсувати загального відставання національної економіки в інноваційній сфері. За даними Державного комітету статистики України, обсяг виконаних у країні наукових і науково-технічних робіт у загальному

обсязі ВВП протягом 1996–2009 років зменшився від 1,36 до 0,95% (для порівняння, цей показник складає у ЄС в цілому 1,9% у Фінляндії та Швеції – 3,7%, у США та Німеччині – 2,7% [19; 15]. Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, зменшилася протягом 2000–2009 рр. з 18,0 до 12,8% [16].

За цей же період впала і питома вага підприємств, які впроваджували інновації – від 14,8 до 10,7%, хоча слід відзначити, що зусиллями тих, хто продовжував інноваційну діяльність, кількість впроваджених нових технологічних процесів збільшилася від 1403 до 1893 [7].

Проведене у 2009р. Держкомстатом обстеження 7639 підприємств показало наступне. Більшість підприємств, які застосовують технологічні процеси, середній вік яких не перевищує 5 років (23,9%), працюють у сфері виробництва харчових продуктів та напоїв. При цьому найвища частка таких підприємств в загальній кількості підприємств (46,2% підприємств виду діяльності) – серед виробників офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин, біля 30% – у виробництві меблів, гумових та пластмасових виробів, медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткованим, годинників, виробництві іншої продукції, 27,8% – у виробництві автомобілів, причепів та напівпричепів, 25,6% – паперової маси, паперу, картону та виробів з них, біля 24% – у виробництві готових металевих виробів та металургійному виробництві. Найстаріші технології застосовуються при виробництві коксу, продуктів нафтопереробки (36,4% підприємств виду діяльності) та виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції (27,8%), у металургійному виробництві (20,8%).

Із загальної кількості обстежених підприємств лише 21,1% виробників промислової продукції повідомили про те, що планують протягом 2009–2011 рр. заміну існуючих технологій па передові. Переважна більшість з них (від 80% до 100%) підприємств виду діяльності) готові лише до незначних змін (до 25%). Разом з тим, понад 30% підприємств з виробництва офісного устаткований та електронно-обчислювальних машин, а також половина підприємств з виробництва тютюнових виробів планують замінити існуючі технології на передові на 26–75%.

Лише 4,5% підприємств випускали високотехнологічну продукцію (за переліком високотехнологічних товарів, гармонізованим з переліком, прийнятим у країнах Організації економічного співро-

бітництва і розвитку), обсяг чистої виручки від реалізації якої склав лише 2,6% від загального обсягу реалізованої обстеженими підприємствами продукції. При ньому лише 6,7% підприємств запланували в період 2009–2011 рр. освоєння нової для себе високотехнологічної продукції. Експорт високотехнологічних товарів здійснювали лише 2,2% обстежених підприємств переробної промисловості, загальний обсяг яких становив 55% реалізованої українськими виробниками високотехнологічної продукції [7].

На цьому тлі загальнонаціональним питанням є питання вибору шляху, який найбільш надійно приведе до технологічного оновлення економіки. Попередній історичний розвиток пропонує українському суспільству альтернативу – або європейське співтовариство, або євразійське (тобто російське). У формулах зовнішньої політики йдеться про вибір між Європейським Союзом і Митним Союзом.

Хід суспільного обговорення геостратегічного вибору перебуває під впливом потужного чинника інерції взаємної компліментарності між українцями та росіянами, яка перебуває приблизно на одному рівні хоча з деяким переважанням симпатії перших до других. За даними Київського міжнародного інституту соціології та Левада-Центру (Росія) порівняно з 2012 року воно у 2013 р. статистично не змінилося – кількість позитивно налаштованих складає 74%, негативно – 18%. Добре ставлення українців до Росії за цей час несуттєво збільшилося (від 83% до 85%), а кількість погано налаштованих до Росії дещо зменшилася – від 11% до 8%. За регіональним розподілом, як і завжди, більшість позитивно налаштованих до Росії українців сконцентровано у Східному (94%) та Південному регіонах (92%), найменше їх у Західному регіоні (68%). У Центральному регіоні позитивно ставляться до Росії 86%. Треба зазначити, що порівняно з вереснем 2012 р. ця кількість статистично значуще збільшилася у Західному (з 63% до 68%) та Східному регіонах (з 90% до 94%) [28].

Широкі маси населення не завжди здатні всебічно і адекватно оцінити ситуацію, а тому доцільно спиратися на наукове обґрунтування процесу геостратегічних рішень: «Державне будівництво повинне відповідати, насамперед, державним цілям, які, у свою чергу, формуються на основі суспільних потреб і уподобань. Все ж їх ініціаторами та носіями, за винятком прагнення до рево-

люційних змін, є (хоч і не завжди) найосвіченіша частина населення, яка представляє меншість. Таким чином, у суспільстві, а отже – і в державі, органічно виникає серйозна суперечність між освіченою меншістю, яка є носієм певних суспільних потреб модернізаційного змісту, та більшістю, яка протягом тривалого часу залишається суспільною силою, не налаштованою на зміни. Тому менш освічена більшість або політична сила, що спирається на власні інтереси та потреби, може диктувати умови більш освіченій частині суспільства» [8, с. 16].

У застосування до ситуації українського вибору це означає проведення наукової оцінки інноваційного потенціалу кожного із вірогідних партнерів. Коли йдеться про Росію, то насамперед треба брати до уваги факт уповільнення темпів її економічного розвитку. За висновком рейтингової агенції Standart@and Poor's, потенціал економічного зростання в Росії вичерпано. Прогноз на 2013 р. – уповільнення зростання ВВП країн до 2% (у 2011 – 4,3%, у 2012 – 3,4%). Одна з причин уповільнення – падіння попиту на російські товари (особливо на нафту, газ і сировину) у країнах ЄС внаслідок несприятливої економічної кон'юнктури [36].

Російські вчені визнають уповільнення економічного зростання в Росії беззаперечним фактом. Причому в тих галузях, які особливо потребують технологічних інновацій, відбулося різке падіння виробництва порівняно з докризовим періодом: у виробництві готових металевих виробів до 97,5%, у виробництві та розподілі електроенергії, газу та води – до 98,7%, у виробництві машин та обладнання – до 72,0% [Див. у: 14, с. 9].

Середньорічний обсяг збільшення валютних резервів, який у 2007 р. становив 9,5%, у 2012 р. впав до 1,5%, тобто втричі [Див. у: 14, с.10]. З одного боку, констатується завершення відновлення російської економіки після кризи 2008–2009 рр. Водночас визнається, що «можливості швидкого зростання російської економіки з експертно-сировинною моделлю відтворення при домінуванні виробництва вуглеводневої сировини, орієнтованої на зовнішні ринки, вичерпані» [14, с. 33]. Парадокс економічних відносин Росії з західним світом, з яким вона намагається конкурувати, полягає в тому, що застійні явища в економіці цього конкурента обертаються для Росії падінням попиту на її сировинний та енергопостачальний експорт і за ефектом бумеранга зменшують її бюджетні надходження.

Потреба у виборі Україною цивілізаційного вектору активізується загальною розгубленістю населення у цьому питанні. Дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології у 2013 р., показало, що частки тих, хто проголосував би за вступ України до союзнаї держави з Росією та Білорусією та за вступ України до Європейського Союзу є рівними: 38.4% проти 37.9%. Приблизно кожний десятий опитаний (11%) не брав би участі у такому референдумі, 12% не визначилися із своєю позицією щодо цього питання. Серед опитаних українців 41 % вважає, що краще вже зараз вступити до Митного Союзу і Єдиного економічного простору, 39% – що краще укласти угоду про Асоціацію з Європейським Союзом. 19% респондентів не змогли відповісти на це питання. 44% українців думають, що вступ України до Митного Союзу та ЄЄП дасть продукції українського сільського господарства та промисловості більше шансів продаватися, ніж вступ нашої країни до ЄС. 32% притримуються протилежної точки зору, 23% не сформувавши своєї думи з цього питання [13].

Антиєвропейські настрої в Україні виникають, зокрема, з неготовності частки великого бізнесу дотримуватися вимог ЄС у ряді економічних сфер. Так, за європейськими правилами, обов'язковими для України після її вступу до Європейського енергетичного співтовариства, одна компанія не може бути експортером понад 50% виробленої у країні електроенергії. Між тим майже вся електроенергія експортується з України компанією ДТЕК, яка є власністю Р.Ахметова [31]. Найвірогідніше, саме цим пояснюється проросійська риторика багатьох публікацій у газеті «Сьогодні», власником якої вважають цього олігарха.

Мотиви, з яких мешканці проросійських регіонів упереджено ставляться до інтеграції України до ЄС, показало опитування, проведене у 2013 р. КМІС та Соціологічною групою «Рейтинг» в Одеській області. Жителі області більш оптимістично оцінюють перспективи продажу продукції української промисловості та сільського господарства у разі, якщо Україна стане повноправним членом Митного Союзу та ЄЄП (56%), ніж при вступі нашої країни до ЄС (22%). При цьому 23% не знають, що краще. Подібним чином опитані оцінили можливість українських громадян знайти хорошу роботу – 49% опитаних вважають, що з працевлаштуванням буде краще за умови вступу України до ЄЄП і 25% – за умови, що Україна вступить до ЄС,

26% – не визначилися з думкою щодо цього питання. Третина жителів Одеської області (33%) думають, що в разі, якщо Україна опиниться в складному становищі, яке буде вимагати значної безоплатної фінансової допомоги нашій країні, в першу чергу надасть підтримку Україні Росія, 10% думають, що це буде Європейський Союз, 5% – що Міжнародний валютний фонд, 4% – міжнародні гуманітарні організації, наприклад ООН, 35% респондентів думають, що ніхто не прийде на допомогу Україні, 9% не змогли відповісти. [22].

Між тим, розрахунки на фінансову допомогу Росії марні. Самі російські фахівці, оцінюючи можливості своєї країни, визнають, що країни Євросоюзу у довгостроковій перспективі залишаться основними постачальниками прямих іноземних інвестицій в економіку самої Росії, і що «трансфер європейських технологій і розвиток технологічних альянсів між російськими та європейськими компаніями, освоєння європейських ринків слугуватимуть потужними стимулами для підвищення конкурентоспроможності національних виробників» [35, с. 140].

Безумовно, Росія потребує різкого повороту до інноваційної моделі розвитку. Причому потреба у такому повороті усвідомлена вже давно. Однак, попри наявність гігантських природних ресурсів, великих фінансових можливостей, широкої наукової інфраструктури (у 24 регіонах Росії діє понад 60 технологічних парків і 56 інноваційно-технологічних центрів з понад тисячею малих високотехнологічних фірм) [2, с. 73], Росія так і не увійшла до числа глобальних технологічних лідерів. Російські фахівці пояснюють це так: «Країна кинулася за провідними західними країнами у гонитві за збільшенням у ВВП частки послуг на шкоду власному виробництву, ігноруючи те, що провідні західні країни аж ніяк не позбавилися виробництва, а просто перевели за кордон, тобто експортували. Росія ж, позбавившись промисловості на власній території, залишилася ні з чим» [29, с. 38–39].

Заступник голови російського уряду Дмитро Рогозін, виступаючи на прес-конференції в «Російській газеті» відверто визнав, що наздогнати провідні держави за рівнем технологічного розвитку найближчим часом Росії навряд чи вдасться, бо зараз відставання за рядом критичних базових технологій становить десятки років [24].

Російська статистика відзначає вкрай низький рівень інноваційної активності у країні. Питома вага російських підприємств, які здійснювали технологічні інновації, протягом 2000–2007 рр.

залишалася приблизно на одному рівні – відповідно 10,6 та 9,4%, а питома вага інноваційних товарів, робіт, послуг у загальному обсязі відвантажених товарів, робіт та послуг хоча й зросла, але не кардинально – від 4,4 до 5,5%. У 2004 р. в середньому по Росії нові технології придбали не більше 20% інноваційно-активних підприємств і менше 10% з них реалізували інноваційні проекти з метою модернізації власного виробництва, в той час як у промислово розвинутих країнах цей показник становив в середньому 50% [21].

Питома вага відвантаженої інноваційної продукції у загальному обсязі відвантаженої продукції у обстежених підприємств становила трохи більше 11%, причому у структурі витрат на технологічні інновації переважали витрати на придбання машин і обладнання, в той час як частка витрат на дослідження і розробки становила трохи більше 16%. [11]. Із понад 180 тис. впроваджених у Росії у 2007 р. передових виробничих технологій тільки близько 30 тис. були впроваджені у термін до одного року, близько 54 тис. – протягом 1 – 3-х, близько 46 тис. – протягом 4–6-ти, близько 50 тис. протягом 7-ми й більше років. При цьому кількість винаходів, використаних у цих технологіях, становила лише 1373 одиниці [34].

Того ж 2007-го року кількість угод щодо продажу технологій за межі РФ хоча й перевищила кількість угод по імпорту технологій (відповідно 1825 і 1524), але в усіх експортних угодах лівова частка припадала на ті, що стосувалися операцій з нерухомим майном, наукових досліджень, надання послуг [30].

Проведене у 2009 р. фахівцями російського Інституту аналізу підприємств і ринків державного університету «Вища школа економіки» експертне обстеження промислових підприємств показало, що в питаннях інновацій в середньому 43,9% з них є абсолютно пасивними, а 27,4% – імітаторами інноваційної діяльності. Тільки 3,0% здійснюють інновації для глобального ринку, 27,6% – для внутрішнього ринку, а 9,8 – тільки для себе. Причому абсолютно пасивних виявилось у виробництві машин та обладнання 39,3%, у виробництві електро-, електронного та оптичного обладнання – 33,0%. Імітаторів у цих галузях виявилось відповідно 20,9% та 17,9% [9].

Згідно даних російської статистики, частка інноваційно активних підприємств становить у промисловості лише 4–5%, ще меншою є частка нової техніки і технологій у промисловому виробництві, де домінує «інноваційна апатія», яка проявляється не-

бажанням витратитися на придбання нових технологій. Частка Росії у світовому обсязі торгівлі цивільною наукоємною продукцією оцінюється у 0,4%, в той час як аналогічна частка США – 36%, Японії – 30%, Німеччини – 17%, Китаю – 6% [2, с.73].

У 2012 р. частка Росії у загальному обсязі світового ринку наукоємної продукції становила лише 0,3%, хоча від 2000 р. по 2010 р. витрати на наукові дослідження і науково-технічні розробки виросли у 6 разів і склали понад 523 млрд. руб.[1].

Масове запровадження і поширення інформаційних технологій не формує автоматично суспільство знання, що підтверджено досвідом Росії, яка у сфері виробництва знання, насамперед наукового, зробила крок назад.

Якщо інноваційна стратегія, передових країн полягає у швидкому доведенні дослідницьких ідей до стадії ринку, умов доступу до фінансів, якими забезпечується дослідницький процес, то, приміром, в російському інноваційному центрі Сколково, вважають російські дослідники, це питання відсунуте на задній план, та й сам центр оцінюється як заздалегідь провальний, що зумовлене відсутністю відповідної політики російської держави: «Головна риса, характерна для стратегії Росії останніх двох десятиліть, – це її відсутність. Жодна із адміністрацій, що мінялися за цей період, не висунула якої-небудь зрозумілої стратегії, без якої не може існувати жодна держава світу. На початку другого десятиліття XXI ст. така стратегія має бути розрахована на 30–40 років, тобто до середини століття, і визначати стратегічні цілі країни, тобто держави, бізнесу і суспільства» [29, с. 26,30,41].

За характер, масштабом і глибиною проблем в інноваційному розвитку Україна нічим не відрізняється від Росії. Згідно глобального інноваційного рейтингу, складеного агентством Bloomberg, у 2012 р. Україна займала 42 місце серед 50 країн з найкращими показниками інноваційного розвитку. Такий доволі високий показник Україна отримала завдяки вищій освіті (6 місце у світі за охопленням населення), патентній активності (17 місце), інтенсивності науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (39 місце), технологічному рівню промисловості (39 місце). Перші місця у рейтингу належать США, Південній Кореї, Німеччині, Фінляндії та Швеції. Щоправда, за оцінками Всесвітнього

економічного форуму у Давосі, Україна за рівнем інноваційності та досвідченості бізнесу посідає 79 місце.

Низька підсумкова характеристика економіки України (69 місце) свідчить про те, що її інноваційність поки що не матеріалізувалася у виробничу ефективність, але за наведеними вище показниками має суттєвий потенціал, який чекає на використання [27; 33].

У 2012 р. вдалося підвищити наукоємність вітчизняного ВВП до 0,75% [27]. Але справжню вагу цього показника можна оцінити, згадавши, що питома вага нових знань у товарах, технологіях, освіті, організації виробництва у розвинутих країнах становить від 70 до 85 % їхнього ВВП [23].

Вирішення Україною цієї задачі шляхом входження до митного Союзу і взагалі в рамках євразійського простору є маловірогідним. Насамперед тому, що основна частка економічних зв'язків між Україною і Росією припадає на торговий обмін (навіть не на торгове співробітництво). Російські економісти констатують, що за всієї важливості російського ринку для України, остання не здатна компенсувати імпортом до Росії промислових товарів те негативне сальдо, яке утворюється від торгівлі між обома країнами нафтопродуктами. У 2011 р. дефіцит в торгівлі України з Росією досяг 18 млрд. дол. по паливу і 8 млрд. по інших товарах.

Особливістю торгового обміну між Україною та Росією є те, що основну роль у її динаміці грають міжнаціональні компанії. Причому, у торгівлі сільськогосподарською продукцією між обома країнами доля МНК становила у 2010 р. 70%, а у торгівлі металом – 54%. Причому 44% товарообігу компаній з іноземним капіталом припадало на компанії із країн ЄС.

Негативною тенденцією позначена динаміка використання в українсько-російській торгівлі рубля як засобу розрахунків (у 2010 р. – 28%), навпаки, частка долара як розрахункової одиниці зросла до 67%, а євро становила лише 4%. Спеціалісти пояснюють це тим, що найбільшу частку товарної групи складають товари ТЕК, у торгівлі якими домінує долар. В останні роки МНК формували близько 43% всього товарообігу між Україною та Росією, причому основна частка в ньому припадає на компанії за участі капіталу з країн ЄС [20, с. 146, 147, 149].

Поки що найбільш міцно Україна прив'язана до Росії як споживач, а також як транзитер газу і до Європи, і до країн СНД.

Але у 2012 р. Україна скоротила транзит газу на 19,13% порівняно з 2011 р. (до 84,26 млрд. куб. м), а протягом січня – травня 2013 р. транзит скоротився на 16,45% порівняно з аналогічним періодом попереднього року [31].

Однаково низький технологічний рівень виробництва і України, і Росії має робити з них партнерів у здійсненні науково-технологічного і технологічного прориву. Однак, по-перше, об'єднання зусиль двох недостатньо розвинених країн не означало б кратного посилення їхнього спільного науково-технічного потенціалу, а по-друге, у кожній з них відбулося настільки відчутне падіння у науково-технічних сферах, що відродження кожної з них потребує їх наближення до простору передової науки і техніки, тобто до західного простору.

Рух у бік західної цивілізації для Росії маловірогідний вже з тієї причини, що відновивши боротьбу за статус супердержави, вона автоматично поставила євроатлантичне співтовариство у положення свого конкурента, чим суттєво ускладнила перспективи свого науково-технічного співробітництва з ним. Наприклад, свого часу укладаючи з Росією Угоду про партнерство й співробітництво, Європейський Союз націлював науково-технічний блок на цивільні дослідження з таких пріоритетних тем, як геноміка і біотехнології для цілей охорони здоров'я, інформаційні технології, нанотехнології і нанонаука, аеронавтика і космос, якість і безпека продуктів харчування, стале зростання і глобальні зміни, участь громадян в управлінні. СС націлював не лише Росію, а й усі нові незалежні держави на переорієнтацію науковців оборонних галузей у напрямку досліджень у цивільних галузях [26].

Інша проблема полягає в тому, що, як передбачають російські фахівці, у найближчі роки конкурентоспроможність російських технологій на світових ринках буде дуже обмеженою, а це неминуче тягнутиме широкомасштабне використання зарубіжних технологій. Але навіть готовність Росії поділитися придбаними технологіями (насправді така готовність суто гіпотетична через високу ціну ноу-хау) не убезпечує російських партнерів від однакових з нею ризиків, таких як низька ефективність придбаних технологій, тривалість і висока ціна впровадження, погана організація виробництва, низька кваліфікація персоналу [17].

Обставини, що склалися між Росією та Україною при виборі геоекономічного вектору, змушують другу з них здійсню-

вати західний дрейф і робити це окремо. На урядовому рівні демонструється розуміння цієї неминучості. Крім того, сучасна економіка може бути конкурентоспроможною, якщо вона заснована на передових нанотехнологіях. У Програмі економічних реформ в Україні на 2010–2014 роки йшлося про інноваційний розвиток країни, про інтеграцію вітчизняного сектору наукових досліджень у Європейський дослідний простір, про підвищення ефективності національної інноваційної системи і т.д. Щоправда, у розділі, де йдеться про модернізацію секторів української економіки, як пріоритетні було виділено лише базові – електроенергетика, вугільна галузь, нафтогазова промисловість, транспортна інфраструктура, сільське господарство, тобто ті сектори, які не є першочерговими споживачами нанотехнологій [15]. Вже у Державній програмі активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки передбачено забезпечення комплексної державної підтримки розвитку конкретних пріоритетних високотехнологічних галузей, розроблення та впровадження новітніх технологій, спрямованих на розвиток внутрішнього виробництва та інноваційної економіки. Першочергова увага приділятиметься таким галузям, як автомобілебудування, авіабудування, космічна техніка, фармацевтика [12]

Загалом, Україна має досвід багатовекторного співробітництва у науково-технологічній сфері – з США, Канадою, країнами ЄС та СНД. Зокрема, співробітництво з ЄС здійснюється за програмами INTAS, TACIS, COPERNICUS [Поручник А. Інноваційний...]. Зараз перед Україною стоїть завдання стимулювати інтерес ЄС до співпраці з нею у цій сфері. Нині ЄС започатковує нову рамкову програму науково-технічного співробітництва «Горизонт 2020» (Н 2020). Участь українських установ у попередніх програмах засвідчила їх доволі високий рівень. Разом з тим, виявилось, що в цілому ці програми розвитку не передбачали особливої уваги до України: відсутність інструментів спільного фінансування, повільність діалогу з питань науково-технічної та інноваційної політики і створення відповідної «дорожньої карти», перешкоди у взаємному доступі до інформації. Програма «Горизонт – 2020» здійснюватиметься за принципом «загальної відкритості», але при цьому на практиці зосереджуватиметься на співпраці з рядом ключових країн-партнерів. Україні вкрай важливо потрапити до цього ряду, для чого виконати відповідні вимоги – виявити насамперед бажання співпраці з ЄС, а також здатність

запровадити спільні цільові заходи на основі єдиних принципів і взаємної вигоди [10, с. 5].

Для участі у «Горизонті 2020» Україні належить досягти певних критеріїв – належного рівня науково-дослідницького, технічного та інноваційного потенціалу, надання доступу до своїх ринків, забезпечення захисту прав інтелектуальної власності, підтвердження здатності до відповідальності за дослідження та інновації [10, с. 7.]

Слід відзначити, що ті сфери, у яких інноваційна політика ЄС та його членів передбачається особливо активною, найбільшою мірою відповідає інтересам і потребам України і в яких вона сама накопичила відповідний ресурс наукового знання.

ЄС в цілому зосереджує увагу на критично важливих суспільних проектах – зміна клімату, енергетична безпека, ефективність використання ресурсів. Інноваційна стратегія Британії, зокрема, зосереджена на модернізації в економічній сфері, в галузі охорони здоров'я, у спортивному та аграрному секторах. Інноваційна стратегія Німеччини зосереджена на наукоємних технологіях у таких сферах, як екологія, охорона здоров'я, зміна клімату, ефективне використання ресурсів. Інноваційні зусилля Франції спрямовані на модернізацію ядерних сил, оборону та космос. Якщо американська та китайська інноваційні стратегії підпорядковані задачам глобальної конкурентоспроможності, то інноваційна стратегія Євросоюзу до 2020 р. зосереджується на соціальних аспектах – оптимізація ринку робочої сили, підтримка знедолених (велфер), пенсійна реформа [29, с. 27–28, 30, 32, 33, 34].

Україні надається можливість активно долучатися до інноваційної стратегії ЄС завдяки тому, що остання передбачає покращення базових умов і доступу до фінансування досліджень та інновацій з відповідним посиленням інноваційного ланцюга, прискорення запровадження високошвидкісного Інтернету, досягнення економічного зростання при переході на альтернативну енергетику, модернізацію транспорту та енергозбереження, покращення умов для малого і середнього бізнесу. Модернізація в США, як вона викладена Б.Обамою у 2011 р., передбачає зосередження зусиль на таких національних пріоритетах, як революція «чистої енергії», нові автомобільні технології (вважають, що йдеться про електромобілі), медичні інновації у лікуванні особливо тяжких хвороб, розвиток науки і технологій, протистояння викликам ХХІ ст. [29, с. 13–48].

Курс на входження до Митного Союзу може дати Україні більш короточасну тактичну вигоду, і то тільки у торгівлі енергоносіями. Загальний євразійський ринок поки що не виглядає перспективним. Обсяг взаємної торгівлі між трьома країнами-членами МС у 2012 р. становив 68,6 млрд. дол., в той же час обсяг їхньої зовнішньої торгівлі з іншими країнами – 939,3 млрд. дол. [25].

Безумовно, інерція проросійських настроїв значної частини населення ускладнює досягнення національної згоди з цього питання. Але соціологами відзначається і зрушення в цих настроях. Проведене у 2013 р. Соціологічною групою «Рейтинг» опитування населення України (вибірка 2000 тис. респондентів) показало постійне зменшення частки тих, хто жалкує про СРСР (41% порівняно з 46% у 2010 р.). При цьому звертає на себе увагу, що рівень освіти прямо протилежний ностальгії за спільною державою. Навіть серед тих, хто ностальгує за СРСР, зростає частка тих, хто виступає за поглиблення ринкових відносин і свободу слова [6], тобто за ті цінності, доступ до яких в сучасній Росії перебуває під щільним державним контролем.

Відзначені соціологами зрушення поки що не можна вважати вирішальними, але вони засвідчують тенденцію до формування серед українців європейської психології, яка спирається на інтернальність та конкурентність. Особи з такою психологією краще розуміють важливість інноваційного розвитку як умови якісного поліпшення життя. Запровадження такої психології потребує від влади відмови від популізму заради здобуття підтримки на виборах. Але це вже питання про принесення національної стратегії в жертву політичній тактиці і навпаки.

Використані джерела та література

1. Абдуллаев Т. Инновации открылись / Т.Абдуллаев // *Електронний ресурс*. [Режим доступу: <http://www.rg.ru/2012/11/06/nauka.html>]
2. Алымова Е.М., Сегаль М.Д. Инновационное развитие России – исторический опыт, выбор приоритетов и механизмов / Е.М. Алымов, М.Д. Сегаль // *Актуальные проблемы Европы*. – 2013. – № 1. – С. 70–88
3. Балашов А. М., Юдина Т.Н. Инновации и цикличность экономики / А.М.Балашов, Т.Н.Юдина // *Вестник Московского университета. Серия 21: Управление (государство и общество)*. – 2012. – № 3. – С. 50–59.

4. Безрукова Я.М. Інноваційний розвиток промисловості України: тенденції та закономірності /Я.М.Безрукова // Електронний ресурс [Режим доступу: http://vwwvv.rusnauka.com/14_APSN_2008/Economics/32212.doc.htm]
5. Большинство украинских предпринимателей занимаются торговлей – Укргоstreestr // Електронний ресурс [Режим доступу: <http://news.eizvestia.com/news.- Market/full>]
6. Большинство украинцев не жалеют о распаде СССР // Електронний ресурс. [Режим доступу: <http://telegraf.com.ua/ukraina/obshhestvo/590184>]
7. Впровадження інновацій на промислових підприємства Статистична інформація: Наука та інновації // Електронний ресурс [Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>]
8. Гесць В.М. Про єдність та суперечності в розвитку суспільства, держави та економіки / В.Гесць // Економіка України. – 2012. – С. 4–22.
9. Гончар К. Инновации и технологический уровень промышленности // Ксения Гончар // Электронный ресурс [Режим доступа: <http://h30.n183.cust.dataforce.net/tables/doc.12.pdf>]
10. Гороховатська М.Я., Шахбазян К.С. Спільні та координовані конкурси науково-технічних програм України та Європейської комісії як потенційний інструмент для узгодження пріоритетів України та ЄС / М.Я.Гороховатська, К.С.Шахбазян. // Наука та інновації. – 2013. – № 4. – С.5–10.
11. Гудкова А.А. Состояние, проблемы инновационной деятельности и инструменты ее активизации (на примере Российской Федерации) / А.А.Гудкова // Електронний ресурс [Режим доступу: http://iee.org.ua/files/alushta/15-gudkova-sostoyanie_problem.pdf]
12. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки // Електронний ресур. [Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art-id=248247059>]
13. Думки населення України щодо зовнішньої політики та мовного питання // Електронний ресурс. [Режим доступу: http://kiis.com.ua/materials/pr20130321_ForAff/foreign_affairs.pdf]
14. Замараев Б., Киюцевская А., Назарова А., Суханова Е. Замедление экономического роста в России / Б.Замарев и др. – Вопросы экономики. – 2013. – № 8. – С. 4–34.
15. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові України // Електронний ресурс. [Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/files/0/9/programa_reform.pdf]

16. Інноваційна активність / Статистична інформація: Наука та інновації // Електронний ресурс. [Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>]

17. Ливанов Д., Пономарев Л. Три імператива технологічної політики / Д.Ливанов, Л.Пonomарев // Електронний ресурс. [Режим доступу: http://www.expert.ru/printissues/expert/2009/05/tri_imperativa]

18. МВФ: 2013 год станет поворотным для мировой экономики // Електронний ресурс. [Режим доступу: <http://economics.lb.ua/world/2013/06/06/204387>]

19. Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт / Статистична інформація: Наука та інновації // Електронний ресурс [Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>]

20. Осипова О. Вклад глобализации в региональную на примере взаимодействия России и Украины / О. Осипова // Вопросы экономики. – 2013. – № 6. – С. 142–151

21. Основные показатели инновационной деятельности // Российский статистический ежегодник. – 2008 // Електронний ресурс. [Режим доступу: http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_13/lssWWW.exe/Stg/d5/21-33.htm]

22. Політичні уподобання мешканців Одеської області // Електронний ресурс. [Режим доступу: http://kiis.com.ua/materials/pr\20130321_OdObl/Odesa.pdf]

23. Поручник А. Інноваційний потенціал України та його реалізація в міжнародному науково-технологічному співробітництві / А.Поручник // Електронний ресурс. [Режим доступу: <http://kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2004>]

24. Рогозин Д. Текст виступлення на Пресс-конференції в «РГ» / Д.Рогозин // Електронний ресурс. [Режим доступу: <http://rg.ru/2013/06/28/doklad.html>]

25. Россия будет с уважением относиться к любому выбору Украины в отношении Таможенного Союза – Путин // Електронний ресурс. [Режим доступу: <http://telegraf.com.ua/rossiya-i-sng/5009713>]

26. Россия обладает значительным ноу-хау в области науки, по перед ней стоит много проблем // Електронний ресурс. [Режим доступу: http://www.delrus.ec.europa.eu/ru/p_296.htm]

27. Семиноженко В. Чи можливий в Україні інноваційний стрибок? / В.Семиноженко // Дзеркало тижня. – 2013. – № 17 (18 травня)

28. Ставлення українців до Росії краще, ніж росіян до України, – соціологи // Електронний ресурс. [Режим доступу: <http://galinfo.com.ua/news/130328.html>]

29. Субботин А.К. Инновации и модернизация экономик европейских стран и России: Движущие силы и приводные механизмы

конкуренции / А.К. Субботин // Актуальные проблемы Европы. – 2013. – № 1. – С. 13–48.

30. Торговля технологиями с зарубежными странами по видам экономической деятельности организаций в 2007 г. // Российский статистический ежегодник – 2008 // Электронный ресурс. [Режим доступа: http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_13/lssWWW.exe/Stg/d5/21-33.htm]

31. Украина сократила транзит газа на 6% // Электронный ресурс. [Режим доступа: <http://www.kommersant.ua/news/2210098>]

32. Украине угрожают санкции Европы из-за Ахметова, – СМИ // Электронный ресурс. [Режим доступа: <http://censor.net.ua/news/243053>]

33. Украину включили в число самых инновационных стран // Электронный ресурс. [Режим доступа: <http://economics.lb.ua/state/2013/02/04/188032>]

34. Число использованных передовых производственных технологий по годам внедрения в 2007 г. // Российский статистический ежегодник – 2008 // Электронный ресурс. [Режим доступа: http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_13/lssWWW.exe/Stg/d5/21-29.htm]

35. Чумаков В.А., Чумаков А.Г. Прогнозирование интеграции и социально-экономического развития: Европейская реструктуризация и российская модернизация / В.А. Чумаков, А.Г. Чумаков // Актуальные проблемы Европы. – 2013. – № 1. – С. 139–154.

36. Экономика России исчерпала возможности роста, – S&P // Электронный ресурс. [Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/economy/2013/09/25/932270.html>]

4. Модель досягнення національного консенсусу на основі спільної інноваційної стратегії

4.1. Інформаційні мережні технології у розвитку регіонів, малих та середніх міст України

Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується різким посиленням конкуренції, яка змушує виробника скорочувати життєвий цикл виробів, збільшувати номенклатуру виробництва, що можливо зробити лише за умов інноваційної діяльності. Широке розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в усіх сферах економіки є, певною мірою, відповіддю на вище згадані виклики. Але залишається проблема ефективного використання ІКТ для підтримки інноваційної діяльності. Одним із напрямків розв'язання цієї проблеми є створення проблемно-орієнтованих мережних структур інтерактивного обміну інформацією.

Нова десятиліття «Стратегія 2020» Європейського Союзу ставить своїм завданням досягнення цілей зайнятості, продуктивності та соціальної злагоди і тому включає в себе поряд зі стимулюванням розвитку інформаційних технологій, нарощуванням конкурентоспроможності також «соціальне» зростання, тобто зростання зайнятості, формування умов для професійного росту, розвиток освіти та перекваліфікації, доступність навчання, зменшення диференціації доходів, боротьба із бідністю, досягнення соціальної та територіальної згоди [1].

Діюча нині Сьома рамкова програма ЄС порівняно із попередньою більше орієнтована на розвиток досліджень, призначених підвищити економічну ефективність та конкурентоспроможність єврозони. Однак кожен із напрямів дослідження програми має і соціальний ефект. Характерною рисою інноваційної політики ЄС є врахування соціальних потреб, інтересів та запитів окремих громад, жителів конкретних міст, селищ тощо.

В інноваційній політиці ЄС можна простежити наявність комплексного загального підходу щодо її соціальної спрямованості, що обумовлене наявністю низки соціальних проблем національного характеру, які стають спільними для усіх членів ЄС у силу дії загальних закономірностей розвитку країн [2].

Вчені спостерігають нове явище у Європі: міста стають «містами-підприємцями», які активно розпоряджаються своїми ресурсами для підвищення конкурентоспроможності в економічній, соціальній та природній сферах.

Щоб зробити місто конкурентоспроможним, слід досягти конкурентоспроможності підприємств, що діють у ньому. При цьому, жодне місто не може бути найбільш привабливим для усіх видів економічної діяльності, і успіх в конкуренції пов'язаний з розвитком тих із них, які у межах конкретного міста мають конкурентну перевагу.

Обмежений внутрішній ринок, брак фінансів і гостра потреба виходу на зовнішні ринки вимагають від малих міст України об'єднання зусиль з іншими містами та регіонами, що можна легко зробити на базі кластерів і мережних технологій.

Найбільш прийнятними для вимірювання конкурентоспроможності міст України можуть вважатися наступні індикатори: продуктивність (ефективність), зайнятість, рівень (якість) життя. В якості основних загальних факторів конкурентоспроможності міста розглядаються зміни у співвідношенні секторів економічної діяльності, характеристики компаній (форми власності, величина фірм, т.п.), середовище, в якому здійснюється бізнес, здатність до інновацій та навчання, кваліфікація робочої сили та її вартість, доступність сучасної комунікаційної мережі, привабливість навколишнього середовища, сприятливі умови міської та регіональної політики.

Аналогічні тенденції зароджуються і у малих містах України з населенням не більше 50 тис. осіб, яких на 1 січня 2010р. нараховувалося 366 з населенням 6,4 млн. чоловік (14% населення країни і 75% загальної кількості міст) [3]. Більшість їх характеризуються низьким рівнем соціально-економічного розвитку, є депресивними, з низьким рівнем ділової активності. Серед найбільш гострих проблем їх соціально-економічного розвитку – технологічна відсталість більшості промислових підприємств, високий рівень зносу основних фондів, монофункціональна спеціалізація, недостатній розвиток транспортної інфраструктури, низький рівень комп'ютеризації закладів і підприємств. На сьогодні відсутнє належне фінансування програм соціально-економічного та культурного розвитку територіальних громад малих міст, механізми надання державної підтримки малих міст виявилися неефективними.

Світовий досвід підтверджує, що сучасне високотехнологічне виробництво може базуватися тільки на процесах інтеграції наукових, інноваційних та виробничих підприємств різних типів. Науково-технічний прогрес рухається нині не розрізненими підприємствами, а їх об'єднаннями, групами, кластерами та мережами з горизонтальними, вертикальними і регіональними зв'язками. Виділяються дві основні категорії кластерів. Просторові, або регіональні, та промислові, тобто функціонально пов'язані системи, які менш обмежені межами регіонів.

Щоб оперативно реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, уникнути монополізації і застою галузі, необхідна мережева форма організації кластеру. Це передбачає створення вертикальних і горизонтальних зв'язків між різними учасниками: державою, малим і великим бізнесом, науково-освітніми установами, споживачами кінцевої продукції. Об'єднання та співробітництво в рамках кластерного підходу дає значні переваги в конкурентній боротьбі і допомагає розділити між учасниками мережі високі витрати і ризики інновацій, які не під силу ізольованій фірмі.

Мережний підхід реалізує концепцію взаємодії, що спирається на ряд ключових ознак, властивих сучасному підприємництву: схожість цільових орієнтирів реально функціонуючих бізнес-суб'єктів (забезпечення конкурентних переваг, оптимальне використання ресурсів, зміцнення ринкових позицій); використання заходів державної підтримки; залучення інвестицій в умовах ринків, що розвиваються; активізація інноваційних можливостей підприємництва; розвиток ІКТ; прагнення до отримання синергетичного ефекту тощо. Специфікою мережного підходу є інтеграція галузевих і територіальних аспектів, можливість більш повного використання інфраструктурного потенціалу, здатність до зміни конфігурації мережі [5].

Кластерна форма організації на основі мережі стійких зв'язків між усіма його учасниками призводить до створення особливої форми сукупного інноваційного продукту. Об'єднання в інноваційний кластер на основі вертикальної інтеграції формує не спонтанну концентрацію різноманітних технологічних винаходів, а суворо орієнтовану систему розповсюдження нових знань, технологій та інновацій. Кластери інноваційної діяльності створюють новий продукт або послугу зусиллями кількох фірм або дослідницьких інсти-

тутів, що дозволяє прискорити їх поширення по мережі ділових взаємозв'язків. Інноваційна структура кластера сприяє зниженню сукупних витрат на дослідження і розробку нововведень з подальшою їх комерціалізацією за рахунок високої ефективності виробничо-технологічної структури кластеру. Найбільш успішні інноваційні кластери формуються там, де здійснюється або очікується прорив у галузі техніки і технології виробництва з подальшим виходом на нові ринкові ніші.

Входження в лібералізовану економіку вимагає нових комунікативних відносин між господарюючими суб'єктами. Одним з важливих напрямків таких комунікативних відносин є усунення протиріч між винятково індивідуальним способом виробництва матеріальних благ в ринковій економіці і новими завданнями регулювання суспільного споживання, які сьогодні вирішуються виключно державою. При цьому доводиться враховувати диспропорції в економічному розвитку різних регіонів країни.

У період після Другої світової війни диспропорція в розвитку окремих районів Європи посилилася, що призвело до постановки задачі економічного районування. Найпростіший спосіб, який був тоді найбільш поширеним – це перебудова адміністративно-територіального поділу більшості європейських країн. Транснаціональні компанії знаходили для регіонів з різною матеріально-сировинною структурою найбільш ефективні можливості взаємодії. Однак повністю зняти суперечності в регіональному розвитку вони не можуть.

У цій ситуації особливого значення набувають оперативність пошуку необхідної інформації, її повнота і якість. З розумінням цієї ситуації пов'язане розширення міжнародного науково-технічного співробітництва на взаємовигідних умовах, яке неможливо уявити без активного застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Розвиток мережних інформаційних технологій привів до активної консолідації інноваційних підприємств через електронні комунікаційні мережі. У Європейському Союзі існує досить велика кількість інноваційних і бізнесових мережних структур. У даному огляді наведені описи кількох, найбільш відомих мереж.

Європейська мережа бізнес-інноваційних центрів (The European BIC Network) – некомерційна асоціація, створена в 1984 р. Європейською Комісією та європейськими промисловими лідерами,

з головним офісом у Брюсселі, яка об'єднує 145 акредитованих і близько 70 асоційованих членів – бізнес-інноваційних центрів (БІЦ), бізнес-інкубаторів, інноваційних та інших центрів. Мережа БІЦ надає своїм членам послуги в таких сферах, як стратегічне лобіювання і просування членів мережі; тематичні мережі та проекти Єврокомісії; супровід та координація мереж; технічна допомога та підвищення якості; управління контрактами Єврокомісії та їх реалізація

Фінансування діяльності мережі EBN забезпечується членськими внесками, додатковими послугами, що надаються членам і третім сторонам; спонсорством.

Повними членами EBN можуть бути тільки визнані Єврокомісією БІЦ. Асоційованим членом мережі EBN може стати будь-яка (в т.ч. українська) організація, яка здійснює підтримку розвитку малого та середнього бізнесу та зацікавлена у діяльності в сфері регіонального розвитку, інновацій, бізнес-інкубацій та розвитку підприємництва.

Мережа Європейських інфо-центрів (European Info Centers) – у 1987-2007 рр. об'єднувала понад 300 організацій з понад 280 міст в 50 країнах світу. Послуги EIC, які зараз надають центри мережі EEN, включають юридичну та фінансову інформацію, фінансові схеми ЄС для бізнесу, пошук бізнес-партнерів, інформацію по країнах і ринках тощо. EIC представлені торговими палатами (38%), структурами економічного розвитку типу агентств розвитку (38%), банками та консалтинговими компаніями (16%), бізнес-асоціаціями (8%).

Європейська Мережа Інноваційних Релей-Центрів (Innovation Relay Centres Network) – діє у 33 країнах ЄС у складі 71 центра і 240 партнерської організації, між якими відбувається обмін технологічними запитами та пропозиціями, а також методиками трансферу технологій. Місія мережі IRC - підтримка інноваційного та транснаціонального технологічного співробітництва в Європі, з наданням ряду спеціалізованих послуг підтримки бізнесу. Більшість IRC управляються консорціумами кваліфікованих регіональних організацій - таких, як Торгово-промислові палати, Агентства регіонального розвитку та університетські Технологічні центри.

Трансфер технологій в мережі IRC визначається як взаємодія між двома або більше партнерами, де хоча б один з партнерів передає свою технологію через ноу-хау, патенти і технічне сприяння іншому

партнеру, який бажає впровадити і використовувати цю технологію для конкретної мети. Це визначення не трактує трансфер технологій як комерційне явище, оскільки трансфер технологій може служити збільшенню суми знань/ноу-хау однієї із сторін без будь-якої фінансової угоди. Правило трансферу технологій: обидві сторони повинні отримати від нього користь на взаємовигідній основі. Одержувач технології може, наприклад, придбати ноу-хау і технологічну перевагу над конкурентами, а власник технології може залучити від співпраці якусь фінансову перевагу і розробити інші технологічні рішення для підвищення конкурентоспроможності, зниження собівартості, збільшення прибутку.

У своїй діяльності мережа IRC використовує такі інструменти мережної взаємодії, як щорічні конференції, дні трансферу технологій, тематичні робочі групи, брокерські «з'їзди» (brokerage events), систему Intranet комунікацій – Business Bulletin System (BBS), лекції, навчальні сесії, розширені семінари, ввідні курси для нових співробітників.

Мережа Інноваційних Релей-центрів управляється службами Єврокомісії в Брюсселі і Секретаріатом IRC в Люксембурзі (ці функції виконує консорціум консалтингових компаній в рамках контракту з Єврокомісією). Фінансування центрів IRC здійснюється на конкурсній основі в рамках 7-ої Рамкової Програми (як компонент Програми з інновацій та малого бізнесу). Це фінансування покриває 50% прямих витрат центрів IRC на надання послуг компаніям і науковим організаціям та мережну взаємодію.

Мережа «Інноваційні Регіони Європи» (Innovative Regions in Europe Network) – асоціація регіонів, що здійснили у себе проекти з розробки Регіональних інноваційних стратегій (PIC), спонсорованих Європейської Комісією, яка продовжує їх координувати і підтримувати через цю мережу. Її основна місія – бути платформою для співпраці та обміну досвідом для регіонів, які розробляють або реалізують регіональні інноваційні стратегії. Завдання мережі – надати регіонам членам доступ до нових інструментів, механізмів інноваційного розвитку, можливостей навчання у сфері реалізації інноваційної політики, спрямованої на підвищення інноваційного та конкурентного потенціалу компаній регіону.

Мережа IRE в даний час об'єднує понад 235 регіонів Європейського Союзу, а також асоційованих країн. Ці регіони, як

правило, представлені в мережі регіональним органом влади або агентством регіонального розвитку. Мережні послуги, що надаються Секретаріатом IRE, націлені на підтримку співпраці та обміну досвідом між регіонами, на поширення прикладів передової практики та створення можливостей для спілкування і зустрічей.

Всі регіони, які здійснюють у себе проекти з розробки та реалізації регіональної інноваційної стратегії за рахунок співфінансування від Європейської Комісії, автоматично стають членами мережі IRE. Проте мережа відкрита також для всіх європейських регіонів, які мають намір розвивати власні регіональні інноваційні системи. Регіони, які бажають стати членами мережі, повинні подати заявку в Європейську Комісію.

Європейська асоціація трансферу технологій, інновацій та промислової інформації (The European Association for the Transfer of Technologies, Innovation and Industrial Information) – незалежна асоціація професіоналів з трансферу технологій і підтримки інноваційного розвитку. Члени ТП просувають або надають фірмам висококваліфіковані послуги інноваційної підтримки та трансферу технологій. Кінцева мета ТП – розвиток економіки, заснованої на знаннях та сприяння процесам підвищення добробуту.

ТП об'єднує інноваційно-технологічних консультантів, технологічних брокерів і консультантів по інтелектуальній власності, офіси трансферу технологій при університетах і наукових центрах, агенції регіонального розвитку і торгово-промислові палати, наукові парки, інноваційні центри та інкубатори, контрактні дослідницькі організації та інженерних консультантів, урядові міністерства та галузеві професійні організації. В даний час ТП налічує близько 220 членів з 30 країн і з усіх сфер інноваційної підтримки.

Мережа ТП пропонує підтримку своїм членам та послуги в 4 основних сферах – інформування та мережева взаємодія, спеціальні секції за інтересами, сприяння трансферу технологій, професійний розвиток. Основна форма членства – корпоративна. Членство може бути повним, асоційованим і афілійованим.

Асоціація Європейських професіоналів трансферу науки і технологій (Association of European Science & Technology Transfer Professionals) – просуває і ставить на професійну основу трансфер технологій і знань між науковою базою і промисловістю Європи.

За шість років Асоціація об'єднала понад 500 членів, охопивши 35 країн. Для сприяння обміну ідеями та посилення мережної взаємодії ASTP організує протягом усього року зустрічі, керуючись високими стандартами організації, проводить презентації, дискусії, семінари, навчальна курси.

ASTP – некомерційна організація, керована професіоналами-практиками на добровільній основі, що самопідтримується за рахунок членських внесків. Основна форма участі в мережі – індивідуальне членство. ASTP відкрита для нових членів – осіб, які займаються трансфером науки і технологій. Передбачено дві форми індивідуального членства – академічні члени (представники університетів і державних наукових інститутів) та бізнес-членство (цей статус для інших професіоналів, що не мають постійного місця роботи в університетах, державних наукових інститутах, але беруть участь у трансфері науки і технологій).

Європейська мережа підприємств (підтримки бізнесу та інновацій) – Enterprise Europe Network) – найбільш потужна в Європі на даний момент. Цілі EEN – створення інтегрованої мережі послуг підтримки бізнесу на основі досвіду двох мереж (300 інфо-центрів EIC і 250 релей-центрів IRC), збільшення синергії між усіма партнерами Мережі.

Пакет послуг Мережі складається з 3-х модулів – юридична та фінансова інформація, – трансфер технологій зовні, – підтримка участі у Сьомій Рамковій Програмі Досліджень і Технологічного Розвитку ЄС - РП7.

Російська мережа трансферу технологій (RTTN) та її франко-російський сегмент **Франко-російська технологічна мережа (RFR)** покликані сприяти комерціалізації науково-технічного потенціалу Росії та розвитку російського високотехнологічного бізнесу в інтеграції з міжнародним співтовариством.

Концепція мережі RTTN передбачає єдність форматів, сумісність з IRC/ EEN, орієнтацію на професійних учасників процесу трансферу технологій відкритість для нових членів, у т.ч. зарубіжних. Місія мережі – сприяння розвитку інноваційного бізнесу та комерціалізації наукоємних технологій в Росії, є трансфер технологій між науковим сектором і компаніями, а також всередині промислового сектора, пошук партнерів для здійснення кооперації в розробці і впровадженні нових наукоємних технологій.

Мережа RTTN представлена 26 регіонами РФ. У мережу включені країни з СНД: Білорусь, Казахстан, Молдова, Україна (асоційоване членство). Членом мережі RTTN є центри трансферу технологій, інноваційно-технологічні центри, технопарки, науково-дослідні організації, університети та інститути.

Одним із найважливіших факторів інформатизації України є підвищення ролі її регіональної складової з врахуванням специфіки розвитку регіону, його ресурсних можливості, загальної соціально-економічної інфраструктури. Загальним критерієм є ефективне управління регіональним комплексом в цілому і оперативна взаємодія з верхніми рівнями адміністративно-територіального підпорядкування. Узгодженість цілей, планів, завдань і їх реалізації є дієвим показником цієї взаємодії.

У всіх регіонах країни на сьогодні утворилася низка типових проблем. Зокрема, недостатня інформованість про нормативне правове забезпечення різних питань у законодавстві окремих регіонів і в закордонному законодавстві. Інша проблема – необхідність послідовного переходу керівників до обґрунтованого використання у власній практиці управління можливостей сучасних інформаційних, аналітичних, експертних технологій.

В основі інформаційних продуктів, створюваних для підтримки регіонального управління за допомогою інформаційно-аналітичних систем (ІАС), повинні бути первинні інформаційні ресурси баз даних різних рівнів і галузей управління. На території регіонів здійснюють свою діяльність структури центральних органів влади. У взаємодії з ними координується інформаційно-аналітична діяльність, створюються інформаційні ресурси загального користування, забезпечується інформаційна безпека, здійснюється інформаційний обмін. Інформаційні потреби центрального й регіонального рівня зазвичай перебувають у різних площинах, тому важливим завданням є оптимізація інформаційних зв'язків, зусиль і витрат на забезпечення збору, обробки та надання інформації.

Інформаційне забезпечення регіону передбачає сприяння у створенні мережі якісно нових та розширення діючих сервісних, консалтингових інформаційних, методичних послуг за рахунок оптимізації мережі інформаційно-сервісних установ для комплексного обслуговування підприємств, а також забезпечення зворо-

тного зв'язку стосовно оцінки ефективності інвестиційної діяльності, забезпечення вільного доступу суб'єктів господарювання до інформаційних джерел нормативно-правової, маркетингової, наукової інформації про наявні інвестиційні пропозиції.

З цією метою планується:

- забезпечити оперативне, з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, доведення до інвесторів інформації про правове регулювання інвестиційної діяльності в області, даних про інвестиційні проекти, незадіяні виробничі приміщення та вільні земельні ділянки на території області, а також про надходження інвестицій в економіку області та реалізацію інвестиційних проектів;

- завершити розпочаті спільно з науковими установами НАН України роботи зі створення та впровадження ІАС підтримки інноваційних підприємств регіону.

Ефективність управління, правильність вибору стратегічних напрямків і перспектив територіального розвитку залежать від ступеню вивченості сучасного стану адміністративної території, узагальнена інформація про яку повинна формуватися у вигляді сукупності структурованих даних по різних проблемах і напрямках територіального розвитку та господарювання. В основу побудови територіальної інформаційної системи повинен бути закладений принцип об'єднання роз'єднаних і незалежних інформаційних ресурсів більшості існуючих відомчих та інших систем територіального моніторингу, що забезпечують спостереження, опис стану і аналіз ресурсного потенціалу та соціально-економічного становища території.

На сучасному етапі інформатизації значна частина даних, що характеризують ресурсний потенціал території, формується, переважно, державними та відомчими інформаційними системами. Важливо відзначити, що будь-яка відомча система не орієнтована на рішення таких завдань комплексного місцевого управління, як планування і прогнозування процесів використання та розвитку природних і соціальних ресурсів, розвиток елементів територіальної інфраструктури, комплексне управління природокористуванням, організація раціональної взаємодії ресурсних факторів території, забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку території та ін.

Очевидно, що якісне інформаційне забезпечення діяльності взаємодії в межах регіону повинно будуватися на основі інших методів і підходів, зокрема на принципі превалювання територіального підходу над відомчим. Горизонтально-інтегровані системи повинні формувати єдиний територіальний звід даних, що містять комплексний інформаційний опис адміністративної території, достатній для вирішення завдань територіального управління.

Концепція створення ІАС повинна містити основні принципи, ідеї, цілі, завдання і напрямки інформаційного забезпечення управлінської діяльності ОМВ. При розробці та реалізації концепції необхідно враховувати чинні закони України. Необхідною умовою для забезпечення спільного погодженого функціонування ІАС із кадастровими та іншими інформаційними системами є формування і розвиток Єдиного інформаційного простору.

Єдиний інформаційний простір (ЄІП) – це інтегрована сукупність просторово-розподілених баз і банків даних державних, обласних, муніципальних і відомчих ІАС, кадастрових та інших систем, технологій їхнього ведення і використання, інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж, що функціонують на основі єдиних принципів і за загальними правилами, що забезпечують інформаційну взаємодію всіх суб'єктів інформаційних відносин у рамках ЄІП.

Без формування ЄІП неможливо забезпечити функціональну, технологічну, інформаційну і логічну сумісність ІАС із взаємодіючими з ним і між собою системами. Це означає, що єдині принципи і загальні правила формування і супроводу інформаційних ресурсів і інформаційно-телекомунікаційних систем, встановлені в Єдиному інформаційному просторі, повинні дотримуватися всіма суб'єктами інформаційних відносин, що здійснюють свою діяльність і обмін інформацією між собою в рамках ЄІП. ІАС повинна забезпечити інтеграцію ЄІП регіону у ЄІП України.

Створення функціонально-галузевих і територіальних (муніципальних) елементів ЄІП необхідно здійснювати, відповідно, у рамках галузевих, обласних і муніципальних програм інформатизації, які повинні проходити обов'язкові процедури взаємоузгодження в частині принципів і механізмів їхнього формування, а також їхнього входження і інтеграції в ЄІП ОМВ.

Єдина система місцевих автоматизованих інформаційних ресурсів ІАС (далі – інформаційні ресурси ІАС) повинна формуватися у вигляді впорядкованої сукупності взаємозалежних між собою інформаційних ресурсів і баз даних колективного користування, що містять первинні, базові та об'єктно-орієнтовані дані.

Інформаційні ресурси ІАС повинні являти собою просторово і ієрархічно розподілену і розгалужену мережу територіально інтегрованих баз даних державних, обласних, муніципальних і відомчих інформаційних систем, об'єднаних у рамках Єдиного інформаційного простору, єдиною системою управління інформаційними ресурсами і зв'язками. Інформаційні ресурси ІАС повинні містити такий обсяг і перелік відомостей про територію, які дозволять їй як окремому суб'єкту на території України вичерпно повно представляти себе в єдиному інформаційному просторі країни. Найважливішою вимогою при формуванні і інтеграції різнорідних інформаційних ресурсів у рамках ІАС є забезпечення їхньої інформаційної сумісності, що досягається за рахунок використання загальносистемних інформаційних засобів.

При проектуванні ІАС повинен бути реалізований найважливіший принцип, відповідно до якого система не має права заміщати або підмінювати відомчі і адміністративні інформаційні служби, їхні функції і їхні інформаційні системи в процесі взаємодії з галузевими і (або) територіальними інформаційними системами, при формуванні єдиної системи інформаційних ресурсів, адмініструванні інформаційних потоків і баз даних Єдиного інформаційного простору.

Процес формування й інтеграції територіально прив'язаних інформаційних ресурсів повинен базуватися на територіально-просторовій і адресній прив'язці природних і інших видів ресурсів і об'єктів адміністративної території, інвентаризації і оцінці їхнього стану в натуральних і економічних показниках, встановленні правового статусу об'єктів залежно від суб'єктів володіння і розпорядження. Отримані в результаті інвентаризації кадастрові та інші інформаційні бази даних мають потребу в їхній актуалізації і відновленні, які проводяться на основі моніторингу цих видів ресурсів і об'єктів.

Проектування і створення ІАС повинне здійснюватися з урахуванням вимог органів місцевої влади, переліку розв'язуваних управлінських завдань, специфіки інформаційно-аналітичного забез-

печення їхньої діяльності, режимів роботи ІАС, змісту, повноти і форми подання семантичної і картографічної інформації та ін.

Функціонування ІАС повинне здійснюватися в рамках юридично закріпленої організаційно-правової структури, що діє в межах своєї компетенції, що опирається у своїй діяльності на спеціально розроблені правові акти про взаємодію з відомчими і муніципальними інформаційними системами на принципах розподілу прав, обов'язків, повноважень, компетенції і відповідальності.

У рамках єдиного регламенту функціонування ІАС повинні бути реалізовані механізми інформаційної взаємодії ІАС із державними, обласними і відомчими, забезпечений доступ до їхніх інформаційних ресурсів для формування інформаційних ресурсів ІАС. Вимоги єдиного регламенту функціонування ІАС є обов'язковими для всіх суб'єктів інформаційних відносин, що здійснюють свою взаємодію з ІАС відповідно до вимог цього регламенту, якщо ці відносини реалізуються з використанням Єдиного інформаційного простору.

Система управління інформаційними ресурсами і зв'язками ІАС повинна забезпечувати реалізацію встановлених в ЄСП відносин між ІАС і різними інформаційними системами, що беруть участь у формуванні і використанні інформаційних ресурсів ІАС.

Ця система управління повинна забезпечити реалізацію функцій реєстрації і обліку інформаційних ресурсів ІАС, відстеження і реєстрацію змін, що відбуваються з ними, а також забезпечити режим санкціонованого доступу до тематичних інформаційних розділів і шарів ІАС. Внесення змін до реєстру інформаційних ресурсів ІАС повинне супроводжуватися внесенням аналогічних змін у реєстри реєстрації інформаційних ресурсів інших систем, що взаємодіють з ІАС, і навпаки.

Система управління інформаційними ресурсами і зв'язками ІАС повинна враховувати специфіку інформаційних зв'язків між кадастровими і іншими інформаційними системами, а також, при необхідності, забезпечувати їхню реалізацію з урахуванням вимог проектної, експлуатаційної та іншої документації на ІАС і ці системи.

Розвиток малих і середніх підприємств (МСП) є необхідною умовою переходу всієї економіки України на ринкові основи господарювання, ефективної реструктуризації виробництва й підприємств, вирішення проблем зайнятості, зростання рівня життя населення.

Без розвитку малого підприємництва неможливе формування середнього класу – надійного фундаменту демократичного суспільства. Малий бізнес має найбільш низькі інвестиційні потреби, характеризується швидким обігом капіталу. У рамках переходу на ринкові основи господарювання держава має основним завданням перехід на інноваційну модель розвитку з метою завершення структурної перебудови економіки й прискорення темпів її росту, досягнення високої конкурентоспроможності на світовому ринку шляхом збільшення частини експорту високотехнологічної продукції в його загальній структурі, поступового забезпечення необхідних темпів імпортозаміщення, розумного використання всіх ресурсів. У зв'язку із цим виникає необхідність активізації інноваційної діяльності в малому підприємстві, а також уточнення її економічної сутності. Таким чином, у цьому випадку виникає потреба розвитку інноваційної діяльності, яку будуть здійснювати малі й середні підприємства.

Щоб розібратися, яку роль МСП відіграють в інноваційному розвитку, можна згадати одну із класифікацій компаній по принципах стратегії їх діяльності. Одні компанії «грають, щоб не програти», а інші – «грають, щоб виграти». Серед великих компаній більшість грає, щоб не програти. Серед малих і середніх підприємств багатьо грають, щоб виграти, вціливши саме в «яблучко» споживчих інтересів за допомогою не дуже великих витрат і використовуючи не зовсім нові результати наукових досліджень [4].

Інноваційними за визначенням є великі високотехнологічні підприємства. Але їхня інноваційність коштує їм великих грошей і усього лише підтримує існуючий ринок. Малі й середні підприємства є інноваційними тому, що саме в їхньому середовищі виникають «проривні», і вони ж «підривні», інновації, які змінюють вид споживчого ринку. На відміну від *підтримуючих* (що дозволяють компанії виробляти й продавати вдосконалені, більш прибуткові продукти) *«підривні»* інновації спочатку поступаються наявним на ринку продуктам і послугам по тим параметрам якості, які найбільше цінуються на основних ринках. *«Підривні»* продукти часто дешевше й простіше у використанні, ніж продукти, пропонувані лідером ринку, оскільки створюються з розрахунком на такі можливості росту, які перебувають поза ядерними ринками лідера. *«Підривні»* інновації звичайно являють собою серйозний

виклик лідерам галузі, які опиняються перед вибором – вкладати гроші в подальше вдосконалення своїх продуктів і в просування по траєкторії вдосконалень, або інвестувати у «підривні» проекти [5].

Мале і середнє підприємництво (МСП) в Україні поки що характеризується низькою активністю використання об'єктів інтелектуальної власності, низькими темпами росту продуктивності праці й недооцінкою інтелектуального капіталу. В результаті ресурси фінансової сфери й інвестиції підприємств не направляються на інноваційний розвиток і науково-дослідні розробки. У ситуації дешевих енергоресурсів і низької оплати розумової й фізичної праці підприємцям було набагато вигідніше використовувати існуюче устаткування й старі технології, ніж йти на ризиковані витрати по впровадженню новітніх технологій. Дієвість заходів політики державної підтримки малого й середнього бізнесу в Україні виявилася недостатньою. Можна стверджувати, що підприємства цієї сфери поки що не посіли належного місця в структурі національної економіки.

Типовий приклад – Житомирська область. Жодне з обстежених інноваційно активних підприємств області в 2010 р. не проводило внутрішніх науково-дослідних розробок, за період з 2008 р. по 2010 р. не було придбано результатів жодної НДР. У той же час на придбання машин, устаткування й програмного забезпечення ці підприємства витратили в 2010 р. 25,562 млн. грн. [6]. Аналогічна ситуація по всій Україні. В 2010 р. інноваційною діяльністю в промисловості України займалися 1462 (13,8% загальної кількості обстежених) підприємств [7]. Понад 70% інноваційно активних підприємств України здійснювали нововведення за рахунок власних коштів, обсяг яких був рівний 4775,2 млн. грн. Частка держбюджетного фінансування була несуттєва (92,7 млн. грн., тобто 1,9%). Банківськими кредитами в обсязі 626,1 млн. грн. скористалося всього 2,5% від загального числа інноваційно активних підприємств.

На думку фахівців Головного управління економіки Житомирської облдержадміністрації серед проблем інноваційного розвитку регіону потрібно виділити наступні: недостатній рівень і неефективна структура фінансової підтримки інноваційних структур; наднизький попит на результати науково-технічної діяльності зі сторони реального сектору економіки; нерозвиненість інноваційної системи; нерозвиненість регіональної інфраструктури інноваційного

розвитку; наукові установи не мають конкретних інвесторів, здатних впроваджувати їхні інноваційні проекти; відсутність на більшості підприємств спеціалізованих конструкторсько-технологічних бюро; катастрофічний дефіцит фахівців з інноваційного менеджменту; складне й дороге проведення патентування винаходів [8]. Тому з метою мобілізації організаційного фактору розвитку потрібно забезпечити всебічний розвиток форм самоорганізації малого, середнього й великого бізнесу: асоціацій підприємств, торговельних палат, товариств і т.п.. Такі об'єднання можуть надавати (і надають на практиці в багатьох країнах світу) широкий спектр ділових послуг своїм членам, забезпечувати погоджені дії, спрощувати економічні відносини між членами, здійснювати захист їх інтересів перед третіми компаніями й перед державою, зокрема – впливати на регуляторну політику держави.

МСП орієнтуються у своїй діяльності переважно на партнерів і споживачів свого регіону і в такій ролі є каталізатором його технологічного розвитку. Тому вирішення конкретних питань державної підтримки малого інноваційного підприємництва повинне бути тісно пов'язане із пріоритетами соціально-економічного розвитку регіону й перебувати у підпорядкуванні регіональних органів управління. У багатьох розвинених країнах світу місцеві влади активно задіяні в стимулювання інноваційної діяльності на своїх територіях.

Актуальний напрямок розвитку інноваційного середовища – співробітництво між малим бізнесом і великими підприємствами, між ключовими учасниками інноваційного процесу – науковими організаціями, малими фірмами, великим бізнесом як необхідна умова ефективності економіки. Основною причиною цього є збільшення складності технологічних продуктів, що змушує промислові фірми проводити дослідження з більш широкого кола напрямків. При цьому кооперація вигідна всім учасникам: компанії одержують доступ до нових знань, наукові організації краще розуміють запити ринку, збільшення сумарного фінансування дозволяє реалізовувати більш складні й дорогі дослідження, знижуються ризики здійснення тупикових проектів, вирішуються кадрові питання, розширюється спектр консультаційних послуг [9].

На жаль, розвиток промислово-наукової взаємодії в Україні йде повільно. Вітчизняна промисловість в основному не готова до

активного інвестування в інновації, а в науковому середовищі відсутня бізнес-культура. Промислові корпорації воліють фінансувати прикладні короткострокові проекти з терміном окупності 2-3 роки. Хоча окремі підприємства вступають у тривалу кооперацію зі світовими лідерами хай-тека, розуміючи важливість участі у технологічних альянсах.

Досвід останніх років переконує, що господарська політика в області середнього підприємництва не мусить бути пущена на самоплив. Воно потребує підтримки, і не тільки з боку підприємницьких союзів і промислових палат, але й з боку політиків і численних інститутів господарського розвитку й державних управлінських органів. Закон України «Про розвиток і державну підтримку малого й середнього підприємництва в Україні» (2011 р.) закріплює напрямок формування інфраструктури підтримки й розвитку малого підприємництва в якості одного з головних. Національною програмою сприяння розвитку малого підприємництва в Україні передбачене формування:

- системи інформаційного й консультаційного обслуговування МП, спеціалізованих фірм, що надають послуги МП (бухгалтерських і аудиторських фірм, рекламних агентств і т.п.);
- бізнес-центрів і центрів розвитку МП, бізнес-інкубаторів, виробничих і технологічних парків;
- навчальних центрів по підготовці й перепідготовці фахівців для роботи на МП, формуванню економічних знань і знаходженню практичного досвіду роботи в умовах ринкової економіки;
- системи підготовки підприємців – початківців, підготовки й підвищення кваліфікації управлінських кадрів сфери підприємництва й державних службовців по основах підприємницької діяльності.

Головними завданнями інфраструктури підтримки малого підприємництва повинні бути:

- забезпечення доступу підприємців до інформації (правової, нормативно-довідкової, маркетингової, науково-технологічної, комерційної) у процесах як створення, так і функціонування підприємств;
- надання консультативних послуг з питань стану товарного ринку, кон'юнктурного аналізу, управління підприємством, підготовкою кадрів;
- підготовка інформації для органів державної влади про стан справ у сфері малого підприємництва й тенденції його розвитку.

Загальна проблема, що постала перед представниками нового менеджменту – раціональне поєднання виробників знань з їхніми потенційними споживачами. Інформаційно-комунікаційні технології та їх впровадження в усі сфери життєдіяльності сучасного суспільства в значній мірі сприяють, а точніше, стимулюють вирішення даної проблеми.

Позитивні зміни, які відбуваються в еволюції всесвітньої мережі Інтернет, сприяли виникненню нових бізнес-структур, які за допомогою мережі можуть встановлювати партнерські стосунки, перебуваючи в будь-якому місці земної кулі. Це, у свою чергу, дозволило територіально розпорощеним підприємцям або компаніям створювати єдиний базовий рівень компетенції і за допомогою ІКТ розробляти ефективні технологічні процеси виробництва товарів і послуг. Залежно від вирішуваних завдань такого роду об'єднання партнерів по бізнесу одержало назву «віртуального», а сформовані структури стали йменуватися «віртуальною командою», «віртуальним підприємством», «віртуальною корпорацією» і т.п. Термін «віртуальний», що давно зародився в рамках *computer science*, в останні роки поширився на безліч інших областей, поклавши початок віртуальній парадигмі в широкому аспекті і її всіляким численним додаткам [12].

Попередній досвід комплексного використання засобів ІКТ свідчить, що віртуальні мережні структури (ВМС) цілком можуть бути основою швидкої реорганізації підприємницької діяльності й реалізації інноваційних стратегій [13]. У таких мережах можуть об'єднуватися колишні конкуренти, що випускають аналогічну продукцію, а також її споживачі. Такі об'єднання можна назвати кластерами, сформованими не на основі територіальної близькості, а на основі «близькості» інформаційної.

Діяльність ВМС базується на взаємній довірі й не вимагає перебудови організаційної структури для виконання кожного нового проекту. При цьому значно зменшуються витрати на створення й утримання офісів, виробничих площ, зникає необхідність у поїздках для організації персональних зустрічей і переговорів. Крім залучення інформаційних, віртуальні об'єднання дозволяють користуватися послугами висококваліфікованих фахівців без зміни місця їх проживання, організовувати спільне використання унікального дорогого устаткування. Відкритість і гнучкість віртуаль-

них компаній дозволяє значно скоріше реагувати й пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, хоча у віртуальних об'єднань уже важко визначити границю між зовнішнім і внутрішнім середовищем через глибоку інформаційну інтеграцію. Фактично тут за допомогою ІКТ реалізується нова парадигма мобільності, яка базується на заміні «відпливу умів» «циркуляцією розумів».

Являючись організаційною формою інформаційного століття, глобальні мережі зв'язку сприяють формуванню бізнес-структур, у перелік характерних рис яких входить зниження дефіциту інформації й підвищення ефективності її використання, активізація процесів накопичення й переміщення знань, установа високого рівня довіри, інтенсифікація коопераційних взаємозв'язків між фірмами — партнерами і т.д. Завдяки своїм конкурентним перевагам такі бізнес-структури можуть швидко трансформуватися в нові структури, формуючи при цьому той рівень компетенції, який необхідний для організації виробництва товарів і послуг залежно від потреб ринку.

Одним з видів віртуальної діяльності, що використовує режим дистанційного доступу, є віртуальні малі підприємства, що одержали залежно від роду діяльності такі назви, як «віртуальний офіс», «віртуальний центр», «віртуальний котедж», «кібер-центр», «приватний електронний портал», «центр колективного користування програмним забезпеченням» і т.д., де фізичний офіс замінений електронними офісними послугами. Такі компанії, як Digital і IBM, мають розміщені в різних місцях земної кулі по типу віртуального офісу електронні диспетчерські пункти, де обслуговування здійснюється відразу ж після надходження запиту. У наш час багато компаній, особливо ті, які зайняті поставкою на ринок готової продукції й послуг, закривають свої офіси й переходять повністю на віртуальну систему взаємозв'язків, заощаджуючи на цьому значні суми коштів.

Особливого значення набуває віртуальне співробітництво в науковій сфері, де сьогодні більшість досліджень вимагає аналізу величезної кількості інформації, залучення багатьох матеріальних, фінансових і інтелектуальних ресурсів. Крім того, міждисциплінарні дослідження можуть здійснюватися лише на основі тісного співробітництва вчених, які розділені між собою як відстанями, так і спеціалізацією за науковими напрямками. До середини 80-х років

комунікації між ученими здійснювалися в основному за рахунок особистих знайомств, конференцій, публікацій, переписки й обміну досвідом. Розвиток інтернет-технологій привів до створення багатьох віртуальних об'єднань, що дало змогу на великих відстанях користуватися базами даних, надпотужними комп'ютерами й навіть електронними мікроскопами, а по системі дистанційного зв'язку вже сьогодні у світі здійснюється підготовка понад 4 млн. студентів.

Багато науково-дослідних проєктів, що використовують інтернет-технології, спрямовані на створення *віртуального дослідницького середовища* (Virtual Research Environment). ВДС – це комплекс мережних інструментів, систем і процесів, що сприяють посиленню дослідницького процесу в межах і поза інституціональними характеристиками. Ціль створення ВДС полягає в організації системи підтримки дослідників у всіх дисциплінах, яка дозволяє управляти всім комплексом завдань, що становлять дослідження. ВДС забезпечує «каркас» додатків, послуг і ресурсів для здійснення процесу пізнання. Він містить у собі процедури: адміністрування досліджень; надання доступу до ресурсів; створення, використання й аналіз даних; співробітництво й комунікація вчених; публікація результатів дослідження; захист авторських прав. ВДС є гнучким й може адаптуватися до вимог дослідників. ВДС є, з одного боку, природнім продовженням спільного характеру наукових досліджень, а з іншого - являє собою радикальну зміну в способі проведення, розподілу й організації досліджень. З метою підвищення ефективності науково-дослідного процесу, ВДС повинно бути інтегрованим з існуючими науково-дослідною та виробничою інфраструктурами [13].

Одним з інструментів підтримки й просування планів ініціаторів єдиного європейського дослідницького простору стали мережі майстерності (Networks of excellence, Noe), запущені в рамках 6 Рамкової програми Євросоюзу. Метою створення мереж майстерності як віртуального об'єднання фахівців є підвищення наукового й освітнього потенціалу шляхом організації науково-освітньої взаємодії дослідників і викладачів, усунення фрагментарності європейського наукового простору. Ще один приклад – віртуальні дослідницькі лабораторії (ВДЛ), або *collaboratory* – термін, який семантично поєднує значення двох лексем «співробітничати» і

«лабораторія», що підкреслює їхню сутність – можливість ефективно підтримувати взаємодію наукових колективів.

До пріоритетів інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні можна віднести створення віртуальних науково-інноваційних центрів (ВНЦ), що представляють собою об'єднання інтелектуальних, людських, матеріально-технічних і документальних ресурсів по виконанню дослідницьких і проектних робіт у єдиний структурований інформаційний простір для одержання швидких і якісних результатів цих робіт, для подальшого використання, популяризації й комерціалізації отриманих результатів. ВНЦ можуть і повинні функціонувати як у рамках існуючих державних структур, насамперед НАН України, міністерств і відомств, великих корпорацій, так і в рамках структур, що зароджуються: технопарків, бізнес-інкубаторів і інших інноваційних форм [14].

Українською державою проголошено інноваційну стратегію розвитку країни та інноваційне спрямування її економіки. Важливою складовою такої стратегії повинно стати здійснення дієвої регіональної інформатизації, що, зокрема, передбачає формування цілісного відкритого інформаційного середовища регіону, інтегрованого у національні та світові мережі, що обслуговуватиме всіх учасників інноваційного процесу. Завдяки консолідації таке інформаційне середовище повинне об'єднувати вимоги з боку органів державної влади та місцевого самоврядування з інтересами розвитку відкритого інформаційного суспільства. Це дасть можливість повної інтеграції інформаційних ресурсів регіону та їх інформаційно-аналітичних складових при вирішенні задач різного рівня складності, забезпечить ефективну підтримку управлінських рішень.

Для підвищення ефективності функціонування національної економіки в цілому та регіонів зокрема потрібно змінити традиційні управлінські підходи до формування механізмів розвитку економічної системи таким чином, щоб більшою мірою використовувати системні ефекти феномена мультиплікативного впливу регіонів інноваційного розвитку на нарощування відповідного інноваційного й економічного потенціалів територій-аутсайдерів і за рахунок цього підвищувати синергетичну ефективність інвестиційної діяльності й інвестиційну привабливість соціально-економічного середовища в цілому.

Політику регіонального розвитку доцільно будувати на основі кластерних підходів та мережових технологій. Це дозволить вирішити існуючі проблеми соціально-економічного розвитку малих та середніх міст України.

В основу побудови територіальної інформаційної системи повинен бути закладений принцип об'єднання роз'єднаних і незалежних інформаційних ресурсів більшості існуючих відомчих та інших систем територіального моніторингу, що забезпечують спостереження, опис стану і аналіз ресурсного потенціалу та соціально-економічного становища території.

Аналіз використання в Україні інформаційних технологій як одного з інструментів підвищення ефективності інноваційної діяльності показує, що розвиток інструментальної бази цих технологій відбувається майже повністю без врахування специфіки завдань щодо включення науки у сферу сприяння економічному розвитку країни. В той же час існує багато мережних інформаційних структур, які при певній їх організації та врахуванні завдань щодо сприяння інноваційній діяльності могли б ефективно використовуватися для створення корпоративних угруповань задля реалізації науково-технологічних та інноваційних проектів на основі використання системи віртуальних науково-інноваційних структур. Наявність в Україні висококваліфікованих фахівців у сфері інформаційних технологій та невеликі стартові витрати дозволяють сподіватися на успіх впровадження нових форм організації інноваційних процесів при зацікавленості органів управління економічною сферою.

Інтеграція України до світових мереж трансферу технологій має стати пріоритетним напрямом інноваційної політики держави. Це полягає, зокрема, в ширшому залученні світових транснаціональних корпорацій, прямих та венчурних іноземних інвесторів в розвиток інноваційної інфраструктури України та реалізацію масштабних інноваційних проектів. Завдяки інтеграції до відповідних європейських структур, Україна може отримати шанси створення стратегічних альянсів з найбільшими зарубіжними операторами ринку, отримавши доступ до баз даних, бірж, фондів венчурного капіталу та до інших інформаційних та фінансових ресурсів.

Використані джерела та література

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of Regions. Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union. SEC(2010) 1161. Brussels, 6.10.2010. [Electronic resource]. – URL: http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/innovation-union-communication_en.pdf#view=fit&pagemode=none
2. Ящишина І.В. Інноваційна стратегія євроспільноти: соціальний вимір. - Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2013. - № 3. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=3&y=2013>
3. Державна цільова програма підтримки соціально-економічного розвитку малих міст України на 2011 - 2015 роки.
4. Соловійов В.П. Інноваційне підприємство як елемент сучасної економіки. - Сучасні підходи до управління підприємством: Збірник наукових праць III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 15 березня 2012 р. – К.: НТТУ «КПІ» ВПІ ВПК «Політехніка», 2012. – 531 с. (С. 180-186).
5. Clayton M. Christensen, Scott D. Anthony, Erik A. Roth, «Seeing what's next». - Harvard Business School Press, 2004.
6. Статистичний збірник «Регіони України» за ред. О.Г.Осауленка, Держкомстат України, Київ. – 2011 р.
7. Radosevic S., Patterns of Innovative Activities in Countries of Central and Eastern Europe: an Analysis Based on Comparison of Innovation Suveys // Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe. Lodz., 1999. Vol. 2. No. 2. P.131.
8. Янченко З.Б. Малий бізнес України: регіональні аспекти розвитку // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – № 10. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=195>.
9. Дежина И.Г., Салтыков Б.Г. Механизмы стимулирования коммерциализации исследований и разработок. – М.: ИЭПП, 2004. С.152.
10. Astor M., Heimer A., Klose G., Internationale Zusammenarbeit mittelständischer Unternehmen bei Forschung und Entwicklung // Endbericht im Auftrag des BMWA, IFEKOM, Berlin, 2003.
11. Kulicke M., Hufnagl M., Brandt T., Becker C., Berteit H., Grebe T., Kirbach M., Lübbers T., Evaluierung des Programmstarts und der Durchführung des «Zentralen Innovationsprogramms Mittelstand (ZIM)» // Studie im Auftrag des Bundesministeriums für Wirtschaft und Technologie, Berlin, 2010.
12. Гриценко В.И, Тимашова Л.А Информационные средства и системы виртуальных предприятий. Матеріали Міжнародної конференції

«Проблеми впровадження інформаційних технологій в економіці та бізнесі». - м. Ірпінь, Україна, 2001р., с. 210-212.

13. Журавлева Е. Ю. Научно-исследовательская инфраструктура // Вопросы философии. – 2010. - №8. – С. 155-166.

14. Палагин А.В., Сергиенко И.В., Виртуальные научно-инновационные центры: концепция создания и перспективы развития // Управляющие системы и машины. – 2003. – № 3. – С. 3-8.

4.2. Популяризація науки: смисли, методи, результати

Популяризація науки як суспільно-просвітницька діяльність
Загальна популяризація знань має універсальний характер. Це свого роду просвітницький проект. У найглобальнішому значенні можна стверджувати, що ступінь поширення в суспільстві наукових знань визначає його культурний рівень.

Тектонічні науково-технічні зрушення постійно змінювали структуру продуктивних сил, визначали нові напрямки розвитку економіки. В результаті науково-технічної революції середини ХХ ст. відбулася трансформація індустріального суспільства у постіндустріальне, наука перетворилася на основний чинник виробництва, сталися глобальні зміни структури економіки, з'явилися нові її галузі, що, у свою чергу, веде до глобальних змін ринку робочої сили, появи нових професій. Наука забезпечила не лише економічне, а й військове домінування країн, які є провідними геополітичними гравцями сучасного світу.

У соціально-культурних системах, для яких розвиток науки є базовою цінністю, основною зацікавленою стороною у популяризації її результатів є саме суспільство, яке делегує повноваження реалізації власних інтересів державі або елітам. На Заході створено цілу систему адаптації та поширення наукових знань. Як показує досвід не тільки передових науково-розвинених країн, але й колишнього СРСР, науково-популярний жанр може бути високоліквідним товаром. Так, великою популярністю в СРСР користувалися науково-популярні телепередачі «Очевидное невероятное», «Вокруг света», «В мире животных». Тиражі науково-популярних журналів сягали небачених цифр: «Наука и жизнь» – 3 млн. 600 тис., «Знание – сила» – 700 тис., «Химия и жизнь» – 300 тис. У 1981 р. в СРСР було видано 2451 назви науково-популярної літератури

загальним тиражем 83,2 млн. примірників., яка не просто купувалася, а й вважалася дефіцитною. Схожі тенденції у той же час простежувалися й у США: тираж науково-популярних журналів «Scientific American» і «Discovery» складав відповідно 550 і 750 тисяч примірників. Тільки сьогодні американські журнали зуміли зберегти тиражі на рівні приблизно тридцятирічної давнини, а російські зменшили їх у сотню разів (сучасні «Наука и жизнь» виходить 45-тисячним тиражем, а «Знания – сила» ледь подолав рубіж у 7 тис. примірників) [1]

Якість американського і європейського науково-популярного телепродукту (хоча далеко повною мірою) має змогу відчути навіть вітчизняний телеглядач на прикладі науково-популярних каналів, що транслюються в Україні: «Discovery», «Science», «National geographic», «Nature», «Animal planet», «History», «Explorer», наукових рубрик провідних інформаційних каналів «BBC», «CNN», «Euronews» тощо.

Звісно, далеко не вся інформація, що публікується і транслюється у науково-популярних ЗМІ, доступна для розуміння пересічної людини. Нині 70–80 % населення як Росії, так і США не володіють сучасними базовими науковими знаннями: приміром, 70% мешканців США не здатні зрозуміти смисл статей, опублікованих у розділі «Наука» газети «New York Times». Щоб на прийнятному рівні розуміти смисл науково-популярної продукції необхідно бути ознайомленим хоча б з 20–30 науковими концепціями і термінами [1]. Однак, хоч як парадоксально, саме недоступність наукової інформації для сприйняття більшістю людей відіграє певну позитивну роль для формування позитивного іміджу науки: відбувається її сакралізація та апологізація її представників.

Основоположним інструментом популяризації наукових знань залишається система освіти. Від її ефективності залежить загальний рівень освіченості суспільства. При цьому необхідно усвідомлювати, що основною функцією загальної середньої освіти є підготовка за мінімальну ціну адекватних потребам часу трудових ресурсів. Фактично ця система виконує функцію базової підготовки молодих громадян до сучасних умов життя. Скажімо, ще 10 років тому непереборним для багатьох бар'єром при претендуванні на деякі вакансії була вимога «володіння комп'ютером,

а сьогодні неволодіння комп'ютером вважається аномалією. Такі самі тенденції простежуються з проблемою «володіння англійською мовою»: за деякий час дивним буде не володіти нею. Рівень поширення наукових знань через систему загальноосвітніх шкіл – мінімальний. Це загальносвітова тенденція.

Високоякісна освіта можлива лише у разі масштабних інвестицій. У більшості випадків основним інвестором у цій сфері є батьки, які вкладають ресурси у розвиток власних дітей. В усьому світі паралельно із системою соціальних навчальних закладів функціонує система приватних шкіл. Освітнє поле є великим ринком, на якому майже завжди якість товару залежить від його ціни. На цьому ринку пропонуються продукти за різною ціноювю шкалою, а споживач намагається оптимізувати свій вибір за параметрами «ціна – якість». В Україні ситуація схожа, але ринок освітньої продукції, як і багато інших ринків, перебуває у тіні. Потрапити до престижних шкіл можна за неофіційну плату або «за дзвінком». І батьки шукають можливостей це зробити, адже майбутнє здібних дітей величезною мірою залежить від якості отриманої ними освіти.

Про високий рівень підготовки в окремих школах свідчать результати виступів українських школярів на міжнародних наукових олімпіадах. Так, наприклад, тільки у 2013 р. ЗМІ неодноразово інформували про досягнення українських школярів. На міжнародній олімпіаді з хімії у Москві українська команда (4 учні) поділила третє загальнокомандне місце із командою Сінгапуру, виборовши три золотих і одну бронзову медалі і поступившись лише командам Південної Кореї і Китаю (по три золотих і одній срібній медалі) [2]. На 54-й Міжнародній олімпіаді з математики, що відбулася 18-29 липня 2013 року у Санта-Марті (Колумбія) команда українських школярів зайняла 16-е місце серед 97 команд інших країн, до яких входило 596 школярів-учасників, завоювавши золоту, три срібні та одну бронзову медалі та почесну грамоту [3]. 2012 року українські школярі здобули призові місця з фізики (загальнокомандне 5 місце), математики (5), біології (3), хімії (4), інформатики (4), екології (1), географії (2) та астрономії (4) [4].

Нові наукові знання далеко не в усіх культурах сприймаються як благо. Часто консервативні (здебільшого релігійні) кола здійснюють величезні зусилля, аби унеможливити поширення їх

серед суспільства, різними методами прагнуть зберегти традиційні світоглядні уявлення. Яскравим прикладом протистояння традиційного і наукового світоглядів були так звані «мавп'ячі процеси» у США. У Росії зараз розпочався широкий антидарвіністський рух (спроби у судовому порядку заборонити викладання теорії Дарвіна в середніх школах були здійснені у Санкт Петербурзі у 2006 і 2007 роках, а у жовтні 2012 р. депутат Державної Думи від партії Єдина Росія Вячеслав Лисаков ініціював розгляд питання про вивчення у школах альтернативних теорії Дарвіна концепцій походження людини) [5].

З великим страхом релігійні організації та віруючі ставляться до генної інженерії, особливо до дослідів з клонування живих істот. Ще донедавна багато церков, а деякі з них і додосі виступають проти активного використання віруючими сучасних засобів комунікації (телебачення, комп'ютерної техніки, мобільного зв'язку), заперечують право держави на впровадження електронних систем ідентифікації особи тощо.

Впровадження новітніх наукових технологій та розробок бентежить також тих, хто розуміє катастрофічні наслідки цього процесу для екосистеми планети та самої людини. Звідси активізація у загальносвітовому масштабі екологічних рухів, які прагнуть призупинити розвиток атомної енергетики, збільшення викидів у атмосферу вуглекислого газу, видобуток сланцевого газу, виробництво матеріалів, що не підлягають простій утилізації, бурхливий розвиток технологій генно-модифікованих продуктів харчування тощо.

Перепоною на шляху популяризації наукових знань або основним рупором поширення псевдонаукових знань може бути й держава (політичний режим). Така діяльність має як активні, так і пасивні форми. Основними пасивними формами перешкоджання популяризації наукових знань з боку держави є бездіяльність у сфері розвитку системи освіти, інертність у реформуванні наукового сектору, байдужість до суспільно-просвітницьких проєктів тощо. Така політика зумовлена наявністю своєрідного замкненого кола: з одного боку, суспільство не володіє достатніми ресурсами для повноцінного розвитку зазначених сфер, з іншого, саме прирікає себе на подальше зuboжіння.

Також необхідно усвідомлювати, що деінтелектуалізація населення може здійснюватися в інтересах діючої політико-еконо-

мочної еліти, яка саме за даних обставин має можливість максимізувати власну вигоду. Низько-технологічній економіці не потрібні висококваліфіковані працівники, які прагнуть вищого рівня достатку, а «керованій» політичній системі – освічені громадяни, якими важко маніпулювати. У таких суспільствах колосальна майнова диференціація та надзвичайно слабкий, а то й зовсім відсутній середній клас. Соціальні низи, як і кілька тисячоліть тому, вдовольняються «хлібом і видовищами». На цьому тлі з'являється маса «зайвих людей», які прагнуть вийти із такої політико-економічної системи, і їх особливо ніхто не затримує. Про популяризацію наукових знань за таких обставин говорити безглуздо.

Отже, якщо вести мову про загальну популяризацію наукових знань, то стає очевидним, що потреби різних соціальних спільнот кардинально різняться. Українське суспільство на даному етапі перебуває у певній транзитній точці: у нього значною мірою зберігається пістетне ставлення до науки, культивоване ще за часів СРСР. З іншого боку, непідкріпленість цього ставлення реальними науковими здобутками вітчизняних вчених, низький рівень якості життя науковців, девальвація середньої і особливо вищої освіти, все більше раціоналізують уявлення українців.

Популяризація науки як форми суспільно-корисної діяльності. Іншою формою загальної наукової популяризації є популяризація науки як форми суспільно-корисної діяльності. Її основною метою є переконання громадян у корисності та необхідності наукових досліджень для усього суспільства. Фундаментальні наукові дослідження в усьому світі фінансуються в основному за рахунок держави, тобто на гроші платників податків. І якщо громадяни не розуміють, чим займається наука і яка користь від цього суспільству, то врешті починають ставитися до неї зневажливо.

Відповідальний редактор додатку «НГ-наука» «Независимой газеты» А.Ваганов оперує даними про те, що в 1994 році в Росії за підтримку науки із держбюджету висловилося лише 8% опитаних. На початку 90-х рр. 56 % студентів технічних вузів Санкт-Петербурга були переконані, що вчені думають лише про свої абстрактні проблеми, а 42% з них висловили думку, що науковці задовольняють власну допитливість за державний кошт [1]. Хоча насправді такі тенденції у суспільній свідомості, на наш погляд, були ви-

кликані не ворожим ставленням до науки в цілому (у 1998 р. 82% опитаних в Московському регіоні вважали вплив новітніх технологій на якість життя позитивним і тільки 10% – негативним), а ставленням до рівня наукових розробок в країні (рівень розвитку новітніх технологій в країні вважали низьким 42%, задовільним – 40% і високим – 6% росіян) [1]. В цілому й серед українців спостерігається високий рівень розуміння впливу науки на їх життя. Зокрема, опитуванням «Стан здоров'я українців», що проводилося компанією GfK Ukraine з 16 до 30 квітня 2013 року, засвідчило, що 53% українців переконані в тому, що технології змінять їхнє життя у найближчі 10 років (у Росії так вважають 61% опитаних, у США – 79%, у Німеччині – 67) [6], але при цьому основні сподівання покладають на досягнення зарубіжних наукових та науково-технічних центрів. Науковий редактор журналу «Вокруг света», модератор Клубу наукових журналістів Росії Олександр Сергєєв зазначає: «Громадська підтримка науки уже зараз небезпечно низька, і тільки завдяки слабкості російської демократії ми ще не повною мірою відчули наслідки цього» [7].

По-суті наукова продукція – це товар, який вчений продає різним споживачам. Якщо наукова розробка має прикладний характер – тоді схема досить проста: її купують корпорації, зацікавлені у її впровадженні. Інша справа, коли йдеться про фундаментальні наукові дослідження. Їх вартість дуже важко виміряти, особливо непрофесіоналам. Цей товар, за висловом неінституціоналістів, належить до так званих «довірчих благ» – його не можна використати тут і зараз і побачити, яким ефектом він володіє. Залишається сподіватися, що у майбутньому він принесе користь. Якщо ж протягом тривалого часу суспільство не чує про якісь здобутки своїх науковців, у нього починають виникати підозри, чи не є ці здобутки вигаданими, і чи не вкрадені його гроші шарлатанами або нездарамі. Тому сама наука має бути зацікавлена у постійній популяризації власних досягнень, іншими словами, якщо вона й надалі зацікавлена продавати суспільству свою продукцію, то в її ж інтересах ефективно рекламувати її.

У Росії тема популяризації науки дуже голосно зазвучала у 2007 році. Організовувалися «круглі столи», у різних виданнях з'явилася маса інтерв'ю людей, причетних до цієї проблеми:

редакторів науково-популярних видань, наукових журналістів, видатних російських вчених, чиновників тощо.

Висновки тогочасних учасників дискусії зводилися до необхідності формування комунікаційної системи між наукою і суспільством. Основною її функцією мало б стати донесення до суспільства адаптованої до розуміння простого обивателя інформації про наукові здобутки різних установ, наукових колективів та окремих вчених. Елементами цієї системи на базовому рівні – прес-секретарі та прес-служби наукових установ, на загальнонаціональному – наукові інформаційні агенції, до яких стікалася б інформація усіх прес-служб. Головний редактор російського агентства «Інформнаука» і журналу «Химия и жизнь» Любов Стрельнікова у загальних рисах змальовує, як працює модель популяризації науки у технологічно розвинених країнах: «Вчені отримують результати в лабораторіях, передають їх у свої прес-служби, прес-секретарі пишуть прес-релізи спеціально для преси, після чого вони стають досяжними для журналістів, які, у свою чергу, готують матеріали в газети, журнали, радіо, телебачення, завдяки чому інформація стає доступною для суспільства, формується громадська думка, яка впливає на ситуацію з фінансуванням». «Тунельний ефект» цієї схеми полягає у тому, що ЗМІ читають, дивляться і слухають керівники компаній, які в разі зацікавленості легко «виходять» на вченого, лабораторію чи інститут, що врешті обертається для наукової організації контрактами, договорами, купівлею ліцензій тощо». Л.Стрельнікова задається питанням, чому ж ця схема, що працює у усьому світі не працює у Росії (в Україні – авт.) і тут же знаходить відповідь: «Найбільш слабе місце – прес-секретарі. У нас немає прес-служб у більшості наукових організацій» [8].

На нашу думку, учасники російської дискусії, не помічаючи основної причини (системної помилки) того, що в Росії (те саме і в Україні) не працює загальноприйнята модель популяризації науки, намагаються підмінити її технічним опусом. Основну причину необхідно шукати в особливостях інституційних систем, тобто різниці у глобальних правилах гри у західних та пострадянських суспільствах. В останніх, за практичної відсутності у громадян можливостей впливу на прийняття державних рішень, фінансування науки залежить не від «волі народу», а від волі політичного класу.

За цих умов наука змушена «витанцьовувати» не перед суспільством, а перед наділеними владними повноваженнями акторами. Тому більш ефективно за даної системи для наукових установ було б впроваджувати посади не спеціалістів по роботі з громадськістю (ким по-суті є прес-секретарі), а спеціалістів по роботі з чиновниками.

З іншого боку, за надзвичайно обмежених можливостей науковців впливати на процеси інституційних змін, їм тільки й залишається, що частково удосконалювати існуючу систему, тобто займатися не стратегічними, а тактичними речами. Звідси й поява таких ідей як створення прес-служб наукових установ, організація «фестивалів науки». Ці заходи, безперечно, матимуть певний ефект, сприяючи формуванню позитивного іміджу української науки, однак системних змін не спричинять.

Варто розуміти також, що популяризація досягнень окремих наукових колективів та вчених – в інтересах структур, функціонально відповідальних за розвиток науки: НАН України, галузевих академій, Міністерства освіти і науки, Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України, для яких вагомість наукових результатів є одним з найважливіших важелів лобістського впливу на органи влади. Вже зараз відчувається зростання конкурентної напруги між зазначеними інституціями, які прагнуть вигідного для себе перерозподілу державних асигнувань на наукову діяльність. Зрештою, наявність жорсткої конкурентної боротьби – характерне явище для наукових полів багатьох високо-технологічних держав, особливо США, і, як показує практика, вона сприяє зростанню якості наукових досліджень.

Спеціальна наукова популяризація. Вона спрямовується на популяризацію наукових досягнень у професійному середовищі та на популяризацію професії науковця як успішної моделі професійної реалізації особистості.

Однією з умов успішної реалізації науковця є визнання його професійним середовищем. Формально цей процес відбувається через присвоєння наукових ступенів та звань. В Україні, як і усьому світі, вхід у наукове професійне поле відбувається через прилюдний захист дисертації, який, по-суті, є найвідповідальнішим моментом представлення вченим результатів своєї праці у середовищі спеціалістів найвищої кваліфікації. Крім того, процедура

захисту передбачає обов'язкове оприлюднення результатів роботи у спеціалізованих фахових виданнях та під час наукових конференцій. Однак, і після захисту дисертації від науковця через процедуру щорічної звітності постійно вимагається публікуватися у наукових журналах та брати участь у наукових конференціях. Завдяки цим процедурам, за відсутності державного фінансування та в умовах надзвичайної обмеженості ринкового попиту, фактично за рахунок самих науковців або наукових та освітніх установ й існує система наукових видань не лише в Україні, а й в інших пострадянських країнах.

Не дивно, що переважна більшість видань, які визнані атестаційними органами України придатними для публікації результатів наукових досліджень, працюють несистемно або й узагалі припинили діяльність, а видань, які викликають зацікавленість світового наукового товариства, взагалі одиниці.

Детальний аналіз фахових наукових видань з природничих і технічних наук у статті «Система оцінки українських фахових видань» здійснив доктор фізико-математичних наук, професор, заступник директора Інституту фізичної оптики МОН України Р.О. Влох (матеріал підготовлений у 2006-2008 рр.). За його підрахунками, із понад 600 фахових видань з природничих і технічних наук лише 5 видань мають встановлений імпаکت-фактор (кількісний показник зацікавленості публікацією або журналом та їх наукового значення, що визначається Американським Інститутом наукової інформатики Томсона (ISI)). Ще 19 журналів включені в базу даних ISI, що свідчить, зокрема, про те, що на їхніх сторінках публікуються матеріали, які можуть цікавити світову наукову спільноту. Закордонні видавництва перекладають 10 журналів, які не мають встановленого імпаکت-фактору і ще не внесені в базу ISI. 4 наукових журнали видаються англійською мовою. Близько 100 журналів, які не мають встановленого імпаکت-фактору і не внесені до бази даних ISI, працюють системно; редколегії і видавництва понад 200 журналів і збірників працюють безсистемно; приблизно 300 видань не виходять або припинили своє існування. Дослідник відзначає тенденцію поступового збільшення кількості українських журналів, які видаються закордонними видавництвами та входять у бази даних ISI та SCOPUS. У передмові до статті зазначено, що науковець прагне опублікувати результати своєї роботи, в першу чергу, з

метою якнайширшого оприлюднення, створення вільного доступу до неї читачів. На жаль, більшість українських наукових журналів не виконують цієї головної функції, тобто не виступають посередниками між дописувачем і читачем. Переважна більшість наукових журналів і збірників невідомі і недоступні для науковців не тільки закордоном, але й в Україні [9].

Популяризація професії науковця як успішної моделі професійної реалізації особистості

Зважаючи на те, що наука є надзвичайно специфічним родом діяльності, для занять якою необхідно володіти певним, достатньо дефіцитним, набором особистісних якостей, держава повинна забезпечити рекрутизацію кадрів для цієї сфери за допомогою комплексу звичайних заходів: по-перше, забезпечення гідного рівня якості життя; по-друге, надання можливостей творчої реалізації; по-третє, задоволення прагнень вченого до суспільного визнання.

У сучасному глобалізованому світі основні гравці поля науки здійснюють рекрутизацію вчених не лише на «власній території», а й в інших країнах. У 90-х – початку 2000-х років в американських та європейських наукових лабораторіях працювало багато вчених з колишнього СРСР. Сьогодні тенденції зміщуються в бік китайських та індійських дослідників, що засвідчує глибоку кризу освітньої системи на пострадянському просторі. Технологічно розвиненим країнам вдалося організувати «відтік мізків» з інших країн завдяки вищенаведеній елементарній схемі. Причому елемент матеріального стимулювання – не єдина перевага західних наукових центрів. Як зазначає академік Олег Кришталь, незважаючи на те, що наука – досить важкий труд, на Заході вчені – небагаті люди. Повний професор у США, за його словами, отримує 150 – 200 тисяч доларів на рік, у той час як платня програміста з трьохрічним досвідом роботи складає 70 – 100 тисяч., а лікар заробляє у 5–10 разів більше, ніж учений. Академік переконаний, що у науку люди йдуть не так через матеріальні стимули, скільки відчуваючи величезне моральне задоволення від занять нею. Працюючи у провідних світових наукових центрах, дослідник через доступність каналів наукової комунікації та найновішого обладнання має можливість творчо реалізуватися [10].

Потреба у суспільному визнанні реалізується через визнання у першу чергу професійним середовищем. На «Заході» для цього існує система, яка є системою оцінювання одночасно і «якості» науковця, і значною мірою його «ринкової вартості». Елементами цієї системи є: індекси цитувань, імпаکت-фактори публікацій, участь у престижних наукових конференціях, обіймання престижних наукових посад, нагородження науковими відзнаками.

Україна, на жаль, не відповідає критеріям країн, де наука є базовою цінністю. Відповідно, тут не працює жодний з трьох названих механізмів популяризації професії науковця. Рівень життя вчених, особливо молодшого пост-радянського покоління, вкрай низький (старше покоління значною мірою користується «щедротами» ще радянської влади у вигляді житла та різних «накруток»: за стаж, звання, посади, державні нагороди, часто отримуючи паралельно із заробітною платнею досить високу за вітчизняними мірками наукову пенсію). Те, що основні наукові центри розташовані у Києві, фактично закриває вхід у наукове поле переважній більшості обдарованої молоді країни (неспівставність рівня життя плюс вартості житла із реальними заробітками науковців), а для молодих киян, для яких престижність професії вимірюється рівнем прибутку, професія вченого займає далеко не перші позиції.

Не дивно, що конкурси в аспірантурі установ НАН України протягом останніх п'яти років складають 1,17 – 1,4 чоловіка на місце. У деяких відділеннях НАН бажаючих навчатися в аспірантурі за цей період було менше ніж запланованих місць. Особливо це стосується Секції фізико-технічних і математичних наук, чия частка в загальній кількості запланованих місць в аспірантурі НАН України протягом 2010 – 2012 рр. складала 49,61% (388 із загальноакадемічних 782 місць). У Відділенні інформатики у 2010 р. на 55 місць претендувало 52 абітурієнта (94,55 % від потреби), а у 2012 р. на 49 місць – 42 (85,71%). У 2008 р. кількість місць в аспірантурі перевищувала кількість абітурієнтів у Відділенні ядерної фізики та енергетики (91,67%), Відділенні наук про землю (92,31%), Відділенні механіки (96,3 %), Відділенні фізико-технічних проблем енергетики (98,33 %). Після складання іспитів і прийняття абітурієнтами остаточного рішення ситуація ще більш ускладнюється: у 2008 році 7 із 8 відділень Секції фізико-технічних і математичних наук не змогли заповнити заплановані в

аспірантурі місця (винятком стало лише Відділення фізики і астрономії). В цілому по НАН України було прийнято до аспірантури 753 абітурієнта, що склало 96,54% від плану прийому. У 2009 р. статистично ситуація покращилася. Цього разу недоукомплектованими залишилися аспірантури двох відділень Секції фізико-технічних і математичних наук (у тому числі відносно успішного у 2008 р. Відділення фізики і астрономії). Однак у 2010 р. половина відділень Секції не заповнили місця в аспірантурі. Причому у Відділенні математики спостерігався навіть незначний конкурс: на 30 місць претендувало 33 абітурієнта, однак скласти іспити зуміли лише 26 з них, в результаті чого перший рік аспірантури відділення виявився заповненим лише на 86,67%. Після відносно стабільного 2011 р. черговий провал спостерігався у 2012 р. В цілому по Академії виконання плану прийому було виконано на 95,14%. Секція фізико-технічних і математичних наук при цьому показала не набагато нижчий результат – 94,59%. П'ять відділень секції «недобрали» аспірантів, причому у Відділенні математики і Відділенні інформатики рівень заповнення склав менше 80%. Вперше за 5 років недобір аспірантів стався у Відділенні загальної біології, де 18 із 70 абітурієнтів не змогли скласти іспитів, в результаті чого аспірантура заповнилася лише на 85,71 % від планових показників. Також уперше за 5 років недобір аспірантів відбувся у Секції суспільних і гуманітарних наук (98,34%). На відміну від інших двох секцій, де основною причиною відмови у прийомі стали негативні результати екзаменів, у цій Секції абітурієнти добровільно після успішно складених іспитів не виявляли бажання залишитися в аспірантурі (можливо мали місце факти паралельного вступу до кількох аспірантур). Ситуація у цій секції викликає особливу стурбованість, зважаючи на те, що вона останніми роками була абсолютним лідером за кількістю бажуючих навчатися в аспірантурі (співвідношення поданих заяв до кількості місць в аспірантурі: 2010 р. – 175,82%; 2011 р. – 182,78%; 2012 р. – 153,59%), причому для Відділення історії, філософії та права характерне таке співвідношення: 2010 р. – 241,82%; 2011 р. – 206,78%; 2012 р. 205,00%.

За даними 2012 р. академічну аспірантуру закінчило 688 аспірантів (вступило у 2009 р. – 780, однак треба зважати на різницю термінів навчання в очній і заочній аспірантурах), із них лише 6 захистили дисертації у строк аспірантури, ще 46 подали

дисертаційні роботи. Таким чином, відсоток успішного закінчення аспірантури склав 7,6% – і це був один із найуспішніших років. В середньому протягом наступних трьох років після закінчення аспірантури захищають кандидатські дисертації ще 30% колишніх аспірантів, а ефективність діяльності академічних аспірантур можна оцінити цифрою у 35%

Дані цифри, на перший погляд, мали б засвідчити неефективність діяльності аспірантур установ НАН України, якби не аналогічна статистика про діяльність аспірантури АН УРСР у часи найвищого злету радянської науки – в часи 11-ої п'ятирічки 1981–1985 рр. За цей час аспірантури академічних установ закінчило 2971 чоловік (цифра приблизно співставна із сучасними даними). З них за час навчання в аспірантурі захистило кандидатські дисертації 7% аспірантів, за наступний рік після завершення аспірантури – 15,8%, на другий рік – 8,5%, на третій рік – 3,9%, на четвертий рік – 1,6% та на п'ятий рік – 0,5%. Тобто, отримуємо приблизно ті самі 35% [11].

На нашу думку, незважаючи на невисоку якість життя, яку може гарантувати наукова діяльність, українська молодь не полишає прагнення йти у науку з однієї простої причини: податися деінде їй особливо нікуди – в інших сферах ситуація якщо не гірша, то не набагато краща. Не випадково за індексом престижності професія вченого в Україні за даними 2007 р. з показником 0,343 займає досить високе сьоме (у переліку з 31 професій) місце, поступаючись «міністру» (0,770), «керівнику банку» (0,708), «депутату» (0,653), «директору заводу» (0,584), «адвокату» (0,483) та зовсім незначно «підприємцю» (0,369) (1 – дуже високий престиж, 0,5 – високий, 0 – середній, -0,5 – низький, -1 – дуже низький) [12]. Цей показник вищий, ніж у Росії (за даними Центру досліджень і статистики науки Міністерства освіти і науки РФ (2005 рік) за рівнем престижності професія вченого зайняла одинадцяте місце у списку із тринадцяти професій), однак нижчий, ніж у США та ЄС (професія вченого у списку найбільш престижних професій займає друге місце після лікаря, випереджаючи інженера, міністра, архітектора, юриста, банкіра, бухгалтера, бізнесмена) [1].

Побутує хибна думка, що підприємництво (бізнес) – це та сфера, яка могла б поглинути значну частину здатної до наукової діяльності молоді. Заняття бізнесом потребує абсолютно інших

особистісних, психологічних та соціальних якостей (фізичного та соціального капіталу). Тут успіху досягають люди з авантюрним характером, які звикли протистояти правилам, а не коритися їм, а більшість науковців – люди, які ще з-за шкільних парт винесли уміння важко і наполегливо працювати в межах встановлених норм.

Для країн, які не можуть собі дозволити системне повноцінне фінансування науки, єдиним виходом, на наш погляд, є використання потенціалу молодих ще не відомих науковців, які прагнуть заявити про себе. У такій ситуації «відтік мізків» не слід розглядати як однозначно негативне для вітчизняної науки явище, адже можливість виїхати до провідних світових наукових центрів може бути реальним стимулом для молодих «не розкритих» науковців. Зважаючи на те, що у 90% випадків вчений робить головне в своєму житті відкриття до 40 років, наукові досягнення молодих вчених можуть стати фундаментом подальшого розвитку вітчизняної науки. Крім того, чим більше буде прикладів успішних зарубіжних наукових кар'єр, тим більшим буде притік у вітчизняні аспірантури та докторантури, що дозволить науковим та освітнім установам постійно підтримувати власний інтелектуальний та кадровий потенціал.

Висновки

Не в усіх соціально-культурних системах держава та еліти зацікавлені у процесах популяризації науки. Зокрема, це стосується надмірно традиціоналістських (здебільшого клерикальних) або авторитарних соціальних систем. Українське суспільство, на нашу думку, перебуває у певній транзитній точці, у якій, з одного боку, подолано радянську традицію, згідно якої наука була основним ідеологічним стержнем режиму, з іншого – суспільна вага і престиж науки неухильно падають. При цьому держава й еліти займають в основному індіферентну позицію, що у першу чергу проявляється у відсутності не лише реформ наукової сфери, а й публічної дискусії щодо шляхів її подальшого розвитку.

Популяризація науки як форми суспільно-корисної діяльності має на меті продемонструвати суспільству важливість науки для його розвитку, переконати, що витрати на науку – один із видів високоефективного інвестування. Популяризація наукових резуль-

татів на Заході – одна із основних функції вчених та дослідницьких колективів, виконання якої часто прописане у наукових контрактах. Пріоритетність фінансування наукових проектів значною мірою залежить від їх успішності та «розкрученості». В Україні діє інша інституційна система, за якої фінансування науки залежить від «вузького», а не «широкого» кола осіб. Звідси – відсутність стимулів у наукових установах до широкої популяризації власних досягнень. З іншого боку, в Україні, як і в Росії, існують невеликі групи активістів, які намагаються впроваджувати нові ідеї в межах діючої інституційної системи. Ці дії викликані розумінням того, що суспільна довіра і захоплення наукою неухильно падають і це, зрештою, може призвести до незворотних змін, коли із позбавленою соціального капіталу науковою сферою можна буде здійснювати будь-які маніпуляції. Популяризувати науку у цьому середовищі пропонується через створення прес служб при наукових установах; організацію діяльності національного наукового інформаційного агентства; надання реклами наукових досягнень статусу соціальної реклами з відповідними преференціями щодо її розміщення; проведення «Фестивалів науки», публічних лекцій тощо.

Окрім самих науковців та наукових колективів у популяризації науки як форми суспільно-корисної діяльності зацікавлені інституції, функціонально відповідальні за розвиток науки в країні: НАН України, галузеві академії, Міністерство освіти і науки, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, для яких вагомість наукових результатів є одним з найважливіших важелів лобістського впливу на органи влади. Вже зараз відчувається зростання конкурентної напруги між зазначеними інституціями, які прагнуть вигідного для себе перерозподілу державних асигнувань на наукову діяльність.

Популяризація наукових досягнень у професійному середовищі відбувається каналами традиційної наукової комунікації через видавничу діяльність та наукові конференції. Якість цієї комунікації залежить від якості засобів комунікації, а вона в Україні, на жаль, невисока. Лише невелика частка вітчизняних наукових видань (на рівні 1% від їх загальної кількості) входить до міжнародних баз даних. Переважна більшість журналів працюють не системно або взагалі припинили існування. Журнали видаються за

рахунок авторів і тиражуються мізерними накладками. За таких умов результати вітчизняних дослідників маловідомі не лише за кордоном, а й в Україні.

Популяризація професії науковця як успішної моделі професійної реалізації особистості покликана залучити до занять наукою молодь, наділену відповідним хистом. Зацікавленими сторонами у цьому процесі є як саме суспільство, так і наукові установи. Популяризація професії науковця здійснюється здебільшого серед шкільної і вузівської молоді і має на меті залучити найталановитіших до академічних та вузівських аспірантур. В існуючих умовах ентузіасти науково-освітньої сфери роблять, можливо, навіть більше, ніж від них можна вимагати, що засвідчують, наприклад, високі показники українських школярів на міжнародних наукових олімпіадах. Однак про престижність професії науковця мала б дбати й держава, гарантуючи науковцям прийнятний рівень життя. За умов низької заробітної плати, невирішеності житлової проблеми з одного боку, та складності реалізуватися в науці в умовах хронічного недофінансування досліджень з іншого, талановита наукова молодь виїжджає до більш розвинених країн. Критичність ситуації засвідчує той факт, що протягом уже багатьох років аспірантури установ Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України не виконують план набору аспірантів, а конкурс в академічні аспірантури за останніх п'ять років становив 1,14 – 1,4 чоловіки на місце (значною мірою за рахунок Секції суспільних і гуманітарних наук).

У суспільно-просвітницькій популяризації наукових знань пропонуються такі кроки :

а) інституційні зміни в освітній сфері шляхом формалізації низки неформальних інститутів, що регулюють її. Зокрема, формування ринку освітніх послуг шляхом створення механізмів легалізації товарно-грошових відносин (без втручання держави у питання ціноутворення), передачі освітніх закладів (дитсадки, школи, вузи) у безоплатну оренду трудовим колективам з обов'язковим збереженням профілю діяльності; обмеження форм контролю з боку держави до впровадження «шкільного мінімуму» знань. Впровадження такої системи не лише дасть поштовх до форму-

вання нової, заснованої на ринкових механізмах системи освіти (неформальний кістяк якої уже зараз простежується у великих містах), але й значною мірою перекладе фінансовий тягар з держави на батьків;

б) в інформаційній сфері збільшення частки науково-просвітницьких продуктів через механізми послаблення фіскального тиску на діяльність ЗМІ, що спеціалізуються на їх поширенні, та тих, що мають у своїй структурі відповідні рубрики, сприяння появи в інформаційному просторі іноземного науково-популярного продукту та дублювання його українською мовою;

в) іміджева підтримка (наприклад за допомогою соціальної реклами) існуючих науково-просвітницьких товариств, меценатських просвітницьких проєктів (таких як фонд «Династія» у Росії);

Популяризація науки як форми суспільно-корисної діяльності:

1) за відсутності змін до пори до часу все залишатиметься як є, поки суспільство не стане абсолютно байдужим до проблем вітчизняної науки;

2) зміни у межах діючої системи: організація прес-служб та запровадження посад прес-секретарів при наукових установах; створення національного наукового інформаційного агентства; поширення науково-популяризаторської продукції каналами соціальної реклами; проведення «Фестивалів науки» можуть дати тимчасовий ефект, а наукова проблематика з'явиться у сюжетах ЗМІ, але популярність цієї інформації, яка рідко буває пікантною і сенсаційною, під великим сумнівом, та це хоч якимось чином зможе захистити престиж науки;

3) системні зміни можуть бути пов'язані із зміною системи фінансування науки, відповідно до якої пріоритетність фінансування залежать від ефективності наукових досліджень. Популяризація наукових результатів за таких умов є однією з форм конкурентної боротьби між окремими вченими, науковими колективами та інституціями за розподіл державних асигнувань. За умови врахування усіх особливостей розвитку вітчизняної науки, такі системні зміни можуть сприяти зростанню її ефективності та інтеграції у світовий науковий простір.

У популяризація наукових досягнень у професійному середовищі бажані такі дії:

а) профорієнтаційна діяльність у середній та вищій школі (відвідування наукових музеїв, активізація діяльності Малої академії наук, організація публічних лекцій відомих науковців, організація студентських наукових конференцій та олімпіад тощо);

б) підвищення ефективності діяльності академічних та вузівських аспірантур (міністерство уже запроваджує заходи посиленого контролю за підготовкою наукових кадрів);

в) підвищення рівня матеріального забезпечення аспірантів та вчених;

г) демонстрація перспектив наукової кар'єри у тому числі й у провідних закордонних наукових центрах.

Системні зміни необхідно здійснювати у двох взаємопов'язаних напрямках: матеріальному й організаційному. За існуючих умов, коли суспільство не може витратити на науку більше, ніж витрачає, варто розглянути доцільність формування своєрідної пірамідальної системи, вершиною якої були б наукові установи (наприклад, у складі НАН України чи галузевих академій), а основою – вищі навчальні заклади різних рівнів. При цьому необхідно створити механізми тісного взаємного зв'язку між ними: вчених варто залучати до роботи з науково обдарованими студентами і викладачами, а ті, у свою чергу, повинні отримувати доступ до науково-технічного обладнання, бібліотек, лабораторій наукових установ, залучатися на договірних засадах до виконання науково-дослідних робіт тощо. Вважаємо, що перетворення університетів на наукові центри є непомірно дорогим проектом (за винятком вишів, де вже існує серйозна науково-матеріальна та кадрова база), який окрім технічного оснащення цілої низки вузів вимагатиме зменшення навчального навантаження викладацького складу, що автоматично означатиме його кількісне збільшення. Основною функцією вишів залишатиметься навчальна діяльність, у тому числі підготовка спеціалістів через аспірантури для поповнення викладацьких кадрів. Саме з числа кращих викладачів та аспірантів ВНЗ могли б черпати кадри наукові установи для постійного або тимчасового (договірного) працевлаштування.

Використані джерела та література

1. Ваганов А. Нужна ли наука для популяризации науки? // Наука и жизнь №7 2007. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.nkj.ru/archive/articles/11016/>
2. Results of IChO2013. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://icho2013.chem.msu.ru/index.php/en/>
3. Непрості числа. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/tech/science/1586361-neprostri-chisla-namizh-narodnij-olimpiadi-z-matematiki-ukrayinski-shkolyari-zavoyuvali-pyat-medalej>
4. Українські студенти цього року взяли участь лише у трьох міжнародних олімпіадах. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2013/08/28/137463/>
5. «Обезьяний процесс» в Госдуме. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.vedomosti.ru/opinion/news/4784051/inostrannyj_agent_darvin#ixzz2ZUVttTOt
6. Майже половина українців планує прожити більше 70 років. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/lifestyle/health/1586723-majzhe-polovina-ukrayinciv-planue-prozhiti-bilshe-70-rokiv>
7. Сергеев А. Стратегии научной популяризации в России // Здравый смысл. – Лето 2007. – № 3 (44) . – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://razumru.ru/humanism/journal/44/sergeyev.htm>
8. Круглый стол «Механизмы популяризации науки и научной деятельности» (20 июня 2007) // Наука и технологии России. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://orange.strf.ru/client/events.aspx?ob_no=5406
9. Влох Р. О. Система оцінки українських фахових видань. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Vloch_zhurn_VAK.htm
10. Науковець Олег Кришталь: Якщо вчений працює в Україні, то шансів на Нобелівську премію у нього нема. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/technology/2013/07/17/133743/view_print/
11. Дані Сектору підготовки наукових кадрів Президії НАН України
12. Оксамитна С., Патракова А. Ієрархія престижності професій і занять // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 170–171)

4.3. Інституційні механізми та управлінські процедури врахування громадської думки при здійсненні державної інноваційної політики

Умовою успішної реалізації кожної державної політики є її легітимність, яка досягається шляхом залучення громадськості і врахування громадської думки при її реалізації. В Україні проведення державної інноваційної політики регламентується Законом України «Про державну інноваційну політику» (2002 р.). Цим же законом визначено коло суб'єктів реалізації державної інноваційної політики. Також до основних актів законодавства, які формують правову основу інституційного забезпечення інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні, належать: Конституція України; Закон України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим»; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»; Закон України «Про Кабінет Міністрів України»; Закон України «Про місцеві державні адміністрації»; Закон України «Про інвестиційну діяльність»; Закон України «Про інноваційну діяльність»; Закон України «Про режим іноземного інвестування»; Закон України «Про концесію»; Закон України «Про загальні засади створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон»; Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»; Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок»; Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»; Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій».

Зауважимо, що характерною рисою українського політикуму є традиційне ігнорування громадської думки при здійсненні суспільно значимих кроків. Тому протягом років незалежності громадянське суспільство в Україні лише частково домоглося у органів державної влади повноважень, які у сталих демократіях йому притаманні за визначенням. Водночас під натиском громадськості, а також із формуванням розуміння важливості громадської думки при реалізації державної політики, сформувалася й державна політика, спрямована на розширення форм громадської участі через створення відповідних інституційних механізмів. По суті тільки

зараз можна вести мову про формування до певної міри системи інституційного забезпечення участі громадськості у формуванні державної політики. Реалізація ж державної інноваційної політики, на відміну від державної політики загалом, передбачає громадські форми участі через залучення експертного середовища, яке представляє громадські організації науково-технічного спрямування.

Так, починаючи з 2000-х рр. політика врахування громадської думки поступово набула інституціоналізованих форм, які змінювали і доповнювали одна одну. Указом Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (2005 р.) було передбачено:

- створення системи постійного діалогу та взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади;
- запровадження щорічних Президентських слухань як постійно діючого механізму громадських консультацій, оцінки діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Метою Президентських слухань було «здійснювати оцінку діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, сприяти підготовці та оприлюдненню інститутами громадянського суспільства Національних доповідей зі стратегічно важливих питань розвитку держави»;
- утворити при Президентові України Стратегічну раду з розвитку державної політики як консультативно-дорадчий орган для визначення стратегічних напрямів розвитку держави;
- Кабінет Міністрів України було зобов'язано підготувати пропозиції щодо забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, організації та забезпечення консультацій з громадськістю через удосконалення законодавства з питань реєстрації та діяльності об'єднань громадян, забезпечення їх безпосередньої участі у процесі формування та реалізації державної політики.

Указом «Про Політичну раду при Президентові України» (від 12 жовтня 2005 р.) було передбачено створення такого органу з метою налагодження постійного і конструктивного діалогу між Президентом України та політичними силами, представленими у Верховній Раді України, забезпечення найповнішого врахування їх

позицій та рекомендацій у процесі формування і реалізації державної політики. На підставі цих указів починаючи з 2005 р. при Президентові України було утворено ряд консультативно-дорадчих органів, зокрема, Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права (2005 р.); Раду з питань етнонаціональної політики (2006 р.); Раду громадськості при Президентові України (2006 р.), Координаційну раду з реалізації державної стратегії розвитку громадянського суспільства (2012 р.), Гуманітарну раду та ін. Практика створення громадських рад була започаткована і на інших рівнях державних органів влади.

Стосовно участі представників громадських рад при виробленні державної інноваційної політики, то з метою впорядкування цього процесу також було прийнято ряд нормативно-правових актів. Так, відповідно до Закону «Про державну інноваційну політику», на неї поширюються механізми врахування громадської думки у формі співпраці органів державної влади із «третім сектором» через участь громадських організацій науково-технічної спрямованості у консультативно-дорадчих органах (громадських радах, колегіях тощо) при органах державної влади, в експертизах та розробці державних документів різного рівня, у публічних акціях, що проводяться за ініціативою як органів влади, так і неурядових аналітичних центрів (наради, конференції, громадські слухання тощо) [1].

Законом «Про державну інноваційну політику» передбачена послідовність підготовки та проходження відповідних ініціатив. Так, при формуванні стратегічних пріоритетних напрямів (ст. 3) пропозиції щодо їх визначення та їх прогнозно-аналітичне обґрунтування готує центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності. Він же подає їх на розгляд центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері інновацій, який у встановленому порядку вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України. Тобто, на етапах підготовки пропозицій передбачене залучення експертного середовища. Указом Президента «Про залучення громадськості до формування державної політики» [18] визначено інституційні механізми залучення громадської думки, які реалізуються у формі членства представників громадських організацій у громадських радах, подання

органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування пропозицій щодо реалізації державної (у т.ч. інноваційної) політики, залучення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування представників громадських організацій науково-технічної спрямованості, здійснення моніторингу, оцінки та громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Однак, тільки після прийняття Президентом України ряду указів, а Кабінетом Міністрів України ряду постанов було визначено подальші заходи в системі інституційного забезпечення громадської участі і по суті зобов'язано органи державної влади створювати громадські ради.

Відповідно до Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» [13], Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [15] та «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [14] затверджено процедуру проведення громадської експертизи: органи виконавчої влади зобов'язано сприяти інституту громадянського суспільства у проведенні громадської експертизи у разі надходження від нього письмового запиту із відповідною інформацією у відповідності до визначеної процедури. Експертні пропозиції, підготовлені інститутом громадянського суспільства за результатами громадської експертизи повинні враховуватися органами виконавчої влади під час підготовки програм соціально-економічного розвитку, державних цільових та регіональних програм, формування бюджетів, у поточній діяльності. Експертні пропозиції обов'язково оприлюднюються шляхом розміщення на власному веб-сайті органу виконавчої влади і розглядаються на найближчому засіданні колегії за участю представників громадськості. Виконавчий орган за результатами обговорення розробляє і затверджує заходи, спрямовані на реалізацію експертних пропозицій і звітує перед громадськістю про результати їх реалізації з одночасним розміщенням відповідної інформації у ЗМІ та/або на власному веб-сайті; крім того, відповідна розміщується (дублюється) на урядовому веб-сайті «Громадянське суспільство і влада».

Нині практика створення громадських рад поширена як на центральному, так і на регіональному рівні: сформовано усі 607 громадських рад різного рівня із 607 необхідних, до їх складу увійшли понад 8,5 тис. представників громадських організацій. В розвиток цієї тенденції було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про утворення Ради голів громадських рад при органах виконавчої влади» [16], якою передбачено, що Рада є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, утвореним з метою налагодження взаємодії між Кабінетом Міністрів та громадськими радами при міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, обласних та районних держадміністраціях.

Основними завданнями Ради визначено сприяння координації діяльності громадських рад; проведення аналізу взаємодії органів виконавчої влади з громадськістю, рівня забезпечення відкритості та прозорості їх діяльності, підготовка пропозицій щодо удосконалення законодавства з цих питань; проведенню експертизи проектів актів законодавства, необхідних для реалізації Кабінетом Міністрів України своїх повноважень; врахуванню громадської думки у процесі підготовки та організації виконання рішень Кабінету Міністрів; інформуванню представників інститутів громадянського суспільства про реформи, які здійснюються Кабінетом Міністрів.

Постановою встановлено право Ради одержувати в установленому порядку від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, підприємств, установ та організацій інформацію, матеріали і документи, необхідні для виконання покладених на неї завдань; запрошувати в установленому порядку на свої засідання представників органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, підприємств, установ та організацій, вчених, експертів, а також представників ЗМІ; заслуховувати під час своїх засідань інформацію керівників органів виконавчої влади про стан взаємодії органів з громадськістю; утворювати у разі потреби для виконання покладених на неї завдань робочі групи; залучати в установленому порядку до участі у своїй роботі, у роботі утворених за її ініціативою робочих груп представників органів виконавчої влади (за погодженням з їх

керівниками), органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, підприємств, установ та організацій, незалежних експертів.

Однак, як свідчать результати моніторингу, їм притаманний формалізм та інформаційна закритість діяльності, намагання представників органів державної влади використовувати адміністративні методи керівництва громадськими радами. Зазначені характеристики часто призводять до скорочення участі в них представників громадських організацій науково-технічного спрямування. Також інформація про склади громадських рад, розміщена на офіційних Інтернет-сайтах органів державної влади, як правило не відображає присутності в них представників наукового середовища. Тільки знаючи про принципи формування громадських рад і вимоги щодо їх складу, можна, хоча й гіпотетично, уявити, що приблизно третина їх складу представлена викладачами вузів і організацій науково-експертного спрямування.

Поряд із залученням громадської думки через громадську експертизу при реалізації державної інноваційної політики передбачене залучення експертів. Ця процедура врегульована Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [5] та Законом України «Про державні цільові програми» [3]. Так, відповідно до цих законів підготовка урядових пропозицій здійснюється із обов'язковим залученням Національної академії наук України, національних галузевих академій наук України, вищих навчальних закладів і науково-дослідних інститутів, а в разі необхідності неурядових аналітичних центрів (експертів).

Інший рівень у ланцюгу формування державної інноваційної політики – схвалення Кабінетом Міністрів України і подання до Верховної Ради України у вигляді проектів законів стратегічних пріоритетних напрямів. На цьому рівні також у межах Закону «Про наукову і науково-технічну експертизу» здійснюється експертиза поданих законопроектів. Аналогічний алгоритм застосовується і щодо середньострокових пріоритетних напрямів, але оскільки вони стосуються окремих регіонів, то й затверджуються представницькими органами відповідного регіону.

Суб'єкти інноваційної діяльності визначено Законом «Про інноваційну діяльність» [1]. Також цим законом передбачено

кваліфікування інноваційного проекту для внесення його до Державного реєстру (ст. 13). У свою чергу, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інноваційної діяльності, для кваліфікування інноваційних проектів організує проведення їх експертизи, яка виконується за рахунок коштів суб'єктів інноваційної діяльності, які заявляють проекти на державну реєстрацію, як це передбачено законом «Про наукову і науково-технічну експертизу» [4].

Крім цього закону іншим нормативно-правовим актом, який регламентує процедури формування і діяльності науково-експертних органів при органах державної влади, є Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. «Питання консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України» [10]. Нею, зокрема, врегульовано порядок формування і діяльності експертних органів, утворених Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до Постанови, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи Кабінету Міністрів України утворюються за рішенням Кабінету Міністрів на постійній або тимчасовій основі для забезпечення здійснення його повноважень і діють на громадських засадах за колегіальним принципом. Допоміжний орган може бути комісією для забезпечення узгодження дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, комітетом з розгляду питань щодо присудження державних премій; організаційний комітет (координаційний центр) для забезпечення узгодження дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань підготовки і проведення заходів загальнодержавного значення; радою для вивчення проблемних питань реалізації державної політики у відповідній сфері, робочою групою для участі у підготовці проектів нормативно-правових актів на подання до розгляду Кабінетом Міністрів України, урядовою комісією для розслідування надзвичайних ситуацій [10].

Завдання і напрямки роботи допоміжних органів визначені «Типовим положенням про консультативний, дорадчий та інший допоміжний орган, утворений Кабінетом Міністрів України».

Основними завданнями допоміжного органу є сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань, що належать до його компетенції; підготовка пропозицій щодо формування і реалізації державної політики у відповідній сфері; визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації державної політики у відповідній сфері; підвищення ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади; удосконалення нормативно-правової бази з відповідних питань.

Допоміжний орган відповідно до покладених на нього завдань проводить аналіз стану справ та причин виникнення проблем у процесі реалізації державної політики у відповідній сфері; вивчає результати діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань, що належать до його компетенції; проводить моніторинг стану виконання органами виконавчої влади покладених на них завдань; бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції; подає Кабінетові Міністрів України розроблені за результатами своєї роботи рекомендації та пропозиції.

Робота допоміжних органів забезпечується їхнім правом отримувати в установленому порядку від центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань; залучати до участі у своїй роботі представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками), а також незалежних експертів (за згодою); утворювати у разі потреби для виконання покладених на нього завдань постійні або тимчасові робочі групи; організовувати проведення конференцій, семінарів, нарад та інших заходів.

Функціональна спроможність допоміжного органу має забезпечуватися його складом, до якого входять голова (співголови), заступник (заступники) голови, члени Кабінету Міністрів України, представники центральних і місцевих органів виконавчої влади (за погодженням з їх керівниками), а також за згодою представники

органів місцевого самоврядування, інших державних органів, підприємств, установ та організацій, народні депутати України, окремі особи у особистій якості.

Прийняті допоміжним органом пропозиції та рекомендації обов'язково надсилаються Кабінетові Міністрів України, які, у свою чергу, можуть бути реалізовані шляхом прийняття Кабінетом Міністрів України рішення, проект якого вносить орган виконавчої влади відповідно до своїх повноважень. У випадках, передбачених законом, допоміжний орган може приймати рішення, обов'язкові для виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими державними органами, підприємствами, установами та організаціями, громадянами [10].

В Україні в обов'язковому порядку здійснюється наукова експертиза усіх законопроектів, які вносяться до Верховної Ради України. У Законі «Про регламент роботи Верховної Ради України» (ст. 103) регламентується порядок проведення наукової експертизи законопроектів, зокрема:

1. За дорученням Голови Верховної Ради, одного з його заступників або за рішенням головного комітету законопроект направляється на наукову, юридичну чи іншу експертизу, на проведення інформаційного чи наукового дослідження, при цьому з чітким визначенням предмету і мети експертизи.

2. Зареєстрований та включений до порядку денного сесії законопроект при підготовці до першого читання в обов'язковому порядку направляється для проведення наукової експертизи, а при підготовці до всіх наступних читань – для проведення юридичної експертизи та редакційного опрацювання у відповідні структурні підрозділи Апарату Верховної Ради. Остаточна юридична експертиза і редакційне опрацювання здійснюються після схвалення Верховною Радою акта в цілому.

3. Окремі законопроекти можуть направлятися для одержання експертних висновків до Кабінету Міністрів України, відповідних міністерств, інших державних органів, установ і організацій, а також окремих фахівців.

4. Експертні висновки повинні бути подані до Верховної Ради не пізніше 14 днів з дня надходження такого звернення від посадових осіб та органів Верховної Ради. Якщо в установлені строки висновки не одержано, вважається, що зауваження відсутні.

5. Висновки, підготовлені за результатами експертизи, направляються головному комітету для врахування при розгляді законопроекту та прийняття рішення стосовно подальшої роботи над ним [6].

Конкретні форми залучення громадськості також визначені у Законі «Про наукову і науково-технічну експертизу» [4]. У Регламентах діяльності міністерств, державних комітетів і агенцій також прописане право цих установ залучати вчених для розгляду питань, що належать до його компетенції, а також залучення організацій громадянського суспільства науково-технічної спрямованості. Статус цих структур та форми залучення до державної, у тому числі й інноваційної політики, визначено Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності».

Громадські наукові організації підлягають реєстрації та діють відповідно до законодавства про об'єднання громадян з урахуванням положень цього Закону. Громадські наукові організації можуть створювати тимчасові наукові колективи, утворювати для виконання статутних завдань науково-дослідні, проектно-конструкторські, експертні, консалтингові, пошукові організації, співпрацювати із іноземними та міжнародними організаціями, бути колективними членами міжнародних науково-фахових об'єднань, спілок, товариств відповідно до законодавства України. У ст. 18 Закону врегульовано взаємовідносини органів державної влади і громадських наукових організацій. Зокрема, органи державної влади можуть залучати громадські наукові організації за їхньою згодою до участі у підготовці та реалізації рішень стосовно наукової і науково-технічної діяльності, наукової і науково-технічної експертизи, науково-технічних програм, проектів і розробок та у взаємодії з ними інформувати населення про безпеку, екологічну чистоту, економічну та соціальну значущість, екологічні та соціально-економічні наслідки реалізації відповідних програм, проектів і розробок [2].

Нині в Україні вже досить поширеною практикою стало залучення громадських організацій науково-технічної спрямованості

до реалізації державної інноваційної політики. До таких форм можна віднести: персональне залучення представників неурядових аналітичних центрів до розробки стратегії реформування державної політики, участь окремих незалежних аналітичних центрів у консультативно-дорадчих органах при центральних органах державної влади, у публічних заходах, громадських слуханнях, у постійно діючих круглих столах (публічні обговорення стратегій реформування державної політики), участь у підготовці та експертизі законопроектів з питань реформування державної політики, у робочих групах з підготовки важливих державних рішень і документів тощо.

Активному залученню громадських організацій заважає, на наш погляд, збереженням стереотипу, що державна політика є прерогативою винятково державних органів влади. Зокрема, це підтверджується даними соціологічних опитувань [12]. З іншого боку, проблема пояснюється ще й станом (насамперед інтелектуальним ресурсом) вітчизняних *think tanks*. В Україні ці організації розвивалися за значної зовнішньої допомоги та орієнтувалися переважно на європейські стандарти правової держави, публічної політики і співпраці влади і структур громадянського суспільства. Водночас, вони *зустрілися* з проблемою неготовності влади та невідповідності суспільства до вироблення публічної політики і практики участі в цьому структур «третього сектору», тобто з проблемою низького попиту на вироблений ними інтелектуальний продукт, низький попит на свою діяльність і залежність від грантодавців (в Україні це в переважній більшості іноземні структури) [8].

Зауважимо, що при існуванні своєрідної державної монополії на вироблення державних стратегій в Україні і самі експерти, і громадяни одностайні у своєму переконанні у необхідності неурядових аналітичних центрів. Лише 1,9% опитаних експертів вважають, що такої необхідності немає, і ще 1% не змогли визначитися з відповіддю. Натомість абсолютна більшість експертів таку необхідність визнають і вбачають її насамперед у можливості дослідження тих чи інших проблем з різних позицій (70,5%) та незалежному від впливу державних органів

характері цих досліджень (66,7%) [8]. Абсолютна більшість експертів (86,6%) переконана, що органам державної влади доцільно залучати до розробки офіційних документів неурядових експертів; протилежну думку засвідчили лише 9,5% опитаних, а 3,9% не змогли відповісти [8].

Так, якщо серед усіх опитаних корисність центрів безумовно визнають 12,5%, то серед тих, хто тією чи іншою мірою ознайомлений з їх діяльністю, – 35%; скоріше корисною: серед усіх опитаних – 29,2%, серед ознайомих – 47,5%. Показовим є й те, що серед ознайомих не змогли визначитися з оцінкою корисності лише 7,6%, тоді як серед усіх опитаних – 49% [8].

Також досить високим є рівень суспільної довіри до досліджень неурядових аналітичних центрів. Фактично однакові частки респондентів відзначили більш високий рівень довіри до досліджень неурядових аналітичних центрів (23,4%) та державних дослідницьких установ (22,9%) [8]. Зважаючи на їх нетривале існування, така підтримка є показовою. Майже половина (47,8%) громадян вважають, що співпраця з неурядовими аналітичними центрами була б корисною для органів державної влади; протилежної думки дотримуються лише 7,1% опитаних. Тобто відсоток тих, хто визнає користь співпраці влади з аналітичними центрами, є значно вищим у групі обізнаних з їх діяльністю – 83,2% [8].

Загалом очевидно, що неурядові аналітичні центри через різні механізми залучаються до експертизи та розробки державних документів різного рівня. До позитивних прикладів такої участі можна віднести традиційну практику залучення неурядових експертів до підготовки щорічних послань Президента до Верховної Ради України.

Самі представники громадських організацій науково-технічної спрямованості так оцінюють стан співпраці з органами державної влади: 47,6% вважають, що влада зацікавлена у такій співпраці; 43,8% – упевнені, що такої зацікавленості немає. Також саме незацікавленість керівництва державних установ у залученні до експертизи, аналізу, підготовки рішень сторонніх організацій оцінена експертами найвище серед перешкод співпраці

влади з громадськими організаціями науково-технічного спрямування, поряд із відсутністю коштів у органів державної влади на таку співпрацю, – по 3,8 бала за п'ятибальною шкалою. Недостатньо високий рівень експертних оцінок та аналітичної продукції *think tanks* як перешкода означеній співпраці оцінений експертами у 2,8 бала [8].

В Україні поширеною є практика разового індивідуального залучення представників громадських організацій науково-технічної спрямованості до формування державних стратегій. Найпоширенішими є такі форми: проведення спільних публічних заходів; участь у спільних робочих групах, авторських колективах з підготовки аналітичних матеріалів, пропозицій органам влади. До індивідуальних форм залучення, за висновками експертів Центру Разумкова, органи влади та управління вдаються у п'ять разів частіше, ніж до організації спільної підготовки пропозицій органам влади разом з науковими установами. Це пояснюється тим, що співпраця на індивідуальній основі є простішою для державних аналітичних структур з правової та фінансової точки зору, потребує менших організаційних витрат. Серед інших форм співпраці є підготовка спільних видань, зокрема й Послань Президента до Верховної Ради України, а також індивідуальні консультації, взаємна участь в опитуваннях та анкетуваннях, рецензування робіт тощо.

Показники врахування громадської думки свідчать про формальність та епізодичність залучення наявних інституційних механізмів залучення громадськості. Причина низької ефективності пояснюється, з одного боку, відсутністю потреби з боку органів державної влади у залученні громадськості до реалізації інноваційних проектів через низький рівень професіоналізму чиновництва, з іншого боку, очевидна слабкість інтелектуальних ресурсів громадських організацій, зданих запропонувати ефективні нововведення. По-третє, наявна низька обізнаність громадськості у наявності законодавчо визначених інструментів впливу на органи державної влади (це стосується як функціональних обов'язків органів державної влади, так і законів, які опосередковано стосуються залучення громадськості, але мають безпосередній вплив

на якість діяльності органів державної влади, зокрема, Закон «Про доступ до публічної інформації»). По-четверте, фінансова несамодостатність неурядових організацій України (у тому числі й науково-експертного спрямування) часом обертається упрежденістю наукових експертиз, які інколи мають замовний характер. По-п'яте, відсутність прозорості при проведенні експертиз, їх оприлюдненні на фоні низького громадського контролю в масштабах суспільства призводить по суті до девальвації їх цінності, оскільки при реалізації інноваційних проектів органами державної влади вибираються «найбільш зручні» і «доречні» експертизи. Світовий досвід показує, що вплив науково-технічного потенціалу на прискорення соціально-економічного розвитку країни відбувається лише тоді, коли наукоємність ВВП перевищує 0,9%, бо у протилежному випадку втрачається економічна функція науки [17]. Заходи щодо підтримки інноваційної активності носять локальний характер і не дозволяють переломити сформовані негативні тенденції (особливо це стосується тенденції зниження науково-технологічного потенціалу в промисловості) [17].

Це підтверджують дані про характер консультацій з громадськістю у 2013 р., розміщені на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України [7]. Як свідчить аналіз, протягом I кварталу 2013 р. центральними і місцевими органами виконавчої влади у рамках консультацій з громадськістю було проведено 1011 заходів. На обговорення виносились 1056 питань, що мають суспільно важливе значення, у т. ч. 340 проектів нормативно-правових актів.

Протягом II кварталу 2013 р. центральними і місцевими органами виконавчої влади у рамках консультацій з громадськістю було проведено 1030 заходів. На обговорення виносились 1065 питань, що мають суспільно важливе значення, у т. ч. 364 проекти нормативно-правових актів.

Форми проведення консультацій представлені у діаграмі:

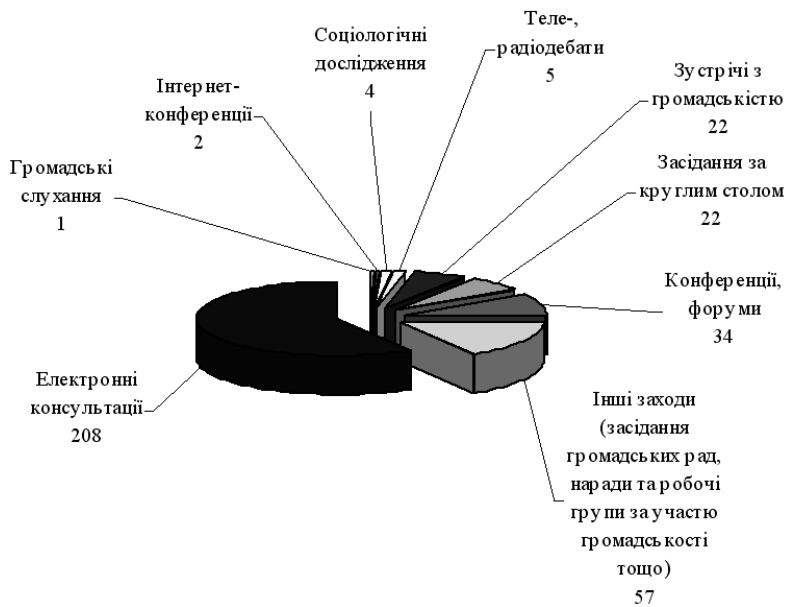
Діаграма 1

Діаграма 2

Діаграма 3

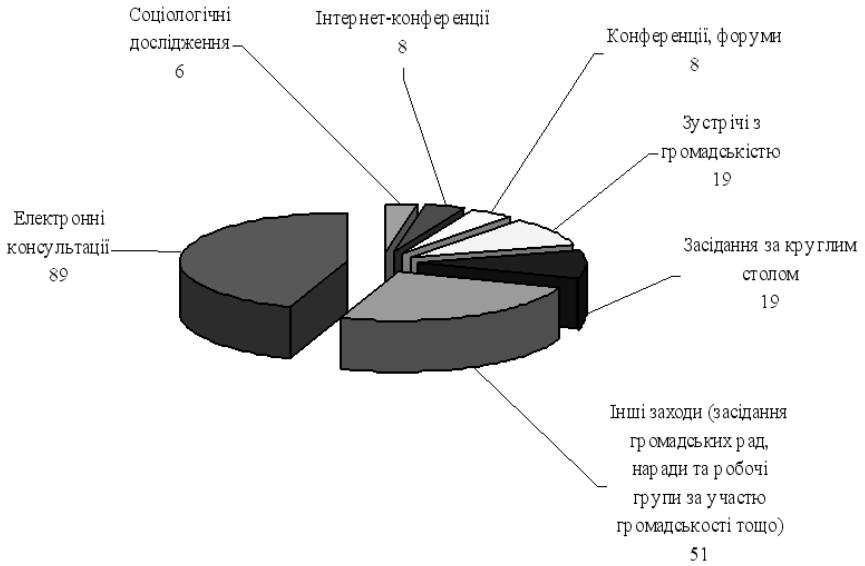
Діаграма 1

Консультації з громадськістю, проведені міністерствами у II кварталі 2013 року

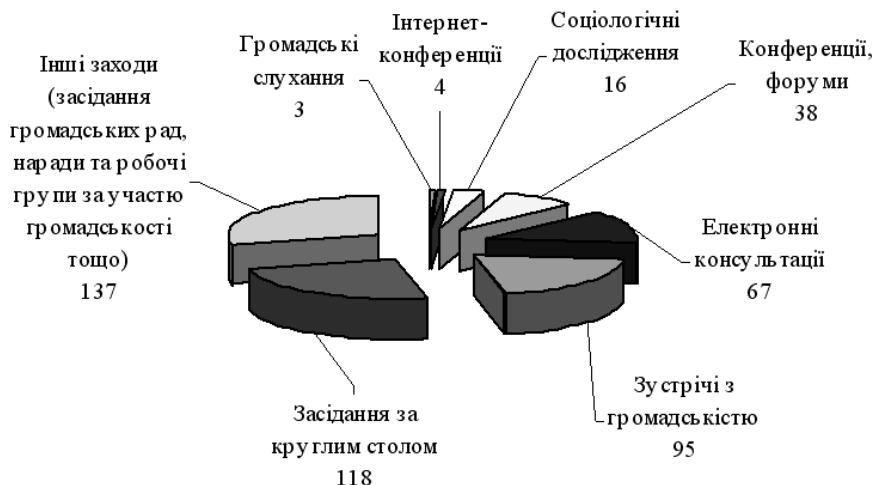
Діаграма 2

Консультації з громадськістю, проведені іншими центральними органами виконавчої влади у II кварталі 2013 року

Діаграма 3

Консультації з громадськістю, проведені місцевими органами виконавчої влади у II кварталі 2013 року

На жаль, у звітах Кабінету Міністрів та місцевих державних адміністрацій відсутня інформація про зміст проведених заходів. тільки гіпотетично можна уявити, що вони стосувалися і державної інноваційної політики. Така інформація відсутня й на сайті Національної агенції інноваційного розвитку. Тільки виходячи з інформації Державного комітету статистики України про напрямки діяльності громадських організацій, знову ж таки суто гіпотетично можна припустити, що в Україні спостерігається позитивна динаміка залучення громадських організацій науково-технічної спрямованості до реалізації і державної політики загалом, і інноваційної зокрема. В цілому ж в Україні співпраця органів державної влади з громадськими організаціями науково-технічної спрямованості, як і взагалі залучення незалежних лишається епізодичним. Поки що проведення наукових експертиз ініціатив і рішень уряду залишається переважно прерогативою експертних підрозділів самих органів державної влади. Це свідчить про збереження в Україні монополії влади на вироблення державної політики.

Інший бік проблеми полягає у низькій інтелектуальній спроможності самих громадських організацій науково-технічної спрямованості, чий продукт часто не є достатньо якісним і тому не задовольняє потреби органів державної влади, що змушує їх відмовлятися від проведення подібних експертиз.

Брак незалежних експертиз та аналітичних оцінок здебільшого негативно позначається на реалізації державної інноваційної політики, знижуючи рівень легітимності політичних рішень і власне владних інституцій. Коли органи державної влади обмежуються залученням власних інтелектуальних ресурсів, які зосереджені у власних експертних підрозділах, не залучаючи експертне середовище, тим самим не використовується альтернативна позиція, незалежна точка зору.

Пожвавити і вдосконалити стан співпраці органів державної влади і експертного середовища при реалізації державної інноваційної політики можна шляхом вироблення механізмів імплементації інтелектуального потенціалу організацій громадянського суспільства науково-технічного спрямування; виробленням прозорих механізмів фінансового заохочення таких організацій в цілому і окремих експертів зокрема; створенням бази даних по експертах з різних напрямків інноваційної політики; інформаційного забезпечення результатів співпраці організацій громадянського суспільства науково-технічного спрямування і органів державної влади через оприлюднення інформації на офіційних веб-сайтах органів державної влади.

Використані джерела і література

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» (із змінами) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» /) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/284-14>
3. Закон України «Про державні цільові програми» (із змінами) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>

4. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» /) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>

5. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (із змінами) //) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>

6. Закон України «Про регламент Верховної Ради України» // Регламент Верховної Ради України від 19.09.2008 р. 547-VI Рішенням Конституційного Суду України від 26.11.2009 р. № 30-рп/2009 визнано таким, що не відповідає Конституції України. З 10.02.2010 р. Регламент Верховної Ради України затверджено Законом України № 1861-VI.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=v020p710-10>

7. Моніторинг консультацій з громадськістю / Офіційний сайт Кабінету Міністрів України, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/1654

8. Неурядові аналітичні центри в Україні: можливості, виклики, перспективи // Національна безпека і оборона. 2007. - №6. – С. 9.

9. Питання консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України //) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/599-2009-%D0%BF>

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України» //) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/599-2009-%D0%BF>

11. Стан фінансування наукової та науково-технічної діяльності в Україні. Науково-аналітична записка // Додаток 3 до листа НАН України від 18.02.2013 № 9с/401-3. Електронний ресурс: Режим доступу:

12. Технічний звіт «Експертне опитування представників 6-ти цільових груп щодо їхньої оцінки використання продуктів ключових постачальників політичних досліджень (аналітичних центрів) в Україні». 2012.

13. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» від 1.08.2002р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/683/2002>

14. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» №996 від 2 листопада 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>

15. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 5 листопада 2008 року. Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1103 (1103-2009-п) від 14.10.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>

16. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Рад голів громадських рад при органах виконавчої влади» від 20 червня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/658-2012-%D0%BF>

17. Стан фінансування наукової та науково-технічної діяльності в Україні. Науково-аналітична записка // Додаток 3 до листа НАН України від 18.02.2013 № 9с/401-3.

18. Указ Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 31 липня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/854/2004>

ВИСНОВКИ

Утвердження України у глобальному ринку є, по суті, питанням національного самозбереження. Зберегти себе, свою державність українське суспільство може тільки шляхом різкого підвищення конкурентоспроможності своєї економіки на основі інноваційних технологій. Ця самоочевидна істина досі не стала загальнонаціональною ідеєю. Поки що мотивація збереження хоч якогось рівня добробуту сильніша за мотивацію самообмеження заради досягнення значно вищого соціального рівня завдяки інноваціям. Більшість суспільства доти буде інтегрована мотивацією вирішення сьогоденних проблем, поки в нього не буде запроваджено цілісну систему формування інноваційної психології. Без цього національна інтеграція дедалі більше набуватиме домодернізаційного характеру.

Органи державної влади та управління декларують своє загалом адекватне розуміння важливості інноваційної політики як запобіжника загрози національного колапсу. Тим більш впадає в око розрив у розумінні актуальності і важливості проблеми з боку влади і з боку більшості населення. В цьому відношенні вкрай необхідні такі кроки, як:

- запровадження у суспільну свідомість важливості розвитку та підтримки технічних та соціальних інновацій;
- популяризація концепту інтернальної психології як визначальної риси українця майбутнього – людини, відкритої до всього нового, яке зміцнить його самодостатність як особистості, спроможної власними зусиллями досягати життєвого успіху;
- популяризація успішного інноваційного досвіду;
- популяризація науки та знань як єдиного дієвого підґрунтя прогресу країни;
- запровадження індикаторів культури, свободи, здоров'я, безпеки в інноваційні проекти, чим можна привернути увагу до них населення відповідно до його ціннісних пріоритетів.

В той же час, державі необхідно, не очікуючи набуття критичною масою суспільства інноваційного ставлення до перспектив країни, здійснювати організаційні кроки по модернізації економіки на інноваційних засадах, пропонуючи тим самим суспільству

спільний проект, здатний захопити його, солідаризувати та інтегрувати у націю сучасного типу.

На основі проведеного аналізу найбільш вагомими заходами в цьому напрямку можуть бути виділені такі:

- кратне збільшення у державному бюджеті «інноваційних» статей, насамперед тих, що стосуються науки та освіти;

- створення пільгових умов для зарубіжних інвесторів, зацікавлених в участі в українських масштабних інноваційних проектах;

- заохочення суб'єктів наукової та бізнес діяльності до входження в інноваційні проекти, зокрема до технологічних платформ;

- створення структур науково-прикладного характеру (технопарків, інститутів розвитку і т.п.) для галузей, які потребують і здатні засвоїти інноваційні технології;

- встановлення інноваційності як визначальної вимоги проектів програм розвитку, у т.ч. розроблених на кластерній основі, на предмет їх фінансування;

- заохочення співпраці між науковими, державними та громадськими інституціями в питаннях створення та впровадження інновацій;

- використання ефекту мультиплікаційного впливу інноваційно просунутих регіонів на території-аутсайтери;

- створення умов для безперешкодного входження у глобальну інноваційну мережу;

- створення для інноваційної сфери відповідного інформативного середовища та сприяння його інтеграції у національні та світові інформаційні мережі;

- максимальне використання адаптованого до українських умов світового досвіду державно-приватного партнерства у сфері науки та інновацій, особливо шляхом реалізації відповідних проектів;

- надання максимально-можливої підтримки національним контактним пунктам Рамкової Програми ЄС з науки та інновацій.

Безумовно, інноваційна політика держави не може обмежуватися переліченими заходами. Крім того, реалізація інноваційної стратегії не може відбутися без участі великого бізнесу – переважно приватного і юридично незалежного від держави.

Згідно невблаганних законів економічної конкуренції він повинен повернути зір у бік інновацій і тим самим довести на практиці переваги ринкової економіки. Лише з активізацією інноваційної діяльності у приватному секторі виробництва можна розраховувати на перехід до продуктивної національної дискусії що оптимальної структури економіки, ролі суспільної функції науки і знань взагалі, узгодження загальноукраїнських, регіональних і соціально-групових інтересів – дискусії, однаково важливої і для ділових кіл, і для органів влади, і для суспільства.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Близнюк Вікторія Валеріївна – к.еко.н., зав. відділу соціально-економічних проблем праці ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Зеленько Галина Іванівна – д.політ.н., пров. н. співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України

Кармазіна Марія Степанівна – д.політ. н., зав. відділу соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України

Кот Ольга Вікторівна – к.еко.н., ст. н. співр. Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України

Майборода Олександр Микитович – д.і.н., в.о. директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України (керівник проекту)

Одотюк Ігор Васильович – д.еко.н., наук. співр. ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Перевезій Віталій Олександрович – к.і.н., вчений секретар Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України

Римаренко Сергій Юрійович – д.політ.н., пров. н. співр. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України

Сенченко Василь Васильович - к.т.н., в.о. вченого секретаря Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України

Соловійов В'ячеслав Павлович – д.еко.н., завідувач відділу проблем інноваційного розвитку економіки Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України

Тищенко Юлія Анатоліївна – експерт Українського незалежного центру політичних досліджень

Федулова Любов Іванівна – д.еко.н., зав. відділу техно-логічного прогнозування та інноваційної політики ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

**ІННОВАЦІЙНА ПЕРСПЕКТИВА
У СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
КОНСОЛІДАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Аналітична доповідь

Підписано до друку 30.12.2013 р. Формат 60x84/16 Папір офсетний.
Гарнітура Times Ум. друк арк. 16,27 Обл. вид. арк. 14,59
Тираж 300 прим. Зам № 795

Віддруковано ПП Лисенко М. М.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 26 В
Тел. (04631) 9-09-95, (067) 4412124
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.